

TALOUS JA ARVO

TOIM.
TEPPO ESKELINEN
SUVI HEIKKILÄ

TALOUS JA ARVO

toim. Teppo Eskelinen ja Suvi Heikkilä

[SoPhi]

Taitto: Herkko Eskelinen

Paperipainoksen painopaikka: Hansaprint, Vantaa

SoPhi 119

© Kirjoittajat

isbn 978-951-39-4936-5 (pdf)

isbn 978-951-39-4937-2 (painettu)

SISÄLLYS

6

Esipuhe: Tutkimusmatkoja talouksien viidakossa

Teppo Eskelinen ja Suvi Heikkilä

I MIKÄ TALOUS, MIKÄ ARVO?

14

Talouden esittäminen ja talous valtana

Teppo Eskelinen

34

Voiko yhteismitattomien asioiden arvoa vertailla?

Arto Laitinen

68

Voiko taloustiede perustua pluralistiselle arvokäsitykselle?

Ville-Pekka Sorsa

92

Maanisesti lamaantuen: Georg Simmel ja affektiivinen kapitalismi

Juhana Venäläinen

II KONSTELLAATIOITA

118

Arvokas kulttuuri?

Kulttuurisen vaikuttavuuden arviointi kulttuurin arvottajana

Suvi Heikkilä

146

Yhteiskunnalliset yritykset ja sosiaalinen arvon muodostus

Matti Kohonen

174

Ajattelua perunan kanssa: moninaisten talouksien ja ei-inhimillisen toimijuuden haasteita poliittiselle taloustieteelle

Otto Bruun & Tuomo Alhojärvi

210

Taistelu tulkinnasta: perustulo Suomen julkisessa keskustelussa
2006-2012

Johanna Perkiö

240

Omaisuusreformi – uusi suunta hyvinvointivaltiolle

Reima Launonen

270

Kirjoittajat

I MIKÄ TALOUS, MIKÄ ARVO?

ESIPUHE: TUTKIMUSMATKOJA TALOUKSIEN VIIDAKOSSA

Mikä on arvokasta? Missä arvo sijaitsee? Onko arvo vain arvottajassa, vai onko itseisarvoja olemassa? Arvoteorian peruskysymykset ovat filosofiassa paljon puituja. Kuten filosofian kysymyksissä on tapana, lopullisia vastauksia ei ole tarjolla. Konsensus vallitsee vain siitä, että kyse on monimutkaisista kysymyksistä, joille ei ole yksiselitteisiä mittareita.

Toisaalta talouspuheessa arvon käsitettä käytetään rutiininomaisesti. Taloudellista arvoa pyritään luomaan lisää, ja vaikka sen luontimekanismeista käydään kiistaa, itse arvon käsitteeseen suhtaudutaan varsin ongelmattomana. Talouspuheessa arvolle on yksinkertaisia rahamittareita. Voimme mitata ostovoimaa, bruttokansantuotetta, kaupan volyyymia, ja niin edespäin. Vaikka ihmiset ja kulttuurit ovat erilaisia, rahaa pidetään neutraalina arvon mittana.

Tämä arvoteorian ja talousteorian ristiriita on niin ilmeinen, että se herättää tyytymättömyyttä molemmissa leireissä. Arvoteorian näkökulmasta taloustiede ei edes yritä ratkaista

perustavanlaatuisia ongelmia. Talousteorian näkökulmasta tarvitaan kvantitatiivinen mittari, jotta mitään voidaan ylipäänsä tutkia. Poliitiikan ja kulttuurin kentillä nostetaan usein esille huoli siitä, että taloudellinen arvottamistapa mitätöi ilmiöitä, joita on vaikeaa tai mahdotonta mitata talouden käsittein. Usein nimittäin talouspuheessa rahallisen arvon puute käsitetään yleisesti arvon puuttumisena.

Tuntuu kulttuuriselta totalitarismilta yrittää pakottaa ihmisyhteisöjen, ilmiöiden ja luonnon kirjavia todellisuutta yhdelle arvomitalle. Toisaalta yhteismitallisuutta tarvitaan silloin, kun yhteisöllinen päätöksenteko edellyttää vertailtavuutta. Esimerkistä käy kiista siitä, pitäisikö kulttuurihistoriallisesti arvokas rakennus säilyttää, vaikka sen purkaminen toisi yhteisölle taloudellisia tuloja. Säilyttämisen puolustajat esittävät, että rahallinen vertailu (taloudellinen tuotto) on puutteellinen katsantokanta asioiden arvottamiseen. Esittäessään tämän kantansa säilyttämisen puolustajat tulevat samalla tehneeksi vertailua: he asettavat ulkotaloudelliset arvot (kulttuuriperintö) ja taloudelliset arvot tärkeysjärjestykseen pitäessään jälkimmäistä merkittävämpänä. Vertailun mahdollisuus kertoo siitä, etteivät nämä arvot ole absoluuttisen yhteismitattomia.

Haluaisimme tunnustaa arvojen moninaisuuden ja nauttia tästä rikkaudesta. Arvoa on rahan ohella muuallakin, kuten taiteessa, ystävytydessä, puhtaassa luonnossa ja demokraattisessa päätöksenteossa. Kuitenkin samaan aikaan näitä eri arvoja tulisi pystyä mittaamaan; jos ei sovitamaan yhteiselle asteikolle, niin ainakin jollakin tavoin vertailemaan.

Laajemminkin taloudesta puhuttaessa puhe on kummallisen kapeaa. Talous nähdään usein monoliittisena ja uhkaavana.

Ylipäänsä *talous* esiintyy niin vahvana imperatiivina, että monet päätyvät vastustamaan taloutta kategorisesti. Tällöin tullaan samalla valitettavasti vahvistaneeksi vallitsevaa tarinaa talouden lainalaisuuksista. Puhe talouden lainalaisuuksista on kuitenkin aina poliittista: talouden lainalaisuuksia on monenlaisia, kuten talouksiakin, samoin kuin taloudellisen arvottamisen tapoja. Taloudellisia arvoja ja talouden ulkoisia arvoja voidaan vertailla monella tavalla. Tärkeää on nähdä talous yhteiskunnalliskulttuurisena toimintana. Kyse on poliittisista instituutioista, ihmisten välisestä vallankäytöstä ja ihmisten arvovalinnoista, ei mistään eksaktista tieteestä. Ihmisyhteisöt valitsevat, minkälaisen talouden ne haluavat ja mitä asioita ne päättävät arvostaa institutionaalisesti.

Tällaista näkökulmaa talouteen voidaan kutsua poliittiseksi taloustieteeksi. Tällä moniulotteisella käsitteellä tarkoitamme tässä artikkelikokoelmassa talouden tutkimusta yhteiskunnallisena ja kulttuurisena ilmiönä laskuharjoituksen sijaan. Poliittinen taloustiede on nouseva tutkimuskohde, jonka systematisoinnille on ajankohtainen tarve, sillä mielestämme talouden tutkimusta ei tulisi jättää ainoastaan taloustieteilijöille.

Poliittisen taloustieteen ydinajatus on määritellä talous neuvottelun, vallan, oikeutuksen, tottumusten ja tilapäisten sopujen näyttämöksi, jossa politiikka tapahtuu kaikilla tasoilla. Poliittisen taloustieteen kysymys on, miten talous syntyy ja toimii ihmisten välisenä kanssakäymisenä. Kysymys arvosta ymmärretään sen mukaan, kenellä on valta määritellä arvokkuus, ja minkälaisen käytäntöjen kautta tämä määrittely tapahtuu? Nämä ovat kysymyksiä, joihin on etsitty vastauksia hämmentävän vähän, eritoten Suomessa.

Niinpä oli tarpeen järjestää seminaari. Annoimme sille otsikoksi ”Talous ja arvo”. Seminaariin kutsuttiin alustuksia seuraavilla saatesanoilla: ”[Etsimme] seminaariin esitelmiä, joissa käsitellään arvonmuodostusta taloudessa, talouden ulkopuolista arvoa, taloudellisen ja muiden arvon logiikoiden ristiriitaa ja mitä tahansa muita arvojen talouksia tai talouksien arvoja koskevia teemoja. Esitelmät voivat käsitellä mitä moninaisimpia asioita. [...] Olennaista on talouden kysymysten kriittinen käsittely muuten kuin positiivisen taloustieteen menetelmin. Esitelmien toivotaan olevan luonteeltaan enemmän provokatorisia, näkökulmiltaan ennakkoluulottomia ja uusia tutkimuskohteita avaavia puheenvuoroja kuin tiukan akateemisia kannanottoja jo pitkälle edenneisiin keskusteluihin.”

Esitelmistä tuli juuri sellainen moninaisuudessaan ihastuttava keitos kuin toivoa saattoi.

Tämä teos on jatkoa seminaarille. Se ei kuitenkaan ole seminaariesitelmien kooste. Sellaisia tehdään turhankin paljon, ja niillä on merkitystä lähinnä seminaarien osallistujille itselleen. Kyseessä on artikkelikokoelma, jonka artikkelit pohjaavat Talous ja arvo -seminaarin esitelmiin. Artikkelit ovat itsenäisiä tekstejä, joista osan yhteys seminaariesitelmiin on lähinnä temaattinen. Aiheita on kehitelty seminaarin jälkeen, laajennettu ja saatettu tieteelliseen muotoon. Niitä on editoitu, toimitettu ja useissa tapauksissa myös referoitu.

Kirja jakaantuu kahteen osaan. Ensimmäisen nimi on ”Mikä talous, mikä arvo?”. Se on kokoelma teoreettisia näkökulmia talouden ja arvon ongelmaan: talouden luonteeseen, arvojen yhteismitattomuuteen ja taloudellisen arvokäsityksen yhdistämiseen muihin arvokäsityksiin. Toinen osa on nimeltään

”Konstellaatiota”. Se koostuu joukosta artikkeleita, jotka lähestyvät talouden ja arvon ongelmaa jonkin erityiskysymyksen, erityisen näkökulman tai yhteiskunnallisen idean kautta.

Ensimmäisessä artikkelissa Teppo Eskelinen kirjoittaa taloudesta ja vallasta. Artikkelissa pyritään osoittamaan, että talous ei koskaan ole esittämänsä kaltainen teknisten ongelmien joukko, vaan joutuu olettamaan valta-asetat pysyviksi ja näkymättömän alistamisen normaalitilaksi. Tätä teemaa käsitellään artikkelissa esimerkiksi työnjaon, yhteismitattomuuden ja mallintamisen ongelmien kautta.

Toisessa artikkelissa Arto Laitinen käsittelee yhteismitattomuutta filosofisemmin. Laitisen artikkelin peruskysymys on, miten erilaisia arvoja pystytään vertailemaan, vaikka ne olisivatkin periaatteessa yhteismitattomia. Argumentti auttaa sijoittamaan taloudellista arvopuhetta kontekstiinsa.

Ville-Pekka Sorsa jatkaa omassa artikkelissaan yhteismitattomuudesta taloustieteen näkökulmasta. Sorsan mukaan taloustiede joutuu jossain määrin nojaamaan kvantitatiiviseen metodologiaan ja siihen liittyvään arvokäsitykseen säilyttääkseen identiteettinsä taloustieteenä, niin kiinnostavaa kuin aidosti pluralistinen taloustiede olisikin. Sorsa etsii Laitisen tapaan välimaastoa yhteismitattoman pluralismin ja yksimittaisuuden väliltä.

Juhana Venäläinen tuo näkökulman nykytalouden luonteeseen. Georg Simmelin tekstien kautta Venäläinen esittää, että taloudesta on tullut affektiivista, eikä sitä voi kuvata enää perinteisen arvontuotannon logiikalla. Tuotantoa hallitsevat muodit, tunteet ja kommunikaatio. Tällaisen talouden kuvaamiseen perinteiset

arvokäsitykset ja myös perinteinen idea talouden alasta sopivat huonosti. Taloudellisen arvon tuotantoa voidaan yllättäen löytää paikoista, joiden kuviteltiin kuuluvan aivan eri elämänpiiriin.

Jälkimmäisen osion avaa Suvi Heikkilän artikkeli, jossa tarkastellaan kulttuurin arvottamista. Heikkilä tutkii kulttuurin taloudellista oikeuttamista ja kulttuurin ja talouden arvottamisen historiallisia yhtymäkohtia. Tutkimalla konkreettisia taloudellisia päätöksiä – kulttuurin rahoitusta – Heikkilä selvittää myös kriteerejä, joita kulttuurille on pakko joskus antaa.

Matti Kohonen kirjoittaa Ghanassa tekemänsä tapaustutkimuksen pohjalta. Kohonen esittelee sosiaalisen arvon ideaa tarkastelemalla Accrassa sijaitsevaa sosiaalista yritystä. Hänen mukaansa taloudellista arvoa voidaan käyttää sosiaalisen arvon luomiseen, ja sosiaalista arvoa voidaan myöskin mitata ja arvioida eri tavoin.

Otto Bruun ja Tuomo Alhojärvi tutkivat omassa tekstissään talouden kenttiä ja niihin liittyviä arvojärjestyksiä käyttämällä esimerkkinä arkista viljelykasvia – perunaa. Kirjoittajat esittävät, että perunanviljelyn kautta voidaan lukea muun muassa kapitalistisen ja ei-kapitalistisen arvottamisen rajanvetoa, pakkoa talousjärjestelmistä ja omavaraisviljelyn arvoa.

Kirjan päättää kaksi artikkelia, jotka avaavat teeman pohjalta uutta poliittista keskustelua. Johanna Perkiö on tutkinut perustulosta käytyä julkista keskustelua Suomessa. Perkiö analysoi, minkälaisiin tulkintoihin perustulokeskustelu muovautuu. Samalla hän selvittää diskurssianalyysin hengessä, minkälaiset teemat keskustelusta tuntuvat puuttuvan. Reima Launonen taas sulkee ympyrän palaamalla filosofisempiin teemoihin. Launosen käsittelyssä on John Rawlsin idea omaisuuteen perustuvasta demokratiasta.

Launonen esittää Rawlsin mallia hyvinvointivaltioprojektin uudeksi vaiheeksi ja perustelee vasemmistolibertaarissa hengessä omaisuuden merkitystä yksilöille ja täten myös omaisuuden jakamisen merkitystä.

Ensimmäisen osion tekstit on toimitettu normaalin toimitusprosessin mukaan. Jälkimmäisen osion tekstit on hyväksytty ja toimitettu tieteellistä referee-menettelyä käyttäen.

Toivomme, että kirja avaa lukijalle uusia näkökulmia arvon ja arvottamisen monimuotoiseen kysymysten kenttään. Valmista ei tule: uutta taloustiedettä ei keksitä, eikä kompromissia arvo-subjektivismiin ja arvo-objektivismiin välillä synny. Taloudelliselle arvokäsitykselle ei löydetä täydellistä paikkaa kulttuurin kokonaisuudessa. Lupaamme kuitenkin tekstien avaavan näkökulmia ja antavan eväitä monille pohdinnoille.

Kiitämme asianosaisia. Näitä ovat seminaarin osalta Itä-Suomen yliopiston ja ravintola Wanha Jokelan (R.I.P.) henkilökunta, kirjan osalta Sophi ja Olli-Pekka Moisio, taitosta vastannut Herkko Eskelinen, asiantuntemuksensa ja aikansa tarjonneet refereet, jotka jäävät tässä asiaankuuluvaan tapaan nimettömiksi, kirjoittajat ja kommentaattorit. Jo kirjoittajajoukko on niin riemastuttavan heterogeeninen, että toimitustyö on ollut vähintäänkin hauskaa.

Jatkoa seuraa.

Joensuussa ja Porissa 7.1.2013

Teppo Eskelinen ja Suvi Heikkilä

TALouden ESITTÄMINEN JA TALOUS VALTANA

Teppo Eskelinen

Kiinnostus talouden yhteiskunnalliseen tutkimukseen on nousussa. Tutkimuskenttä on kuitenkin hajanainen, mikä käy ilmi jo kenttää yhdistävän käsitteen *poliittinen taloustiede* käytöstä. Käsite esiintyy hyvin erilaisissa yhteyksissä – toisinaan sillä tarkoitetaan lähestulkoon mitä tahansa poliittisiin valintoihin kytkeytyvää (makro)taloudellista analyysia, toisinaan se esiintyy kattonimenä itseään hieman kodittomina pitävälle heterodoksisen taloustieteen traditioille. Tässä artikkelissa argumentoin sen käsityksen puolesta, että taloutta tulisi tarkastella politiikan tutkimuksen välinein, ja poliittinen taloustiede on luontevaa ajatella yhdeksi politiikan tutkimuksen alueeksi.

Eräs politiikan tutkimuksen ydinkäsitteistä on valta. Analysoinkin seuraavaksi lyhyesti vallan käsitettä. Tämän jälkeen esitän kolme yhteiskunnalliseen valtaan liittyvää erityiskysymystä, joita voi pitää keskeisinä talouden poliittisen tutkimuksen kannalta. Esitän, että näissä kysymyksissä on pohjimmiltaan kyse valtakamppailuista, minkä johdosta talouden toimintaa ei voida ymmärtää tutkimatta talouden toiminnan taustalla olevia valtarakenteita.

Vallan tulkintoja

Valtaa voidaan lähestyä varsin monesta näkökulmasta. Eräs tapa on perinteinen suvereniteetin idea ja kysymys keskusvallan oikeutuksesta. Tällöin kysytään, kenellä ja millä ehdoilla voi olla oikeutettua valtaa, johon kuuluu oikeus toimia yksittäisten ihmisten intressejä vastaan laajemman kokonaisuuden intressien turvaamiseksi. Tämä kysymys on ollut keskeinen esimerkiksi oikeutettaessa kuninkaiden valtaa. Se on ollut tärkeä myös modernin kansallisvaltion syntyessä sekä keskusteluissa siitä, miten johtajien valtaa on syytä kontrolloida ja rajoittaa demokratioissa (esim Burns et al 2003; luku 1). Suvereniteetin käsitettä voi kuitenkin pitää vanhentuneena modernin yhteiskunnan analyysiin. Moderni poliittinen valta on ennen kaikkea valtaa *saattaa voimaan* sääntöjä ja periaatteita, kun taas suvereenin vallassa on kyse nimenomaan vallasta *poiketa* säännöistä ja periaatteista. Kuninkaan vallan ilmentymä on kuninkaan oikeus, parlamentin vallan ilmentymä on laki jonka soveltamisessa ei tunneta oikeuksia.

Nykysosiologiassa suosittu tapa ajatella valtaa on nähdä valta koko yhteiskunnallisen elämän lävistävänä ilmiönä. Vallan voi ajatella näkyvän esimerkiksi kielenkäytössä. Kyse on tällöin siitä, minkälaisin metaforin ja metonymioin kieli rakentaa sosiaalista todellisuutta ja luonnollistaa sosiaalisia rakenteita (esim Lakoff & Johnson 2003). Viime kädessä valta-aspekti on läsnä kaikessa kanssakäymisessä. *Neuvottelemme* joka päivä erilaisista asemista sekä ylläpidämme sosiaalisia käytäntöjä ja hierarkioita ja haastamme niitä. Tähän valtakäsitykseen kuuluu myös ajatus siitä, että yhteiskunnallisen vallan analyysin kautta voidaan tarkastella myös subjektiviteetin muodostumista; valta *puhuu meissä*. Toisin sanoen se, että olemme sellaisia kuin olemme, on myös valtarakenteiden tuotosta. (ks esim Foucault 1982, Foucault 1980).

Nykysosiologian lähestymistapa vaikuttaa soveltuvimmalta lähtökohdalta talouden tutkimukseen, mikäli kysymykseen subjektiviteetin rakentumisesta ei keskitytä liikaa. Huomio on syytä kohdistaa pikemmin *yhteiskunnallisiin instituutioihin*. Instituutio voidaan määritellä miksi tahansa yhteiskuntaa konstituoivaksi, ohjaavaksi ja jaettuja merkityksiä ja normeja ylläpitäväksi sosiaalisesti järjestelyksi (esim. Turner 1997). Keskeisiä tutkimuskysymyksiä ovat tällöin esimerkiksi, millä tavoin instituutioiden jatkuvuutta tuotetaan, ja millä tavoin instituutioita haastetaan. Miten instituutiot tuottavat sosiaalista todellisuutta, eli *faktoja* tai käsityksiä mahdollisista ja mahdottomista tapahtumista? Minkälaisen yhteiskunnallisten prosessien kautta näistä käännteistä neuvotellaan?

Näistä lähtökohdista huomio vallan tutkimuksessa kohdistuu *institutionaalisten jatkuvuuksien yhteiskunnallisiin ehtoihin*. Tämä on jyrkkä eronteko perinteiseen taloustieteen metodologiaan, jossa *oletetaan* jatkuvuuksia ja kuvataan niitä universaaleina lainalaisuuksina. Yhteiskunnallisissa prosesseissa ei tiukkaan ottaen ole yleisiä lainalaisuuksia. Pikemmin kyse on yleistyksistä, jotka nojaavat valtavaan määrään potentiaalisesti hyvinkin poliittisia taustaoletuksia. Esimerkiksi markkinoiden toiminta vaatii valtavaa poliittis-institutionaalista järjestelyjen joukkoa ja jaettua moraalikoodia, vaikka sitä kuvataankin rutiininomaisesti lainalaisuuksien kielellä. Kyse ei siis ole vain spontaanista tavaravaihdon ja hintainformaation välityksen järjestelystä, jonka objektiiviset lainalaisuudet paljastuvat matemaattisella analyysillä. Lainalaisuuksien esittäminen on vallitsevien kompromissien, tilapäisten yhteiskunnallisten järjestelyjen ja ihmisiä koskevien oletusten esittämistä objektiivisina ja yleisinä periaatteina.

Valtakamppailun luonteeseen kuuluu pyrkimys tehdä joistakin käsityksistä yleisesti hyväksytyjä periaatteita ja sääntöjä tai ylläpitää ideaa näiden käsitysten universaalista pätemisestä. Osa käsityksistä on normatiivisia (esimerkiksi *velat pitää maksaa*) ja osa deskriptiivisiä (esimerkiksi *optimaaliset markkinat jakavat resursseja tehokkaammin*). Kun valtavirtainen taloustiede tutkii voimaan saatettuja sääntöjä *lainalaisuuksina*, poliittisen taloustieteen tulisi keskittyä tutkimaan näiden sääntöjen voimaan saattamisen ja voimassa pitämisen ehtoja ja haastamisen mahdollisuuksia.

Tutkin seuraavassa kolmea talouteen liittyvää erityiskysymystä ja analysoin, miksi vallan ja jatkuvuuksien näkökulmaa tarvitaan näiden kysymysten ymmärtämisessä ja tulkinnessa. Kutsun näitä kysymyksiä arvon ongelmaksi, kulttuurin ongelmaksi ja mallin ongelmaksi.

Arvon ongelma, eli arvon sijainti

Talouden tutkimuksen eräs pohjimmaisimmista filosofisista kysymyksistä liittyy arvon käsitteeseen. Mikä on arvokasta? Mistä arvo tulee? Miten arvo kasvaa, siirtyy, hiipuu, tuhoutuu? Voiko arvoa mitata? Miten taloudellinen arvo suhteutuu muihin arvoihin? Filosofiasa arvojen tutkimusta kutsutaan aksiologiaksi. Aksiologian kysymyksenasettelu on usein ollut lähinnä ontologinen: onko arvo kohteessa vai arvottajassa? Perinteisesti aksiologia on keskittynyt tutkimaan arvon sijaintia arvoobjektivismin ja arvosubjektivismin kautta, kun taas uudemmassa teoriassa arvon paikkaa on haettu monimuotoisempien intersubjektivistien lähestymistapojen kautta. (Schroeder 2012).

Taloustieteessä arvon sijainnista on esitetty lukuisia eri teorioita. Kaikki niistä eivät ole kuitenkaan erityisen eksplisiittisiä, eikä asiaa yleensä esitetä aksiologisen kysymyksenasettelun kielellä. Kuitenkin on selvää, että talous pyrkii kuvaamaan nimenomaan arvoa ja arvokasta – arvon tuotantoa, haltuunottoa ja vaihtoa. Niinpä taloustieteelliset teoriat yleensä sisältävät myös teorian arvon sijainnista, oli teoria julkilausuttu tai ei.

Marxilaisen teorian sekä useiden Marxia edeltävien historiallisten teorioiden mukaan (esim Locke 1988/1690, II kirja, V luku, §27) arvo tulee työstä. Työ mielletään prosessiksi, jossa ihminen muokkaa fyysistä - tai miksi ei kulttuuristakin - ympäristöään, tuottaen koneita, tavaroita, ruokaa, ja niin edespäin (Marx 1990 [1867], luku 7, osa 1). Työ on prosessi, jossa taloudellinen arvo syntyy, koska ihminen *sekoittaa* työtään paljaaseen ja arvottomaan luontoon. Taloudellinen arvonmuodostus on näin ajateltuna todellisuuden fyysistä muokkaamista. Marxilainen teoria analysoi myös riistoa tästä lähtökohdasta: kuinka paljon arvoa työtä tekemättömät omistajat pystyvät ulosmittaamaan arvon varsinaisten tuottajien (työntekijöiden) kustannuksella (ibid, luku 9, osa 1)?

Toinen tapa ajatella asiaa on, että taloudellista arvoa ei ole niinkään työssä vaan työn tuloksessa eli tavarassa tai tavaramuotoisessa artefaktissa. Näin voisimme erotella taloudellisesti arvokkaat objektit muista objekteista. Käytännössä arvokkuuden kriteeriksi muodostuvat tällöin niukkuus ja kysyntä: taloudellisesti arvokas objekti on sellainen, jota halutaan ja jota ei ole rajattomasti saatavilla kaikkien käyttöön. Tällöin päädytään *uusklassiseen* käsitykseen, jonka mukaan taloudellinen arvo syntyy kysynnän ja tarjonnan kohtaamisesta. Ajatuksen mukaan taloudellista arvoa on vain sellaisella, mihin kohdistuu markkinoilla ilmastuja

preferenssejä. Tarjonta (niukkuus) ja kysyntä (halu) määrittävät arvon tyhjentävästi. Arvo paikantuu näin markkinaprosessin ominaisuudeksi ilman välitöntä tarvetta viitata tuotteen valmistamiseen tai muihin vaihdannan ulkopuolisiin tekijöihin. Toisaalta arvoa ajatellaan ulosmitattavan kulutustapahtumassa, mikä tekee arvosta totaalisesti kulutustapahtuman sisään palautuvan ongelman: arvo syntyy ja tyhjenee kulutuksessa (Weintraub 2008). Käsitys on kuitenkin turhan kapea, koska on olemassa paljonkin taloudellisesti arvokkaita tai taloudellisen arvonmuodostuksen kannalta välttämättömiä toimintoja, joiden arvoa ei voi ”lukea” markkinavaihdon välinein.

Asiaa valaisee kysymys työnjaosta ja arvon tuotannosta: millainen työ on arvokasta? Työnjakoa on syytä analysoida koko yhteiskunnan tasolla: millä ihmisryhmillä on jokin funktio yhteiskunnan kokonaistoiminnoissa ja millainen tämä funktio on? Mikäli yhteiskunnallisessa työnjaossa tarvitaan toimintoja A, B ja C, ja ryhmät A1, B1 ja C1 organisoituvat suorittamaan vastaavia toimintoja, jokainen osallistuu yhteiskunnallisen arvon tuotantoon. Jos A1 määrittelee olevansa ainoa arvoa tuottava ja katsoo muiden vain kuluttavan A1:n tuottamaa arvoa, täytyisi näyttää toteen että kyse *ei* ole yhteiskunnallisesta työnjaosta. Tällöin A1:n tuottaman arvon tulisi olla riippumatonta B1:n ja C1:n toiminnasta. Pyrkimykset arvontuotannon yksipuoliseen tulkintaan yhteiskunnallisessa työnjaossa ovat erittäin tyypillinen vallankäytön muoto. Pyrkimyksenä on nostaa työnjaon *sisäisessä* arvotuskamppailussa oma rooli muiden roolin yläpuolelle.

Klassinen esimerkki on (ideaalityyppisessä) fordistisessa yhteiskunnassa vallinnut sukupuolten välinen työnjako (esim Sainsbury 1996, luku 3). Tuolloin vallinneen jonkinlaisen *kulttuurisen yhteiskuntasopimuksen* mukaan miesten rooliksi

katsottiin palkkatöissä käyminen ja naisten rooliksi kodista ja lasten kasvatuksesta huolehtiminen. Yksittäisen perheen tasolla järjestely oli symbioottinen. Molemmat osapuolet olivat riippuvaisia työnjaon toisesta osapuolesta. Jossain määrin molemmat osapuolet myös ymmärsivät työnjaon samalla tavalla¹. Näistä huolimatta taloudellinen arvo esitettiin tuolloin niin, että ainoastaan miehet tuottivat arvoa, kun naiset vain kuluttivat sitä. Kuvaus on kuitenkin heikko juuri asian työnjakoluonteen vuoksi. Miehet olivat riippuvaisia naisten toimista, ja siksi mallissa oli kyse yhteiskunnallisesta työnjaosta eikä miesten yksipuolisesti suorittamasta arvontuotannosta.

Samassa hengessä uusoikeistolaisessa diskurssissa usein esitetään, että yksityinen sektori tuottaa arvoa siinä missä julkinen sektori kuluttaa sitä. Kuitenkin näiden sektorien funktiot perustuvat keskinäisriippuvaiseen suhteeseen. Jälleen kyse on työnjaosta. Voidaan edelleen kysyä esimerkiksi, onko työttömillä rooli työnjaossa vai ainoastaan asema sen ulkopuolella. Jos modernissa taloudessa katsotaan tarvittavan työvoimareserviä, työttömien voidaan nähdä täyttävän yhtä työnjaon funktiota. Riippumatta siitä, miten tällaisia yksittäisiä tapauksia tulkitaan, lienee selvää, että *arvo sijaitsee työssä* on ongelmallinen väite, ellei väitettä uloteta tunnustetusta arvontuotannosta koko yhteiskunnalliseen työnjakoon. Vastaavasti työnjakoon liittyvää vallankäyttöä voidaan tutkia analysoimalla pyrkimyksiä määrittellä vain jokin työnjaon osapuolista arvoa tuottavaksi.

1 Tämä ei tietenkään itsessään tarkoita että asetelma olisi ollut oikeutettu, ja työnjako romahtikin hyvistä syistä.

Arvon ongelman ytimessä on etsiä mainittujen vaihtoehtojen ulkopuolelta pohjaa mielekkäälle teorialle. Uusklassisen teorian arvokäsitys tuntuu sivuuttavan yhteiskunnalliset prosessit vaihdantaa lukuun ottamatta, ja pelkkään subjektiiviseen haluun viittaava arvoteoria taas tuntuu sisältävän kaikki perinteisen arvosubjektivismiin ongelmat. Toisaalta formaaliin palkkatyöhön nojaava käsitys tuntuu yhteiskunnallista työnjakoa kapeasti katsovalta. Työn käsitteen hämärtyessä myös arvon käsite hämärtyy, ainakin kun työhön yritetään viitata jonkinlaisena mielekkään ihmiselämän ehtona eikä ainoastaan uusklassisen taloustieteen hengessä työvoiman osto- ja myyntitapahtumana. Mikäli työ määritellään *merkitykselliseksi* tekemiseksi erotuksena mistä tahansa ajallisen panoksen myymisestä, tuloksena on normatiivinen tautologia *arvokas = arvokas*.

Toinen kiinnostava lähestymistapa arvon ongelmaan on katsoa taloudellisen arvon konkreettisinta sijaintipaikkaa - rahaa - ja kysyä, mistä rahan arvo tulee. Esimerkiksi *itävaltalaisen* koulukunnan mukaan rahalla ei juuri ole arvoa muuten kuin kvantifioidun vaihtokaupan välineenä (Menger 2007, luku 8). *Klassisen poliittisen taloustieteen* ajatus taas on, että raha on eräänlainen *arvon varasto*. Raha säilöö menneisyydessä tehdyn työn arvoa. Arvo on siis työssä, mutta raha kannattelee sitä.

Uudempi *chartalistinen* teoria on haastanut tämän käsityksen osoittamalla, että rahan arvo on lopulta siinä, että valtio takaa sen olemassaolon ja että se on kollektiivisesti hyväksytty velan merkitsijäksi (Wray 2006). Rahan arvoa ei ole ilman kollektiivista luottamusta, ja luottamuksen viimekätinen tae on valtion valta. Tällöin raha käsitetään itsessään valtasuhteena: raha on valtaa periä keneltä tahansa saman monetaarisen yhteisön jäseneltä rahan summaa vastaava määrä tavaroita tai palveluita. Raha voidaan siis nähdä yhteisön velkana rahan haltijalle.

Tästä näkökulmasta raha voidaan tulkita menneisyydessä tuotetun arvon varaston sijaan tulevaisuuden hallinnaksi. Jo rahan olemassaolo merkitsee yhteisön tulevaisuuden sitomista, ennakkointia ja hallinnointia. Rahataloudellisten suhteiden kasvu merkitsee jonkinlaista yhteisöllistä optimismia suhteessa tulevaisuuteen: tulevaisuudessa nähdään taloudellisesti kannattavaa toimintaa. Raha instituutiona toimii myös velkasuhteiden merkitsijänä ja taloudellisten instituutioiden uusintajana.

Toisaalta raha ei ole neutraali velkasitoumus, vaan jatkuvan kamppailun kenttä. Velkasitoumuksissa ei ole kyse ainoastaan siitä, kenellä on valta vaatia maksua ja kenen velkoja voidaan mitätöidä, vaan myös neuvottelusta rahan arvosta. Jokainen rahapoliittinen päätös on yhteisön valtasuhteiden dynamiikan manipulointia. Tämä huomio palauttaa arvon analyysiin sen poliittisen ulottuvuuden (ks esim Auvinen 2010; Ingham 2004). Tästä näkökulmasta voidaan sanoa, että taloudellinen arvo piilee vallassa. Rahalle antaa arvon valta laskea liikkeelle maksuvälinettä, valta määritellä rahan institutionaalisia piirteitä, valta vaatia velkasitoumusten täyttämistä, ja valta määritellä velan saannin ehtoja eli sitä, millä ehdoilla rahaa on olemassa.

Kulttuurin ongelma

Toinen yhteiskunnallisen vallan peruskysymys on kulttuurin ongelma. Kyse on siitä, mitä on *kapitalismin kulttuuri* ja miten se liittyy arvojen yksimitallisuuteen ja toisaalta niiden moninaisuuteen. Kapitalismin kulttuuri tarkoittaa kulttuuria, jossa taloudelliset suhteet lävistävät sosiaalisen todellisuuden poikkeuksellisen voimakkaasti².

Peruskysymys kuuluu, miksi tätä kapitalismin kulttuuria samaan aikaan juhlistaan yksilöllisyytenä, kun toiset kokevat, että kyseessä on tukahduttava ja monotonistinen kulttuuri, joka pakottaa kaikki toiminnot noudattamaan samaa arvon asteikkoa ja logiikkaa. Molemmat tulkinnathan ovat yhteiskunnallisessa keskustelussa yleisiä. Kapitalismin kulttuurinen oikeutus perustuu nimenomaan yksilöllisyyteen, yksilöllisiin valintoihin ja valinnanvapauteen, ja yhtenäiskulttuurien ja kollektiivisten traditioiden pirstomiseen. Toisaalta pyrkimykset paeta kapitalismin kulttuuria perustellaan usein juuri yksilöllisyyden kielellä, ja nykykulttuurin kritiikki esitetään nimenomaan moniarvoisuuden vaatimuksen kautta, erotuksena yhdelle arvoasteikolle pakottavalle rahan kulttuurille.

Asetelman keskeisin tausta on yhteismitattomuuden metodologinen ongelma. Vaikka ongelma on artikuloitu useiden eri tieteiden parissa, taloustieteellinen käsittelytapa on kenties selväpiirteisin. Taloustieteessä ajateltiin pitkälle 1900-luvulle, että talouden tehtävä on tuottaa suurin mahdollinen määrä utiliteetteja, eli hyvinvointia tai onnellisuutta (Hausman & MacPherson 1996; luku 7). Onnellisuuden peruskomponenttien katsottiin olevan yhteismitallisia ja objektiivisesti ihmisyydestä seuraavia: ruokaa, juomaa ja katon päämme päälle tarvitsemme kaikki.

2 Tässä yhteydessä ei tarvitse siis ottaa kantaa pääoman kasautumisen ongelmaan tai kapitalismin variantteihin. Yhtä hyvin voitaisiin puhua rahavälitteisten suhteiden kulttuurista. Ks esim Simmel 1997 [1900]

Ennen toista maailmansotaa syntyi taloustieteellinen katsanto, jonka mukaan preferenssit ovat täysin yhteismitattomia, ja tutkimuksessa voidaan ainoastaan analysoida niiden ilmaisuja. Tästä paradigmasta tuli myöhemmin valtavirtainen, minkä vuoksi tutkimus alkoi keskittyä markkinoihin. Näkemyksen mukaan *markkinat* ovat paikka, jossa ilmaistaan preferenssijärjestyksiä: ostohalu on ilmaisu siitä, miten paljon jotakin tavaraa tai palvelua halutaan ja arvostetaan (käsityksen esittelystä ja kritiikistä ks Hausman 2011). Nämä haluamisen syyt joko ilmaistaan yksilöllisellä kielellä tai ne on ainakin mahdollista palauttaa yksilölliselle kielelle.

Syntyy yhteismitallisuuden paradoksi. Uusklassinen talousteoria korostaa radikaalisti yksilöllisyyttä. Mikään yleisinhimillinen ei kelpaa tässä teoriassa. Kysymykseen *miksi X on Y:lle arvokas*, täysin riittävä vastaus on *koska Y sattuu haluamaan X:ää*. Talousteoriassa sovelletaan liberaalia vahingoittamattomuusperiaatetta (jokaisella ihmisellä on oikeus yksilölliseen tilaan) erittäin kovana tulkintana (yksilöiden preferenssi-ilmaisuja ei voi yrittää tulkita jaetulla kielellä) (van Staveren 2007). Uusklassisen taloustieteen kuvaama sosiaalinen ontologia on omista satunnaisista syistä eri asioita haluavien irrallisten subjektien todellisuus. Uusklassisen taloustieteen moraaliteoria taas kieltää astumasta yksilöiden määrittelyvallan alueelle. Teorian kiero puoli on, ettei siinä katsota tarpeelliseksi ottaa kantaa alistavimpiinkaan tulojen ja omaisuuden jakaumiin, vaikka yksilöllistä oikeutta noiden resurssien käyttöön vahditaan tarkasti.

Tämän radikaalin yhteismitattomuuden paradoksaalinen seuraus on totaalinen yhteismitallisuuteen pakottaminen. Koska yhteistä kieltä hyvinvoinnille ei ole, ainoastaan markkinakommunikaatio kelpaa analyysin lähtökohdaksi, ja markkinakommunikaatio

tuntee vain rahan arvon mittana. Näin raha saa roolin jonkinlaisena mittaamisen ulkopuolisena yhteismitallisena hyvänä. Raha ei siis ole arvottamisen mittari, vaan sen mittari, miten kovasti jotain halutaan.

Ongelma ei ole yhteismitallisuuden pakottaminen sinänsä, vaan tämän pakottamisen oikeuttaminen moniarvoisuuden kielellä, ja toisaalta yhteismitallisuuden totaalisuus. Esimerkiksi oikeudenmukaisuudesta puhutaan lähinnä kielellä, jota Marx olisi kutsunut porvarilliseksi tasa-arvoksi: oikeudenmukaisuudesta puhuminen palautetaan kysymykseksi rahan jakautumisesta, kun tavoitteena tulisi olla radikaali monimuotoisuus, jossa jokainen mittaa omaa arvoaan. Samaan ilmiöön liittyy keskustelu tuotannon ekologisista ulkoisvaikutuksista. Ympäristönsuojelun ajatellaan edellyttävän ympäristöarvojen (negatiivista) rahallistamista (esim Tisdell 1993), niin mieletön kuin tämä *käännös* onkin. Onhan ympäristönsuojelun perimmäinen motiivi se, että ympäristöön katsotaan liittyvän rahan palautumattomia arvoja.

Vallan näkökulma osoittautuu jälleen hyödylliseksi. Eräs taloudellisen vallankäytön aspekteista on kyky pakottaa yhtä arvon mittaria entistä läpileikkaavammaksi, jopa ainoaksi yhteiskunnalliseksi arvon mittariksi. Rahallisen arvon asemaan liittyy paljon tällaisiapyrkimyksiä. Luonnollisesti kiinnostuneimpia tästä pakottamisesta ovat tahot, joiden hallussa rahallista arvoa on paljon. Todellisesta yhteismitattomuudesta kiinni pitäminen taas merkitsee velkasuhteista kieltäytymistä. Rahan hallinta merkitsee velkasuhdetta vain taloudellisen arvon kentällä. Tässä mielessä yhteismitattomuudessa on kyse myös eräästä vallankäytön muodosta vapautumisesta.

Näin ymmärrettynä valtavirtaisen taloustieteen yhteismitattomuuskäsitys on kaikessa radikaalissa subjektivismissaan yhteiskuntaa konstituoivan valtajärjestelmän universaaliksi pakottamista. Yhteismitattomuuden voi siis selvästi tulkita täysin päinvastaisilla tavoilla. Kyse onkin siitä, minkälainen tulkinta yksilöllisyydestä ja yhteismitattomuudesta on hallitseva.

Mallin ongelma

Mallin ongelma liittyy kysymykseen tieteellisestä selittämisestä ja ennustamisesta. Yhteiskuntatieteiden filosofisiin ongelmiin kuuluu sen erottelu, missä mielessä yhteiskuntatieteet tuottavat yleistettävissä olevaa tietoa, ja missä mielessä ainoastaan näkökulmaspesifejä tulkintoja partikulaareista ilmiöistä (yhteiskuntatieteellisen tiedonluonteesta ks esim Raatikainen 2004; 2.2-2.3). Siinä missä suuri osa yhteiskuntatieteistä on erilaisten kielellisten ja kulttuuristen käänneiden myötä tunnustanut, ettei niiden tavoitteena ole mekaanisen maailmankaikkeuden mallin mukaisten *liikelakien* etsintä, valtavirtainen taloustiede nojaa edelleen matemaattisempaan todellisuuden konstruktion. Tällaisen konstruktion puitteissa etsitään sitten objektiivisiksi ja mekaaniseksi tulkittuja *talouden liikelakeja*, joiden esitys nojaa luonnontieteille ominaiseen tiedonintressiin.

Merkillepantavaa on, että kyse ei ole ainoastaan yleistyksistä vaan myös ennustuksista. Puheenaiheena ovat yleiset lainalaisuudet, jotka saavat asian X toimimaan tavalla Y. Periaatteessa esimerkiksi taloudellisen kasvun taustalla olevien syiden selvittäminen tuottaa ennustuksia siitä, että samojen olosuhteiden luominen tuottaa talouskasvua missä tahansa yhteiskunnallisessa todellisuudessa. Taloustieteilijä Jeffrey Sachs muisteli Bolivian-komennustaan

paljonpuhuvien sanoin: “onneksi makrotaloustieteen lait pätevät myös korkeassa ilmanalassa” (Sachs 2005). Sachsin ei siis mielestään tarvinnut tietää Bolivian yhteiskunnasta mitään nähdäkseen, mikä Bolivian taloudessa toimi ja mikä ei toiminut – luvut riittivät. Jossain mielessä taloustieteen lähtökohtainen motiivi on löytää todellisuuteen jo koodatut, mutta varsin vaikeasti löydettävissä olevat *talouden lait*.

Periaatteessa vaikkapa rahan luonteeseen kuuluu toki tiettyjä lainalaisuuksia. Esimerkiksi keskuspankin ohjauskoron lasku aiheuttaa rahan määrän lisääntymistä ja tämä taas aiheuttaa talouskasvua ja kysyntäinflaatiota. Toisaalta kaikkia vastaavia esimerkkejä voidaan pitää myös kontekstisidonnaisina – tätä kontekstisidonnaisuutta on vaan vaikea tunnistaa, koska olosuhteet, joissa tietyt lainalaisuudet pätevät, ovat niin yleisiä. Kuitenkaan vastaesimerkkejä ei tarvitse hakea esikapitalistista yhteiskuntamuodoista. Esimerkiksi Venäjällä 1990-luvulla hinnat *laskivat* Primakovin hallituksen lisättyä rahan määrää taloudessa (Kagarlitsky 2010), mikä on tietysti “lakien” vastaista.

Mallin ongelmaa voidaan lähestyä ainakin kolmella tavalla, jotka ovat *metodologinen tapa*, *marxilainen tapa* ja *ontologinen tapa*. Metodologinen tapa kuvata ongelmaa on todeta, että taloustieteen lainalaisuudet nojaavat lukuisiin *oletuksiin* ihmisten motiiveista, markkinoiden luonteesta ja muista tekijöistä. Oletukset voivat olla parempia tai huonompia, mutta joitakin oletuksia tarvitaan. Marxilainen tapa kuvata ongelmaa on kritisoida porvarillisen taloustieteen abstraktia muotoa eli puhetta illusorisista *yleisistä kategorioista*. Esimerkiksi työtä missään *yleisessä* mielessä ei ole syytä olettaa olemassa olevaksi (Marx 1993 [1939], 171-173; Holloway 2010). Tämä johtaa voimakkaaseen mallien kritiikkiin.

Ontologinen jäsenitys näkee taloustieteen osana tieteitä, joiden *sosiaalinen kosmologia* on objektien välisiä matemaattisia liikelakeja korostavan newtonilaisen mekaniikan perua. Taloustieteen ontologiaa voidaan tutkia eräänä maailmanjäsenyyksenä, johon taloustiede nojaa ja jota se myös levittää. Newtonilaisen mekaniikan maailmankuva on historiallinen kuriositeetti, josta tuli sattumalta modernin ajan hallitseva maailmanjäsenitys. Ei ole mitään erityistä tieteellistä syytä sille, miksi talouden tutkimus ei voisi yhtä hyvin nojata vaikkapa Leibnizin metafysiikkaan, joka perustui potentiaalinen ideaan ja *aukikääritymisen* ontologiaan (Leibniz 1995 [1714], Deleuze 2006)

Poliittisen talouden kannalta kiinnostavin jatkokysymys on: onko talouden liikelakeja ylipäänsä olemassa? Jos institutionaaliset asetelmat, kulttuuriset tilanteet ja ärsykeisiin reagoinnin tavat vaihtelevat, ei ennustusvoimaisia abstraktioita voida tehdä uskottavasti. Käytännöllisen esimerkin voi hakea vaikkapa Kiinasta. Kiina on tällä hetkellä se paikka, jota taloustieteilijät yrittävät innokkaimmin selittää. Heitä kiinnostaa se, miksi Kiinan talous kasvaa niin nopeasti. Jos kaikkien muiden, erityisesti kehitysmaiden, tulisi seurata *Kiinan menestystarinaa*, mitä niiden tarkkaan ottaen tulisi tehdä? Mikä Kiinan lukemattomissa poliittisissa ja institutionaalisissa ratkaisuissa ja olosuhteissa on kontingenttia ja mikä taas olemuksellinen osa *Kiinan mallia*? Mikä Kiinan politiikassa on menestyksen yleistä ja universaalia kaavaa ja mikä taas satunnaista tai paikallista?

On olemassa huomattava määrä havaintoja erilaisten tekijöiden heikommista tai vahvemmista korrelaatioista, joista pyritään syvälukemaan todellisuuden lainalaisuuksia. Näiden perusteella onkin luotu paljon teorioita, jotka ovat kaikki jostain näkökulmasta uskottavia. Tällaisia ovat Kiinan talouskasvun tapauksessa

esimerkiksi kaupan vapauttaminen, vapaatuotantoalueilta leviävä teknologia, valtion ohjauksen pitäminen vahvana, asteittainen lähestymistapa *shokkiterapian* sijaan, valtiollis-yksityiset yhteisyritykset ja koulutukseen panostaminen.

On kuitenkin todennäköistä, että kyse on vain satunnaisista korrelaatioista. On otettava huomioon mahdollisuus, että Kiinan kulttuuris-poliittinen tilanne on niin uniikki, ettei siitä voida löytää yleisempää *kasvun kaavaa*. On myös mahdollista, että Kiinaan investoidaan, koska kaikki muutkin tekevät niin. Tämä on taloudessa yleistä. Finanssitalouden analyysissa ja kritiikissä tämä talouden massapsykologisen luonteen tutkimus on tuttua (Skidelsky 2009; luku 1), eikä liene erityistä syytä sille, miksi sama ei voisi päteä myös reaalityaloudessa.

Kiinan talouskasvun kaltaisen ilmiön selittäminen *mallina* on ongelmallista kahtaalta: toisaalta suuretyhteiskunnalliset ristiriidat kätketään teknisen ja objektivoivan kasvun käsitteen sisään, toisaalta luodaan keinotekoista uskoa abstrakteihin talouden lakeihin. Kiinan kasvun selittäminen uskottavasti onkin luultavasti mahdotonta ilman viittauksia niihin jatkuviin diskursiivisiin ja institutionaalisiin valtakamppailuihin, joita käydään liike-elämän ja hallinnon kaikilla tasoilla. Mallin ongelman analyysi herättää siis kysymyksen, minkälaisia metodologisia ja ontologisia oletuksia tehdään yleisillä malleilla selittämisen mahdollistamiseksi, ja ovatko nämä perusteltuja?

Lopuksi

Käsitellyt talouden erityisteemat johtavat siihen johtopäätökseen, että taloutta on hedelmällisintä tutkia politiikan ja vallankäytön kenttänä, eikä valtavirtaisen taloustieteen tapaan luonnontieteeseen vertautuvana tutkimuskohteena. Talouteen kuuluu massapsykologia ja sen liikkeellepanevat voimat, mutta tätäkin olennaisempia ovat politiikantutkimuksen perinteiset kohteet: valta ja instituutiot. Jos lähdetään siitä, että talouden *lainalaisuuksia* ei sanan varsinaisessa merkityksessä ole, tai että ainakin niitä on paljon väitetty vähemmän, päädytään politiikan kentälle. Tällöin keskeinen huomio on se, että ihmisyyhteisössä on jatkuvaa neuvottelua, jatkuvuuksia ja jatkuvuuksien haastamista, ja aina myös diskursiivista kamppailua. Menestyksellinen instituutioiden ja niiden diskursiivisen logiikan saattaminen osaksi yhteiskunnallista itsestäänselvyyksien kenttää ei merkitse, että tällaiset instituutiot olisivat *objektiivisesti totta*.

Näiden havaintojen avulla pyrin tarjoamaan lähtökohtaa sen tutkimiselle, mitä talous politiikkana voi merkitä. Poliitikassa on kyse vallasta, institutionaalisista neuvotteluista ja jatkuvuuksista sekä määrittelykamppailuista. Merkillepantavaa valtavirtaisessa taloustieteessä on se, että *pitkällä aikavälillä neutraalin* rahan ja markkinoiden konstruktoiden kautta se pyrkii häivyttämään näköpiiristä valtaan liittyvien kysymyksenasettelujen joukon, joiden kysyminen on välttämätöntä talouden ymmärtämiseksi. Poliittisen talouden tutkimuksessa on kyse viime kädessä siitä, että talouden myönnetään olevan yhteiskunnallista toimintaa.

Lähteet

Auvinen, Tero (2010) *On money*. Lapland university press, Rovaniemi.

Deleuze, Gilles (2006) *The Fold. Leibniz and the baroque*. Continuum books, Lontoo.

Foucault, Michel (1982) *The Archaeology of Knowledge & The Discourse on Language*. Pantheon Books, New York NY.

Foucault, Michel (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. Edited by Colin Gordon. Vintage.

Hausman, Daniel (2011) *Why satisfy preferences?* Papers on economics and evolution #24. Max Planck Institute of Economics, Jena.

Hausman, Daniel & MacPherson, Michael (2006) *Economic analysis, moral philosophy and public policy*. Second edition. Cambridge University press, Cambridge.

Holloway, John (2010) *Crack capitalism*. Pluto press, Lontoo.

Ingham, Geoffrey (2004) *The nature of money*. Polity press, Cambridge.

Kagarlitski, Boris (2010) *Neukkulaan ja takaisin*. Into kustannus, Helsinki.

Lakoff, George & Johnson, Mark (2003) *Metaphors we live by*. University of Chicago press, Chicago.

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1995) *Monadologia*. Gaudeamus, Helsinki. Alkuteos 1714.

Locke, John (1988[1690]) *Two treatises of government*. Edited by Peter Laslett. Cambridge University press, Cambridge.

Marx, Karl (1990 [1867]) *The capital. A critique of political economy*. Penguin books, Lontoo.

Marx, Karl (1993 [1939]) *Grundrisse*. Penguin books, Lontoo.

Menger, Carl (2007 [1871]) *Principles of economics*. Ludwig von Mises institute. Auburn, AL.

Raatikainen, Panu (2004) *Ihmistieteet ja filosofia*. Gaudeamus, Helsinki.

Sachs, Jeffrey (2005) *The end of poverty. Economic possibilities for our time*. Penguin books, New York.

Sainsbury, Diane (1996) *Gender, equality and welfare state*. Cambridge University press, Cambridge.

Schroeder, Mark (2012) "Value theory". Teoksessa Edward N Zalta (ed) *The Stanford encyclopedia of philosophy* (summer 2012 edition). <http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/value-theory/>

Simmel, Georg (1997) *Rahan filosofia*. Saksankielinen alkuteos 1900. Doroga, Turku.

Skidelsky, Robert (2009) *Keynes. The return of the master*. Penguin press, Lontoo.

van Staveren, Irene (2007) *The ethics of efficiency*. Sceme working paper no 18. University of Stirling, Stirling.

Tisdell, Clement (1993) *Environmental economics: Policies for environmental management and sustainable development*. Edward Elgar, Cheltenham.

Turner, Jonathan (1997) *The institutional order*. Longman, New York NY.

Weintraub, E Roy (2008) "Neoclassical economics". Teoksessa David Henderson (ed): *The concise encyclopedia of economics*. Liberty Fund.

Wray, L Randall (2006) *Understanding modern money*. Edward Elgar, Cheltenham.

VOIKO YHTEISMITATTOMIEN ASIOIDEN ARVOA VERTAILLA?

Arto Laitinen

Voiko kahden arvon, esimerkiksi ystävyys ja oikeudenmukaisuuden, tärkeyttä verrata toisiinsa? Tai voiko verrata kahden vaihtoehdoisen teon arvoa, joista toinen toteuttaa ystävyyttä ja toinen oikeudenmukaisuutta? Voiko kahta taiteilijaa tai taideteosta, jotka edustavat eri genreä tai taidemuotoa laittaa arvojärjestykseen? Entä kahta tieteellistä paradigmaa tai kahta kulttuuria? Kuinka tehdä päätöksiä sellaisten asioiden kesken, jotka ovat eri suhteissa hyviä tai arvokkaita: kirjaston vai jäähallin rakentaminen; lisävelan ottaminen, verottaminen vai palveluiden karsiminen; tuotteliaan tutkijan vai ansioituneen opettajan palkkaaminen; liittyminen vastarintajoukkoihin tai sairaan äidin tueksi jääminen; ura lakimiehenä tai klarinetin soittajana? Onko näiden eri tavoin hyvien asioiden vertailemiseen olemassa mitään yhteistä asteikkoa tai kriteeriä vai ovatko ne yhteismitattomia?

Erilaisten arvojen ja näitä arvoja toteuttavien asioiden¹ vertailukelpoisuus jakaa mielipiteitä jyrkästi. Joidenkin

lähestymistapojen mukaan asiat ovat yhteismitallisia ja niiden arvoa voi (ainakin periaatteessa) verrata suoraviivaisesti – asioiden arvoille voi antaa numeeriset arvot ja näiden lukujen suuruutta voi vertailla. Tällaisia ovat taloudelliset teorit arvosta, samoin kuin tyyppilliset rationaalisen valinnan, peliteorian ja seurausetiikan teorit. Näiden teorioiden mukaan vaihtoehtojen paremmuusjärjestykselle on olemassa yhteinen standardi, kuten hyöty-kustannus –analyysi, tai odotettavissa oleva arvo eli vaihtoehdon toteutumisen todennäköisyys kerrottuna sen arvolla, eli hyvyydellä tai utiliteetilla. Tällainen kertolasku edellyttää, että asioiden arvolle voidaan asettaa lukuarvo: vaihtoehdon toteutumisen todennäköisyys vaihtelee nolasta yhteen, ja sen hyvyys vaihtelee niin ikään jonkin minimin ja maksimin välillä (esimerkiksi miinus yhden ja plus yhden välillä siten, että mitä suurempi lukuarvo, sitä toivottavampi vaihtoehto, negatiiviset lukuarvot merkitsevät itsessään epätoivottavia vaihtoehtoja)

Vastakkaisten lähestymistapojen mukaan arvot ovat yhteismitattomia ja vertailukelvottomia, numeraalisen tarkastelun mahdollisuudesta puhumattakaan. Täsmällisiin lukuarvoihin nojaavan *kardinaalisen* vertailun sijaan arvojen tarkastelussa voi enintään yltää *ordinaaliseen* vertailuun, jossa asiat laitetaan paremmuusjärjestykseen ilman numeroarvojen antamista. Ordinaaliseen paremmuusjärjestykseen laittaminenkin

1 Termiä ”arvot” voi käyttää yhtäältä i) henkilöiden arvostuksista tai näkemyksistä (”X arvostaa ystävällisyyttä ja oikeudenmukaisuutta”), toisaalta niistä erilaisista ii) ”hyväksi tekevistä” ominaisuuksista (ystävällisyys, oikeudenmukaisuus) jotka tekevät iii) arvokkaista asioista, ”arvonkantajista” (esim. yhteiskunnat, ihmiset tai abstraktimmin ”asiaintilat”) jossain suhteessa iv) hyviä tai arvokkaita eli saavat aikaan sen että kyseisellä asialla on ”arvoa”. Käytän näistä termejä i) ”arvostukset”, ii) ”arvot” (monikossa), iii) (arvokkaat ”asiat” ja iv) asioiden ”arvo” (yksikössä).

saattaa kuitenkin olla mahdotonta. Kenties eri arvojen, arvoulottuvuuksien ja niitä kantavien asioiden kesken voi tehdä ainoastaan mielivaltaisia valintoja. Yksilöiden ja yhteiskuntien täytyy kuitenkin tehdä valintoja, sillä useimpiin päätöksiin liittyy myös kustannuksia eivätkä resurssit riitä kaikkiin haluttuihin asioihin. Täyttä mielivaltaisuutta vastaan puhuu se, että monissa tilanteissa toimijat osaavat arvioida, mitkä vaihtoehdot olisivat kaikin tavoin huonoja, joten ainakaan niitä ei kannata valita.

Tässä artikkelissa tarkastelen edellä mainittujen kysymysten filosofisia taustoja ja käyn läpi erilaisia yhteismitallisuuden ja vertailukelpoisuuden merkityksiä aiheesta virinneen filosofisen keskustelun näkökulmasta.² Kaikkiaan käsittelen viittä eri kysymystä, joiden yhteydessä yhteismitattomuudesta on puhuttu. Keskeisimmät teesit sisältyvät kolmanteen ja neljänteen alalukuun. Niissä puolustan mahdollisuutta, että ainakin periaatteessa on mahdollista vertailla eri tavoin hyviä asioita, vaikka helppoja tai täsmällisiä menetelmiä siihen ei olekaan käytössä. Esitän myös, että asioiden arvon vertailun logiikka tai laskuoppi poikkeaa perusmatematiikasta siinä, että toisinaan kumpikaan vaihtoehto ei ole toistaan parempi, eivätkä ne silti ole täsmälleen yhtä hyviäkkään, vaan ne ovat *samalla tasolla (on a par)*. Muissa alaluvuissa esittelen lyhyemmin yhteismitallisuuden muita aspekteja.

2 Nojaan erityisesti Ruth Changin ja hänen kommentoijiensa keskusteluun. Hyviä johdantoja ovat *Stanford Encyclopedia of Philosophy*stä löytyvät esittelyt sekä Ruth Chang (toim.) 1997, erityisesti Changin oma esipuhe kyseisessä teoksessa. Varhaisempia puheenvuoroja ovat Raz 1986, Griffin 1986 sekä Dancy 1993. Ks. myös O'Neill 1998, jossa tarkastellaan yhteismitattomuuskysymyksen roolia sosialististen markkinoiden mahdollisuuden kannalta Misesin, Hayekin ja Neurathin debateissa.

Yhteismitallisuudesta on keskusteltu viidessä kontekstissa eri merkityksissä, ja artikkelin viisi alalukua käsittelevät kukin yhtä niistä: Ensinnäkin eräs paljon keskusteltu yhteismitattomuuden merkitys on tieteellisten tutkimusperinteiden tai inhimillisten kulttuurien välisten käännosten tai keskinäisen ymmärryksen tai vertailun mahdollisuus tai asiattomuus. Erilaisiin käsitejärjestelmiin nojaavat henkilöt elävät eri *maailmoissa*, jotka eivät palaudu toisiinsa (Kuhn 1994/1962, Winch 1979/1958, Foucault 2010/1966, Rorty 1989, Huntington 1996). Esittelen lyhyesti kantaa, jonka mukaan eri kulttuurit (ja tutkimusperinteet) voivat kommunikoida ja oppia toisiltaan, käytännössä tosin varsin haasteellisesti (MacIntyre 1988, Taylor 1995), vaikka mitään universaalia ”Arkhimedeen pistettä” ei olisikaan olemassa. (ks. alaluku 1). Muut neljä yhteismitallisuuteen liittyvää kysymystä nousevat kunkin kulttuurin tai perinteen sisällä.

Toiseksi varhaisin puhe yhteismitattomuudesta liittyy mahdollisuuteen kuvata asioiden arvoa tai muita ominaisuuksia täsmällisillä lukuarvoilla. Tässä suhteessa Aristoteleen varoitus liiallisen täsmällisyyden tavoittelemisesta tuntuu yhä pitävän paikkansa, joskin termi *yhteismitaton* varataan yleensä nykyisin muihin neljään käyttötapaan, jotka tässä luetellaan. (ks. alaluku 2).

Kolmanneksi kiistaton yhteismitattomuuden ja vertailukelvottomuuden muoto liittyy formaaliin mahdollisuuteen vertailla asioita, joilla ei ole yhteistä nimittäjää (Chang 1997, 2001, 2002a, 2002b, 2005). Emme esimerkiksi voi vertailla numeroa viisi ja viimeistä jääkautta siitä näkökulmasta kumpi on huonomuistisempi – kummallakaan ei ole kyseistä ominaisuutta. Chang (*ibid.*) kuitenkin argumentoi, ettei tämä ole ongelma asioiden arvosta puhuttaessa: vaikka asiat olisivat hyviä

eri tavoin ja eri suhteissa, asioita voidaan arvioida nämä molemmat näkökulmat huomioon ottaen. Asioiden lukuisten hyväksi/arvokkaaksi tekevien ominaisuuksien ja asioiden hyvyyden (arvo kaiken kaikkiaan) ero tulee ymmärtää, jotta voidaan vertailla eri tavoin hyviä asioita. Tämä vaatii alustavia huomautuksia käsitteistä kuten arvot, arvo ja arvottaminen. Tämän alaluvun tarkoitus onkin puolustaa kantaa, että kahden *eri* lailla hyvän asian arvon vertaileminen ei vaadi täsmällistä menetelmää tai ulkoista yhteistä vertailun välinettä kuten rahaa. Kyse on suorista arvo-arvostelmista, jotka pyrkivät ottamaan huomioon kaikki kyseisten asioiden hyvyyteen vaikuttavat seikat. (ks. alaluku 3).

Neljänneksi matemaattinen peruslaskuoppi sisältää piirteitä, jotka tuntuvat kumoutuvan asioiden arvoa tarkasteltaessa. Jos perusmatematiikassa verrataan kahta lukua, niin ne ovat joko yhtä suuria tai jompikumpi on suurempi. On olemassa vain nämä vaihtoehdot. Sen sijaan vaikuttaa, että arvoarvostelmien tapauksessa on myös neljäs vaihtoehto: vertailtavat asiat eivät ole täsmälleen yhtä hyviä, eikä toisaalta kumpikaan ole parempi kuin toinen, vaan ne ovat *samalla tasolla (on a par)*, *yhteismitattomina samalla viivalla* tai *suurin piirtein yhtä hyviä* ja sanan eräässä mielessä vertailukelpoisia, mutta yhteismitattomia. Tällöin kumman tahansa vaihtoehdon valinta on sallittua. Tämä on keskeinen filosofinen oivallus viimeaikaisessa keskustelussa (Chang *ibid.*, Raz 1986, Broome 2001, Anderson 1993), joskin sen yksityiskohtia on kritisoitu (Boot 2009). Tämän neljännen mahdollisuuden tekeminen ymmärrettäväksi on tämän artikkelin eräs päätarkoituksista. (ks. alaluku 4).

Lopuksi, joidenkin erityisten arvojen on sanottu olevan *konstitutiivisesti yhteismitattomia*: ystävyys ei ole rahassa mitattavissa, eikä äänioikeus ole ostettavissa tai myytävissä. On

esitetty, että ellei ymmärrä tätä ystävyyden tai äänioikeuden ulottuvuutta, ei ymmärrä, mikä ystävydestä tai äänioikeudesta tekee arvokasta (Raz 1986, Anderson 1993, Walzer 1983, Sandel 2011). (ks. alaluku 5).

On paikallaan vielä huomauttaa, että eri kirjoittajat käyttävät yhteismitattomuuden (*incommensurability*) ja vertailukelvottomuuden käsitteitä (*incomparability*) eri tavoin: toiset synonyymeinä, toiset joissain erikseen täsmentämässään merkityksissä. Yhteensopimattomuus (*incompatibility*) sen sjaan on selkeämmin eri asia kuin yhteismitattomuus. Samaan aikaan ei voi soittaa kitaraa ja tiskata, mutta *se* ei tee näistä asioista vertailukelvottomia. Jos näiden aktiviteettien arvot ovat vertailukelvottomia, tai niiden vertailu on ratkeamaton, se ei johdu siitä, ettei niitä voi yhdistää samanaikaiseksi toiminnaksi.

Traditioiden ja kulttuurien yhteismitattomuus ja eri maailmoissa elämisen ajatus

Laajimmillaan yhteismitattomuudesta puhutaan kokonaisten maailmankuvien tasolla, ei pelkästään erillisten arvojen yhteismitattomuuden tasolla. Kysymys arvojen yhteismitattomuudesta nousee myös kunkin maailmankuvan sisällä, mikäli arvoja vain ajatellaan olevan useampia. Mistä kokonaisten maailmankuvien yhteismitattomuudessa on kyse?

Esimerkiksi Thomas Kuhnin (1994/1962), Michel Foucaultin (2010/1966), Peter Winchin (1979/1958), Richard Rortyn (1989) ja Samuel Huntingtonin (1996) näkemyksiin tieteellisistä ”paradigmoista” ja tutkimustraditioista, diskursiivisista muodostelmista tai inhimillisistä kulttuureista laajassa mielessä

sisältyy ajatus, että ne ovat toisiinsa palautumattomia. Yhden kulttuurin, tradition tai sivilisaation keinoin ei voi suoraan ilmaista toisen kulttuurin tai tradition perusoletuksia tai käsitteellisiä jaotteluja – ne ovat yhteismitattomia eikä ongelmattomia käännöksiä yhdeltä kieleltä toiselle ole saavutettavissa. Yhden kulttuurin edustajalle toisen toiminta tai puhe ei ole suoraan ymmärrettävää, ja yritys ymmärtää toisia kulttuureja omien kategorioiden avulla on vääränlaista etnosentrismiä. Eri traditioiden edustajat elävät eri maailmoissa, eikä heillä ole pääsyä kielen tai traditioiden ulkopuolelle. Ei ole olemassa neutraalia Arkhimedeen pistettä, jonka näkökulmasta käsitteistöjä voisi verrata toisiinsa tai maailmaan sellaisenaan. Näin ollen eri kulttuurien, käsitteistöjen, kielten, traditioiden ja diskurssien vertailu on mahdotonta; ne ovat yhteismitattomia ja vertailukelvottomia.

Jotkut teoreetikot ovat pyrkineet kiistämään radikaalin yhteismitattomuuden ja löytämään näistä eroista riippumattomia yhdistäviä tekijöitä, kaikkia traditioita ja kulttuureita koskevia yhteisiä nimittäjiä. Esimerkiksi John Rawls (1972) pitää erilaisten hyvää koskevien käsitysten pluralismia faktana, mutta hänen mukaansa jokainen ihminen haluaa kuitenkin tiettyjä samoja perusasioita, joiden oikeudenmukaiseen jakoon pluralistisessa yhteiskunnassa tulee pyrkiä. Martha Nussbaumin (2011) mielestä tietyt inhimilliset peruskyvyt ja toimintamahdollisuudet tulee taata kaikille, ja ne toimivat etiikan ja oikeudenmukaisen politiikan perustana globaalisti. Jürgen Habermasin (1994) mukaan ideaalisen kommunikation avulla näkemysten sisällöllisistä eroista huolimatta voidaan pyrkiä konsensukseen. Teoreettisemmalla tasolla Donald Davidson (1973) on puolestaan kiistänyt radikaalisti erillisten *käsitteellisten skeemojen* mahdollisuuden. Taloudellinen ajattelu puolestaan lähtee liikkeelle siitä, että jokainen tavoittelee

preferenssiensä tyydyttämistä optimaalisesti tai maksimaalisesti, ja tietyt instituutiot (markkinat) oletettavasti mahdollistavat tämän, riippumatta siitä, mitä preferenssit ovat ja mihin arvostuksiin ne perustuvat.

Näiden yhteismitattomuuden korostajien ja universaaleihin piirteisiin vetoajien väliin sijoittuu kolmas kanta, jonka mukaan eri kulttuurit ovat lähtökohtaisesti toisiinsa palautumattomia, eikä universaalia Arkhimedeeseen pistettä tai yhteistä nimittäjää ole tavoitettavissa, mutta silti jonkinlaista vertailua on mahdollista tehdä (MacIntyre 1988, Taylor 1985). Tieteelliset teoriat koskevat kuitenkin lopulta yhtä maailmaa, ja vaikka tätä maailmaa ei voikaan tavoittaa kuin eri teorioiden värittämänä, niin erilaisten oletusten hyviä ja huonoja puolia voi siitä huolimatta vertailla kyseisten teorioiden sisältä käsin. Newtonin ja Einsteinin fysiikan teorioita ei voi kääntää toistensa kielelle, mutta silti niitä voi vertailla ottamalla molemmat teoriat huomioon: Newtonin fysiikka joutuu ongelmiin tiettyjen havaintojen kanssa, ja Einsteinin suhteellisuusteoria kykenee paikkaamaan nuo puutteet, sekä osoittamaan, miksi Newtonin fysiikka kohtaa ongelmia. Lukuisat ihmistieteelliset lähestymistavat ovat toisiinsa palautumattomia, mutta valaisevat erilaisia puolia tutkimuskohteesta. Metodologinen pluralismi suosittelee eri teorioiden ja menetelmien käyttöä erilaisten kysymysten tarkasteluun. Yksi tutkija voi hallita lukuisia lähestymistapoja ja vertailla niiden hyviä ja huonoja puolia toisiinsa, vaikka maailmaa sinänsä ei voisikaan tavoittaa.

Vastaavasti inhimilliset kulttuurit ovat erilaisia, mutta ihmiset kykenevät myös omaksumaankin vieraita kulttuureja ja henkilöt, jotka tuntevat kaksi kulttuuria, voivat periaatteessa vertailla niiden erilaisia aspekteja. Rorty-Foucault-Huntington- kannan mukaan edes nämä henkilöt eivät kykene vertailemaan yhteismitattomia

traditioita, kun taas Nussbaum-Rawls –kannan mukaan kulttuurien yksityiskohtia ei tarvitse ymmärtää koska riittää vedota yleisinhimillisiin piirteisiin. Taylor-MacIntyre-kannan tarvitaan kulttuuristen sisältöjen ymmärtämistä, mutta kulttuurien rajat eivät ole rautahäkkejä. Kulttuurit eivät ole staattisia, tarkkarajaisia ja homogeenisiä käsitteistöjä vaan jatkuvassa muutoksessa olevia ja sisäisesti heterogeenisiä. Vaikka käännökset yhdestä kulttuurista toiseen ovat aluksi mahdottomia, niin osa kulttuurin dynamiikkaa on uusien käsitteiden luominen: käsitteellisten uudistusten avulla yhden kulttuurin sisällä voidaan tavoittaa toisen kulttuurin sisältöjä. Ne voivat oppia toisiltaan vaikka neutraalia näkökulmaa, universaalia kriteeristöä tai kulttuureista tai käsitteistöistä vapaata todellisuutta ei oletettaisikaan (MacIntyre 1982, Taylor 1985). Samalla tavoin kulttuurit omaksuvat toisiltaan uudenlaisia arvostuksia. Charles Taylorin (1985) mukaan kulttuurit sisältävät lukuisia arvopäämääriä, jotka ovat keskenään yhteismitattomia, joten konfliktit eri kulttuurien kesken ovat lopulta periaatteessa samanlaisia kuin kulttuurin sisälläkin – joskin käytännössä vieraiden kielten, kulttuurien, perinteiden ja käytäntöjen ymmärtäminen on työläämpää ja rajoitetumpaa kuin oman kielen, kulttuurin ja perinteen ymmärtäminen.

Näiden kolmen lähestymistavan välinen kiista maailmankuvien käsitteellisen yhteismitattomuuden luonteesta jatkuu, mutta se on jossain määrin eriytynyt erityisesti arvojen yhteismitattomuutta koskevasta keskustelusta. Jälkimmäiseen keskusteluun osallistuvat teoreetikot toteavat usein, että kysymys arvojen yhteismitattomuudesta nousee myös kulttuurien sisällä, joten kysymystä maailmankuvien tai kulttuurien yhteismitallisuudesta ei oteta lainkaan tarkasteluun. Edellä mainitut kolme kantaa eroavat kuitenkin myös arvojen yhteismitallisuuden suhteen, joten kysymyksiä ei voi niin siististi eristää toisistaan. Jos

maailmankuvat ja perinteet ovat radikaalin yhteismitattomia, kuten Kuhn, Foucault, Winch, Rorty ja Huntington sanovat, niin kysymys arvojen yhteismitallisuudesta jää traditioiden sisäiseksi. Mikäli maailmankuvien kesken on taas löydettävissä universaaleja arvoja, kuten Rawls, Nussbaum, Habermas esittävät, niin kysymys niiden yhteismitallisuudesta tai yhteismitattomuudesta arvoina voi silti olla relevantti. Ja mikäli eri maailmankuvat voivat oppia toisiltaan ja omaksua toistensa arvostuksia aiempien arvostustensa lisäksi, kuten Taylor ja MacIntyre esittävät, kysymys arvojen yhteismitattomuudesta voi osoittautua yhä keskeisemmäksi seikaksi kulttuurien välisessä vertailussa.

Yhteismitattomuus täsmällisten lukuarvojen puuttumisena

Yhteismitattomuus eli *inkommensurabiliteetti* on kirjaimellisesti yhteisen mitan puuttumista. Antiikin Kreikan matematiikka ei tunnistanut irrationaalilukuja, joten esimerkiksi neliön halkaisijan mittaamiseksi ei ollut yhteistä mittaa. Voitiin sanoa että neliön halkaisija on neliön sivua pidempi, joten niitä voitiin vertailla ordinaalisesti, mutta täsmällistä arvoa ei voitu ilmaista kahden kokonaisluvun suhteena. Tämä oli haaste pythagoralaiselle maailmanselitykselle, jossa lukujen suhteilla oli keskeinen sija. Hippasoksen kerrotaan keksineen tämän irrationaalilukujen tarpeen, ja legendan mukaan jumalat hukuttivat hänet, koska hän paljasti tämän löytönsä (Hsieh 2008). Toisinaan termiä yhteismitaton käytetään yhä kaikkien sellaisten vertailujen yhteydessä, joita ei voi tehdä täsmällisesti tai kardinaalisesti (*ibid.*).

Arvojen ja arvostusten luonteesta on käyty paljon filosofista keskustelua: on tarkasteltu arvostusten roolia ihmiselämässä³, subjektivismia ja objektivismia⁴ sekä kysymystä, tulisiko jokaisella olla oikeus määrittää omat arvostuksensa⁵.

Arvottamisessa täsmällisen lukuarvojen antamista voi hyvällä syyllä pitää mahdottomana. Ei voida antaa täsmällisiä numeerisia arvoja kahden skenaarion toivottavuudelle, jotka sitten voitaisiin kertoa skenaarion todennäköisyydellä. Epävarmuuden vallitessa on hyvä ottaa huomioon sekä eri skenaarioiden todennäköisyys

3 Puhe jonkun henkilön ”arvoista” tai ”arvomaailmasta” on puhetta ”arvostuksista”, asioiden arvoa koskevista mielipiteistä, näkemyksistä tai vakaumuksista. Jonkin asian arvostaminen ei ole sama kuin kyseisen asian haluaminen, pikemminkin kyse on asian pitämisestä ”haluamisen arvoisena” tai tavoittelemisen arvoisena, sopivissa olosuhteissa. Halutilat tulevat ja menevät arvostusten ollessa pysyvämpiä. Arvostukset voivat kuitenkin muuttua henkilön huomaamatta tai tietoisien reflektion tuloksena. Arvostukset eivät ole uskomuksia asioiden deskriptiivisiä, neutraaleja ominaisuuksia koskien, vaan pikemminkin niiden kohteena ovat asioiden haluttavuus, tavoittelemisen arvoisuus. Niillä on kiinteä yhteys haluihin, tunteisiin, toimintaan, sillä arvostukset motivoivat toimintaa. On kiistanalainen kysymys, ovatko arvostukset kuitenkin siinä mielessä uskomuksen kaltaisia, että niissä sitoudutaan näkemyksiin asioiden ”arvo-ominaisuuksista”.

Asioiden arvottamisella on merkitystä ennen kaikkea päätöksenteon apuna. Eri vaihtoehtojen kesken on perusteltua valita paras, tai ainakin riittävän hyvä vaihtoehto, ja tämän arvioiminen on eri vaihtoehtojen arvon arvioimista. Toisaalta asioiden arvolla (esim. esteettisellä) on merkitystä myös tilanteissa, joissa emme valitse vaihtoehtojen kesken, vaan vain muodostamme jonkin asenteen asiaa (esim. kuultavaa musiikkia) koskien, tai koemme sen jonkinlaisena. Myös menneisyyttä arvioidessa (joko oppiaksemme siitä tai vain mielenkiinnosta) koemme sen arvolatautuneena.

Kaikkiaan, maailmassa oleminen on arvottavaa, halusimmepa tai emme (ks. Laitinen 2009).

että niiden toivottavuus, mutta täsmällisten numeeristen arvojen antaminen näille asioille lienee mielivaltaista.

Aristoteles varoitti *Nikomakhosen etiikassa* vaatimasta liiallista tarkkuutta ja täsmällisyyttä alueilla, joilla sellainen ei ole mahdollista. Asioiden arvoa ja hyvyttä koskevat arvostelmat, näkemykset ja vakaumukset ovat tällainen alue, jolla matemaattiseen täsmällisyyteen tai täydelliseen kodifikaatioon ei päästä. Mäkihypyssä mitataan hypyn pituus ja annetaan

4 Vaikka emme voi välttyä arvottamasta asioita, saattaa olla, että arvottaminen on puhtaasti mielivaltaista, pelkkää perusteettomien asenteiden projisointia. Kenties maailma sinänsä ei sisällä arvo-ominaisuuksia, vaikka kokisimmekin asiat sillä tavalla. Metaetiikassa on esitetty lukuisia kantoja arvojen ”todellisuutta” koskien. Ovatko asiat arvokkaita, koska arvostamme niitä, vai päinvastoin? Kenties pidämme joitain asioita arvokkaina onnistuneissa tapauksissa, koska ne ovat sitä. Ne voivat olla sitä meistä riippumattomasti (objektivismi), kulttuurin tai yhteisön arvostuksien ansiosta (kulttuurirelativismi), tai yksilöiden arvostusten ja preferenssien ansiosta (subjektivismi).

Subjektivismiin mukaan asioiden ”arvo” on seurausta siitä, mitä ihmiset arvostavat. Ihmiset ”projisoivat” arvoja maailmaan ja vaikuttavat kokevan maailman arvoväritteisesti, mutta arvojen ”lähde” on subjektien mielipiteissä, ei maailmassa. Maailmassa ilman arvostajia ei olisi myöskään ”arvoa”. Objektivismiin mukaan arvostukset pyrkivät osumaan oikeaan ja tavoittamaan asioiden todellisen arvon. Objektivismi ei välttämättä sitoudu siihen, että maailmassa ilman arvostajia olisi arvoa. ”Osuviene arvostusten” teorian mukaan asioiden arvo on niiden ”arvostettavuutta”, sitä milloin arvostukset osuvat oikeaan. Jos maailmassa ei ole (edes potentiaalisia) arvostajia, ei ole myöskään arvostukset oikeiksi tekeviä ominaisuuksia.

Kenties arvo-ominaisuudet projisoituvat asenteistamme todellisuuteen eirelatiivisella tavalla (ekspressivistinen kvasi-realismi), tai kenties arvoista puhuminen on vain suuri virhe (erheteoria). Tämä artikkeli on relevantti niin objektivismiin, kulttuurirelativismiin kuin subjektivisminkin suhteen, eikä ota kantaa niiden eikä ekspressivismiin välillä. Ainoastaan erheteoria tekisi tässä tarkasteltavat kysymykset turhiksi. Ks. esim. Shafer-Landau 2003.

tyylyyksiä. Jälkimmäinen ei ole yhtä täsmällistä kuin edellinen, mutta ei kuitenkaan mielivaltaistakaan. Asioiden arvoa koskevat arviot ovat ainakin siinä mielessä tyylyyksiä antamisen kaltaista, että numeraaliseen tarkkuuteen ei päästä.

Aristoteleen mukaan esimerkiksi moraalisia tunteita, kuten suuttumusta vääryyksiä kohtaan, täytyy tuntea oikeassa määrin, oikeita henkilöitä kohtaan, oikeana aikana, oikeista perusteista – ei tule vihastua liikaa eikä liian vähän. Kustakin tapauksesta voidaan sanoa, että vihastuminen oli liiallista tai liian laimeaa, tai juuri oikeaan osuvaa. Oikeaan osuvaa on suuttua juuri sen verran kuin käytännöllisesti viisas, *fronimos*, suuttuisi. Tätä voi arvioida vertaamalla käsillä olevaa tapausta toisiin tapauksiin, joissa suurempi tai pienempi suuttuminen olisi asianmukaista. Ei liene toivoa, että voitaisiin kirjoittaa täydellinen opaskirja

5 Arvoja koskeva subjektivismi ja relativismi ovat varsin suosittuja kantoja. Osa subjektivismiin ja relativismiin suosiosta saattaa perustua ajatukseen, että jokaisella on *oikeus* muodostaa omat arvostuksensa, eikä kenenkään tulisi puuttua toisten arvostustenmuodostamisprosessiin, ainakaan tavalla joka rajoittaa heidän vapauttaan.

Charles Taylor (1992/1995) tarkastelee myös ideaalia, että jokaisella *tulisi* olla omat arvonsa ollakseen yksilö joka erottuu massasta. Tämä kanta on kuitenkin yhteensopiva objektivisminkin kanssa: ihmisten (ja yhteisöjen) autonomia ja vapaus voi olla objektivismiin versioiden mukaan tärkeämpää kuin se, osuvatko heidän arvostuksensa kohteisiin, jotka ovat kaikkein arvostettavimpia, tai jotka todella edistäisivät heidän hyvinvointiaan tai onnellisuuttaan. Jokaisella on velvollisuus suvaita toisinarvostavia. Tämä vapautteen ja suvaitsevuuteen perustuva ajatus merkitsee sitä, että arvojen vertailukelpoisuudella ei ole niin suurta merkitystä kaikissa konteksteissa; muiden ei tarvitse murehtia osuuko henkilö arvostuksissaan oikeaan. Riittää, kun kunnioittaa hänen vapauttaan ja suvaitsee hänen arvostuksiaan. Toisaalta, jokaisen henkilön itsensä kannalta kysymyksellä arvojen vertailtavuudesta on tässäkin tapauksessa merkitystä.

siitä, missä määrin mitäkin tunteita tulee eri tilanteissa tuntea. *Fronimos* on ideaalityyppinen eettisten tyyli-tyylin tuntuja. Kyse on arvostelukykyisyydestä ja eettisten vivahteiden tajusta.⁶

Arvoarvostelmat ovat kurinalaisia ja systemaattisia vaikka ovatkin emootioihin sisältyviä. Arvostuksemme eivät heittelehdi aivan miten sattuu. Ystävyyttä pidetään toivottavana asiana ja kärsimystä pahana asiana, vaikka fyysinen kipu onkin usein osa mielekkäitä aktiviteetteja, joissa pyritään omien rajojen ylittämiseen, kuten pitkänmatkanjuoksua. Asioiden arvoa koskevia tunteita ja asenteita on olemassa laaja skaala ihailusta, kunnioituksesta, rakastamisesta, välittämisestä ja arvossa pitämisestä vähemmän tunnepitoiseen harkinnan lopputuloksena syntyvään arvioon. Kaikkiin niistä sisältyy väite tai mielipide asioiden arvosta, vaikkakaan usein tätä väitettä ei tarvitse pukea sanoiksi.

Aristotelisen kannan mukaan siis täsmällisten lukuarvojen puuttuminen ei lainkaan haittaa eettistä arviointia. Aristoteleen etiikassa tuodaan esiin hyveiden moneus. Näennäisesti eri hyveet voivat olla konfliktissa: teko voisi esimerkiksi olla rehellinen, mutta töykeä. Käytännöllinen viisaus on Aristoteleelle kuitenkin kykyä punnita näiden eri tekojen tilannekohtainen ei-numeraalinen painoarvo, joten hänelle eri hyveet ovat yhteismitallisia *kokonaishyveellisyyden* näkökulmasta.

6 On tapana sanoa, että etiikassa ei ole asiantuntijoita samassa mielessä kuin muissa asioissa ja se pitääkin paikkansa esimerkiksi siinä, että pelkästään filosofin tai taloustieteilijän tai ekologin koulutus tai pelkkä eettisen toimikunnan jäsenyys ei tee asiantuntijaksi. On kuitenkin kenties mahdollista ajatella, että joillain on parempi, ja joillain huonompi arvostelukyky, ja että jotkut ovat herkempiä tilanteiden erilaisille vivahteille, joilla on merkitystä asioiden toivottavuuden, haluttavuuden tai arvon kannalta.

Formaali vertailukelvottomuus, hyväksi tekevät ominaisuudet ja ”hyvyys kaiken kaikkiaan”

Ruth Changin (1997) mukaan kaksi asiaa ovat keskenään *formaalisti* vertailukelpoisia jokaisen sellaisen ominaisuuden näkökulmasta, joka niillä molemmilla voi olla, ja vastaavasti vertailukelvottomia kunkin sellaisen ominaisuuden näkökulmasta, jota toisella (tai kummallakaan) ei voi olla. Emme esimerkiksi voi vertailla Mozartin ensimmäistä sinfoniaa ja Marxin *Pääomaa* siitä näkökulmasta, kummassa on enemmän c-vitamiinia, mutta voimme vertailla Lasse Virenin ensimmäistä kultamitalijuoksua ja eilistä vuorokautta sen suhteen, kumpi kesti ajallisesti pidempään. Monet asiat ovat siis formaalisti vertailukelpoisia monesta, usein varsin mielenkiinnottomastakin näkökulmasta. ”Älyltään häntä on verrattu Einsteiniin – Einstein on huomattavasti älykkäämpi”, kuuluu humoristinen kommentti. Kirjaimellisesti näin tietysti on, useimpien kohdalla. Jos taas sanotaan, että ”hänen älyään ei voi verrata Einsteiniin”, tullaan kirjaimellisesti väittäneeksi epätodeksi sitä, että Einstein on paljon älykkäämpi. Toisaalta, jos sanotaan, että esimerkiksi pitkäaikainen ystävyys on verrattoman paljon tai vertaamattoman paljon arvokkaampaa kuin ohimenevä

7 Franken (1973, 87-88) oppikirjalista mahdollisista itseisarvoisista asioista on seuraava: “life, consciousness, and activity; health and strength; pleasures and satisfactions of all or certain kinds; happiness, beatitude, contentment, etc.; truth; knowledge and true opinions of various kinds, understanding, wisdom; beauty, harmony, proportion in objects contemplated; aesthetic experience; morally good dispositions or virtues; mutual affection, love, friendship, cooperation; just distribution of goods and evils; harmony and proportion in one’s own life; power and experiences of achievement; self-expression; freedom; peace, security; adventure and novelty; and good reputation, honor, esteem, etc.”.

hauskanpito, niin ajatellaan näiden olevan verrattavissa: kannattaa mieluummin toivoa pitkäaikaisen ystävyuden toteutuvan kuin ohimenevän hauskanpidon. Ystävyyteen liittyvää *konstitutiivista yhteismitattomuutta* tarkastellaan viidennessä alaluvussa.

Changin mukaan kahden asian hyvyttä tai arvoa voi vertailla, vaikka niiden hyväksi tekevät ominaisuudet ovat erilaiset. Täytyy erottaa toisistaan asioiden hyväksi/arvokkaaksi tekevät ominaisuudet ja niiden hyvyys/arvo kaiken kaikkiaan. Asioiden itseisarvoisuutta voi lähestyä kysymällä olisiko asian tapahtuminen haluttavaa, toivottavaa tai tavoittelemisen arvoista, vaikka siitä ei olisi varsinaista hyötyä (Ks esim. Zimmermann 2001). Perinteiset itseisarvoisten asioiden listat sisältävät onnellisuuden, hyvinvoinnin, hyvän elämän, vapauden, ystävyuden, itsensä toteuttamisen, oikeudenmukaisuuden, taiteellisten ja tiedollisten arvojen tapaisia asioita.⁷ Lisäksi asialla voi olla välinearvoa, eli hyötyä jonkin itseisarvoisen asian kannalta.⁸ Tyypillisesti itseisarvoisina pidetään useita asioita. Tässä siis pluralismi on osuvampi teoria kuin monismi. Lisäksi joitain asioita arvostetaan enemmän kuin toisia, eli arvoilla on hierarkia.

8 Talouteen – olkoon se rahaan ja markkinoihin liittyvää tai niistä riippumattomasti toimivaa - liittyy yksi aspekti siitä, millä tavalla asioilla on merkitystä, väliä tai tärkeyttä meille. Kaikki asiat eivät ole myytävänä ja rahallisen korvauksen tai välittömän vastapalveluksen tarjoaminen tuntuisi epäsopivalta, mutta toisaalta itseisarvoisimpien ja ylevimpien päämäärienkin tavoitteluun vaikuttaa liittyvän kustannuksia. Tätä ajatusta voi selkeyttää erottamalla kolmenlaista arvoa, jota asioilla voi sanoa olevan: ensinnäkin niiden hankkimisen tai tuottamisen kustannuksiin ja vaihdossa mahdollisesti saatavaan hyötyyn liittyvää ”taloudellista arvoa”; toiseksi ”käyttöarvoa” – asian käyttöön, kuluttamiseen ja omistamiseen liittyvää hyötyä, jota voi mitata niiden tuottamien seurausten avulla; ja kolmanneksi mahdollista ”itseisarvoa”.

Nämä erilaiset arvot tai arvo-ominaisuudet ovat erilaisia tapoja, joilla jokin asia voi olla arvokas, hyvä ja tavoittelemisen arvoinen. Ne ovat siis hyväksi tekeviä ominaisuuksia ja niiden yhteisvaikutuksena syntyy *hyvyys kaiken kaikkiaan* tai *arvo kaiken kaikkiaan*. Mikään asia ei ole hyvä tai paha, tai arvokas tai arvoton muuten vaan, vaan aina joidenkin hyväksi ja huonoksi tekevien ominaisuuksien ansiosta. Jos kahdella asialla on täsmälleen samat hyväksi ja huonoksi tekevät ominaisuudet samanasteisina, ne ovat yhtä arvokkaita.

Voimme siis vertailla kahden taiteilijan, vaikkapa Mozartia ja Michelangeloa paremmuutta taiteilijana (Chang 1997). Kyse ei ole formaalista vertailukelvottomuudesta, koska määre hyvä/huono taiteilija sopii molempiin. Vaikka ominaisuudet, jotka tekevät heistä hyviä, ovat erilaisia ominaisuuksia, ja vaikka kyse on erilaisista taidemuodoista, voimme silti luonnehtia molempia määreellä *hyvä taiteilija*. Vertailtavuuden mahdollisuus on selkeämpi verrattaessa Michelangeloa kuvitteelliseen säveltäjään, Melkosurkeaan. Melkosurkea on nimensä mukaisesti huono kaikilla kuviteltavissa olevilla kriteereillä, jolloin Michelangelo on häntä parempi. Näin on huolimatta siitä, mistä taidemuodosta on kyse. Voimme olettaa, että jos laittaisimme kaikki maailman säveltäjät paremmuusjärjestykseen (ottaen huomioon sen mahdollisuuden, että moniin pätee *suurin piirtein yhtä hyvyys*, ks. seuraava alaluku), niin Michelangelo olisi parempi taiteilija kuin kyseisen listan jälkipään edustajat, Melkosurkea mukaan lukien. Ja koska Michelangelo on formaalisti vertailukelpoinen kyseisen listan jälkipään edustajien kanssa, niin hän on sitä myös muiden kanssa. Voimme siis sanoa että Michelangelo ja Mozart eivät ole formaalisti vertailukelvottomia, vaan jompikumpi on parempi taiteilija, tai he ovat tasan yhtä hyviä, tai sitten suurin piirtein yhtä hyviä.

Sama pätee esimerkiksi työpaikan täyttöprosesseihin: filosofian lehtorin pestiä täytettäessä hakijoiden joukossa voi olla eri paradigmojen edustajia ja muutenkin ansioiltaan erilaisia henkilöitä. Vaikka valinta olisi vaikea, niin toimen määrittelyn näkökulmasta kyse tuskin on formaalista vertailukelvottomuudesta. Henkilöillä on eri vahvuudet, A, B, C ja D, ja heidän hyvyytensä hakijana määrittyy näiden vahvuuksien yhteisvaikutuksena.

Entä voiko ystävyys ja oikeudenmukaisuuden arvoa vertailla? Kumpi on tärkeämpää tai arvokkaampaa? Asiaa kannattaa lähestyä sitä kautta, että vertailemme kahta vaihtoehtoista tekoa, joista toinen toteuttaa ystävyteen kuuluvaa lojaaliutta ja toinen oikeudenmukaisuutta, mutta muiden arvojen suhteen ne ovat yhtäläisiä. Kuvittelemme riittävän määrän skenaarioita, joissa kyseiset vaihtoehdot ovat vertailtavina. Onko aina niin, että oikeudenmukainen teko on parempi kuin lojaali teko? Tai päinvastoin? Vai onko niin, että joissain tilanteissa oikeudenmukaisuuden toteuttaminen on arvokkaampi asia, kun taas joissain toisissa tilanteissa sitä on lojaaliuden osoittaminen? Jos päädyimme johonkin vastaukseen, voimme sanoa, että olemme vertailleet kahta vaihtoehtoista tekoa *oikeudenmukaisuuden ja lojaaliuden* näkökulmasta. Valtava oikeudenmukaisuuden edistäminen ohittanee melko vaatimattoman lojaaliuden osoituksen. Joskus oikeudenmukaisuuden kannalta neutraali, mutta suunnattoman lojaali toiminta on parempi asia kuin oikeudenmukaisuuden nimellinen edistäminen.

Tuollaisessa vertailussa oikeudenmukaisuus ja lojaalius yhdessä toimivat ”yhteisenä mittana” tai mittapuuna, joiden näkökulmasta *tekoja* arvioidaan. Mitä tarkoittaisi tarkastella ovatko kyseiset *mittapuut* yhteismitattomia?

Lähtökohtaisesti ne ovat tietenkin *eri* mittoja, sillä ne mittaavat tai tematisoivat eri piirteitä. Oikeudenmukaisuus ja lojaalius ovat *eri* mittapuita; kun arvioimme oikeudenmukaisuutta, emme mittaa lojaaliutta - ja päinvastoin. Ei myöskään ole mitään kvantifioitavissa olevaa yhteistä yksikköä, jolle lojaaliuden ja oikeudenmukaisuuden mittatulokset voitaisiin siirtää. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että asioita voidaan arvioida laajennetusta oikeudenmukaisuuden ja lojaaliuden näkökulmasta. Esimerkiksi julkean epäoikeudenmukainen ja epälojaali teko on kyseisestä näkökulmasta huonompi kuin teko, joka on sekä oikeudenmukaisuuden että lojaaliuden suhteen neutraali.

Voidaan lisäksi pohtia, onko kyseisiä arvopäämääriä mahdollista arvioida jostain muusta näkökulmasta: kumpi on esimerkiksi keskeisempää elämän mielekkyydelle, oikeudenmukaisuus vai lojaalius? Jälleen vaikuttaisi, että tämä on mahdollista. Tämä on kuitenkin uusi, kolmas näkökulma, ja kun arvioidaan jonkin vaihtoehdon kokonaishyvyyttä, täytyy ottaa huomioon paitsi oikeudenmukaisuus ja lojaalius, myös keskeisyys elämän mielekkyydelle. Kun näin tehdään, on mahdollista, että jossain tapauksessa on kaikkiaan oikein tai arvokkaampaa tehdä teko A, koska se on oikeudenmukaisempi, vaikka teko B olisi sekä lojaalimpi että keskeisempi elämän mielekkyydelle. Ja toisessa tapauksessa on kaikkiaan oikein tehdä teko C, joka on lojaalimpi ja keskeisempi elämän mielekkyydelle kuin teko D, joka on oikeudenmukaisempi.

Voimme myös tarkastella kumpi kuvitteellinen kulttuuri olisi parempi *oikeudenmukaisuuden ja lojaalisuuden* näkökulmasta, sellainen jossa ei lainkaan kiinnitettäisi huomiota oikeudenmukaisuuteen, vai sellainen jossa ei lainkaan kiinnitettäisi huomiota lojaaliuteen. Vaikuttaisi siltä, että samoin kuin

yksittäisten tekojen kohdalla, vastaus riippuu yksityiskohdista. Voitaneen kuitenkin olettaa, että molemmat kulttuurit olisivat kyseisestä näkökulmasta yksipuolisempia kuin kulttuuri, joka kannustaa sekä oikeudenmukaisuuteen että lojaaliuteen.

Kulttuurit voivat siis hyvinkin olla formaalisti vertailukelpoisia. Voimme vertailla kahta kulttuuria monesta näkökulmasta ja arvioida kumpi niistä aiheuttaa enemmän itsemurhia, tai kumpi niistä on vanhempi, tai kumpi niistä on tuottanut enemmän Tolstoi-nimisiä kirjailijoita. Mutta voimmeko arvioida kumpi on parempi? On ainakin periaatteessa mielekästä asettaa kysymys kumpi niistä on parempi autonomian, hyvinvoinnin, oikeudenmukaisuuden, solidaarisuuden, taiteellisten saavutusten, kunniakoodien tai kymmenien muiden arvopäämäärien edistämisen näkökulmasta, riippumatta siitä ovatko kyseiset arvopäämäärät objektiivisesti päteviä vai eivät.

Kulttuuri, joka julistaa että *autonomia on epätoivottavaa* on autonomian kannalta huonompi kuin kulttuuri, joka vaalii autonomiaa keskeisenä arvopäämääränä. Useimmiten toiset kulttuurit ovat parempia joissain suhteissa ja toiset toisissa. Jos kuitenkin kulttuuri A edistää kulttuuria B huonommin sekä autonomiaa että hyvinvointia, nämä vertailut voidaan yhdistää ja todeta, että A on huonompi kuin B *autonomian ja hyvinvoinnin* näkökulmasta. Jos taas tehdään vastaava vertailu sellaisesta yhdistetystä näkökulmasta, joka ottaa huomioon kaikki relevantit objektiivisesti pätevät arvot (jos sellaisia on olemassa), vertaillaan kahden kulttuurin objektiivista arvoa kaiken kaikkiaan.

Kun tiedetään, mikä tekee kulttuurista hyvän (kutsutaan niitä piirteiksi k1, k2, k3 jne), tiedetään, että kulttuuri, joka on huonompi kaikkien näiden suhteen, on kokonaisuudessaan huonompi kulttuuri. Voimme siis pyrkiä tekemään vertailuja *kaikki relevantit asiat huomioiden* (*all things considered*). Vaikuttaisi siis siltä, että kulttuurit eivät ole formaalisti vertailukelvottomia objektiivisesti pätevien arvojen näkökulmasta. *Episteemiset vaikeudet* moisten vertailujen tekemiseen voivat olla melkoisia. Meidän tulisi tietää mitkä arvot ovat objektiivisia, ja kyetä arvioimaan hyvin kompleksisia kokonaisuuksia ja yhdistelemään eri näkökulmista tehtyjä vertailuja. Tästä huolimatta kulttuurit sinänsä olisivat formaalisti vertailukelpoisia. Emme vain kykene tekemään vertailua.

Ruth Changin analyysia seuraten olen tässä alaluvussa havainnollistanut formaalin vertailukelvottomuuden luonnetta, joka on yksiyhteismitattomuuden merkityksistä. Arvoarvoistelmien kannalta ongelma ei niinkään ole formaali vertailukelvottomuus vaan vertailun haasteellisuus käytännössä.

Kolmiarvologiikan peittäminen ja "samalla tasolla oleminen"

Kahden asian paremmuutta vertailtaessa on kolme perinteistä mahdollisuutta: A on parempi, B on parempi tai A ja B ovat yhtä hyviä. Kahden asian vertailukelvottomuuden osoituksena on toisinaan pidetty sitä, että mikään näistä kolmesta vertailusuhteesta ei päde: *kumpikaan asioista ei ole toista parempi, eivätkä ne myöskään ole täsmälleen yhtä hyviä*⁹ Erityisesti Ruth Chang on esittänyt, että olisi olemassa neljäskin mahdollisuus: kaksi vaihtoehtoa ovat *suurin piirtein yhtä hyviä* tai *samalla tasolla* (*on a par*). Tässä tapauksessa vertailu on muodollisesti mahdollista, joten

tätä ei hänen mukaansa pitäisi kutsua vertailukelvottomuudeksi huolimatta siitä, että vertailun tulos ei ole mikään kolmesta perinteisestä.

Neljäs vertailusuhde koskee erityisesti tapauksia, joissa yksi asia on joissain suhteissa parempi, ja toinen asia joissain toisissa suhteissa, mutta kokonaisuutena kumpikaan ei ole toista parempi. Toisaalta ne eivät ole myöskään täsmälleen yhtä hyviä. Jos ne olisivat täsmälleen yhtä hyviä, pienikin parannus toisessa tekisi siitä paremman. Kahden asian paremmuus saattaa tässä mielessä olla ratkeamaton, eikä asia muutu, vaikka toinen paranisi hieman. Kuitenkin huomattava parannus saattaa muuttaa tilanteen niin, että vertailun tulos ei olekaan enää ratkeamaton, vaan että toinen on parempi kuin toinen. Kun siis kahden asian vertailu antaa tulokseksi tämän neljännen vaihtoehdon, jota on myös kutsuttu termein *samalla tasolla oleminen* (*being on a par*) tai *suurin piirtein samanarvoisuus* tai *suurin piirtein yhtä hyvyys* (*rough equality*), kumpikaan asia ei ole toista parempi, eivätkä ne myöskään ole tasan yhtä hyviä. Ne ovat siis yhteismitattomia sellaisessa mielessä, jota viime aikoina on kutsuttu myös *pariteetiksi* (*parity*) (Chang 2002, Gert 2004, Chang 2005, Boot 2009.)

Termi *ratkeamaton paremmuus* on siinä mielessä harhaanjohtava, että kyse on vertailun tuloksesta, ja riittävä muutos yhdessä voi tehdä siitä paremman tai huonomman kuin toinen. Monet tästä ilmiöstä kirjoittaneet puolustavat kantaa, jonka mukaan kyse ei ole kyvyttömyydestämme arvioida asiaa riittäväällä tarkkuudella, vaan siitä, että asioiden luonne todella sallii tällaisen neljännen

9 Tätä on kutsuttu nimellä 3NT ("all three are non-true"; Boot 2009).

vertailutuloksen olemassaolon. Kyse ei ole tiedollisesta puutteesta, vaan paremmuusvertailujen todellisesta, merkillisestä luonteesta. Monet edellä käytetyt esimerkit voivat noudattaa tätä erikoista logiikkaa. Esimerkiksi Michelangelo ja Mozart voivat taiteilijoina olla juuri tällä tavalla samalla tasolla. Kumpikaan ei ole parempi taiteilija, eivätkä he ole täsmälleen yhtä hyviä, sillä pieni parannus jommassakummassa ei tekisi toisesta toista parempaa. Myös sellaiset valinnat kuten rakentaako kirjasto vai jäähalli, palkatako tuottelias tutkija vai ansioitunut opettaja, liittyäkö vastarintajoukkoihin vai jäädäkö sairaan äidin tueksi, valitako ura lakimiehenä vai klarinetin soittajana, voivat noudattaa tätä logiikkaa. Kumpikaan ei ole toista parempi vaihtoehto, eikä toisen vaihtoehdon parantaminen ratkaisisi dilemmaa yksiselitteisesti. Toisaalta, toisen vaihtoehdon riittävä huonontaminen tai parantaminen saattaisi ratkaista asian niin, ettei meillä enää ole riittävää perustetta valita kuin toinen vaihtoehdoista. Sen ratkaisemiseen, milloin näin on, täytynee suhtautua aristotelisella varauksellisuudella: liiallista täsmällisyyttä ei voi vaatia, vaan ratkaisu jää eettisten toimijoiden arvostelukyvyn varaan.

On syytä korostaa, että samalla tasolla olevat vaihtoehdot ovat kummatkin sallittuja valintoja. Tällöin meillä on riittävän hyviä perusteita valita kumpi tahansa vaihtoehdoista. Olisi harhaanjohtavaa ajatella, että valinta niiden kesken olisi *mielivaltainen* (*arbitrary*) tai epätäydellisesti oikeutettu. On kuitenkin esitetty, että valinta kahden vaihtoehdon välillä ei näissä tapauksissa ole täysin oikeutettua (Boon 2009, 77), koska perusteet yhdelle vaihtoehdolle eivät *ylitä* perusteita toiselle valinnalle. Tämä on nähdäkseni väärä tulkinta. Oikeutetut teot voinee aina tehdä monella yhtä hyvällä tavalla. Jos voin varoittaa jotakuta lähestyvistä vaarasta huutamalla *seis* tai huutamalla *stop*, niin kumman tahansa teon tekeminen on *täysin* oikeutettua. Se,

että valinta näiden välillä jää eräässä mielessä mielivaltaiseksi ei poista sitä, että kumman tahansa tekeminen on oikeutettua. Näin vaikuttaisi olevan myös tapauksissa, joissa vaihtoehdot toteuttavat erilaisia arvoja.

Konstitutiivinen yhteismitattomuus ja asiat, jotka eivät ole kaupan

”Talvivaaran tekemät luontotuhot. Voiko niiden arvoa jo mitata rahassa?” kysyi Helsingin Sanomat Talvivaaran kaivosta koskevassa artikkelissaan *Miljardien hyödyt vai miljardien haitat?* 18.11.2012. Lehti vastasi, että ”kyllä, mutta se on vaikeaa.” Sanomalehden arvion mukaan ”kaivoksen haitoista koituisi 50 vuodessa noin miljardin euron lasku”, ja että ”viivan alle jäisi noin 1,5 miljardia euroa plussaa”.

Artikkelissa siis paitsi esitetään, että luontotuhojen arvoa voi ylipäätään mitata rahassa, tullaan myös samaistaneeksi haitat ja niihin liittyvät rahalliset kustannukset. Tällöin annetaan vaikutelma, että rahallisen laskun ja toiminnan hyötyjen vertailu riittää luontotuhojen arvon mittaamiseen. Paremmin muotoiltu kysymys olisi ollut, voiko luontotuhojen rahallista arvoa jo arvioida, ja oikeuttaako rahallisten hyötyjen ja haittojen erotus myös ei-rahalliset haitat.

Osa kustannuksista tulee ympäristötuhon korjaamisesta, ja osa korjaamistoimenpiteistä varmaan toimiikin. Osin luonnon tuho lienee peruuttamatonta, minkä voi päätöksenteossa ottaa huomioon vain ei-rahallisena haittana. Osa kustannuksista koituu korvauksista muille toimijoille, esimerkiksi paikallisille matkailuyrittäjille. Näiden korvausten suuruus riippuu siitä, kuinka suuria korvauksia vaaditaan ja oikeudessa

määrätään maksettavaksi. Osa kustannuksista tulee sakkoina ympäristörikoksista. Ympäristörikoksiin sisältyy paitsi luonnon tuhoamisen haitta, myös sama oikeusjärjestelmän halveksunnan ei-rahallinen haitta kuin kaikkiin rikoksiin. Sakot pyritään määräämään riittävän tuntuviksi, jotta ne motivoivat toimimaan toisin, mutta niissä ei pyritä tavoittamaan ympäristötuhon haitan arvoa rahassa mitattuna. Tämä tulee hyvin esiin päiväsakkojärjestelmässä, jossa saman tuhon aiheuttamisesta saatava sakko riippuu henkilön tulojen suuruudesta. Kaivosyhtiö voi kenties suhtautua näihin kustannuksiin kylmästi osana laskua, joka aiheutetusta haitasta koituu. Haitta on kuitenkin eri kuin siitä koituva lasku. Lisäksi laskun suuruus on poliittisesti määrättävissä. Valtiovalta voisi tehdä kaivosyhtiön toiminnasta kannattavampaa dekriminallisoidulla ympäristötuhojen aiheuttamisen. Toisaalta valtiovalta voisi viedä siltä toimiluvan nojaten ympäristörikoksiin, jolloin kysymys kannattavuudesta ei nousisi.

Tämän esimerkin tarkastelu tuo esiin neljänlaisia asioita: 1) rahalla ostettavissa ja myytävissä olevia asioita; 2) hyviä asioita, joiden toteuttamiseen, saavuttamiseen tai ylläpitämiseen liittyy rahallisia kustannuksia, mutta joiden arvo on ei-rahallinen; 3) ei-rahallisia haittoja, joista voi oikeusteitse tai sopimalla saada rahallisen kompensaaation; 4) rahallisesti ilmaisia asioita, joiden hyvyys on ei-rahallista.

Monet normatiiviset teoreetikot korostavat sitä, että kaikki asiat eivät ole kaupan (Walzer 1983, Sandel 2011). Tähän liittyen on esitetty, että nämä arvot ovat *konstitutiivisesti yhteismitattomia* rahan suhteen (Raz 1987, Anderson 1993). Razin ja Andersonin mukaan se, että joku ei ymmärrä, ettei ystävyys kuulu rahalla ostettavissa ja myytävissä olevien asioiden joukkoon, ei ymmärrä ystävyyyden arvoa. Vastaavasti äänioikeuden ostaminen tai

myyminen osoittaa, ettei niin toimiva henkilö ymmärrä mistä demokraattisessa kansalaisuudessa on kyse. Myös monien muiden asioiden, seksistä munuaisiin, on katsottu olevan oikeutetun rahallisen vaihdon ulkopuolella.

Asioiden arvo antaa toiminnalle perusteita, eli hyviä syitä toimia tietyllä tavalla. Jotkut näistä ovat samanlaisia riippumatta siitä, minkälaisesta asiasta on kyse. Yleensä pelkästään se, että kyseessä on jokin arvokas tai toivottava asia, antaa meille yleisen perusteen kunnioittaa ja olla tuhoamatta sitä, olkoon sitten kyseessä kirjasto, ystävyys, sairaala tai jäähalli. Jotkut perusteista puolestaan riippuvat asiasta. Kirjojen arvo toteutuu, kun niitä luetaan, mikä voi liittyä tiedon ja ymmärryksen lisääntymiseen, ajanvietteeseen, rikkaiden tunnekokemusten saamiseen ja niin edelleen. Ystävyysarvo toteutuu esimerkiksi yhdessä vietetyn ajan, jaettujen kokemusten ja molemminpuolisen tukena olemisen kautta. Sairaalan tärkeys taas toteutuu sairauksien hoitamisessa. Jäähallin merkitys on muun muassa itsensä kehittämisen, eri pelien sisäisten päämäärien ja joukkueena toimimiseen liittyvien urheilusuoritusten mahdollistamisessa. Näiden eri asioiden tavoittelemisen arvoisuuden syyt on joskus hankalampi pukea sanoiksi kuin oivaltaa käytännössä. Oleellista kuitenkin on, että erilaisten asioiden arvoon sisältyy erilaisia hyviä toiminnan perusteita: oppikirjoja luetaan tiedon vuoksi, romaaneja oman kokemuspäivän laajentamisen vuoksi; sairaalassa noudatetaan lukuisia rutiineja, jotta luottamus sairaanhoitoon säilyisi ja niin edelleen.

Joidenkin asioiden arvon ymmärtämiseen sisältyy käsitys vaihdettavuudesta. Vaikka jotain menetetään, jotain saadaan myös tilalle. Työpaikkajoukkueen on mielekästä vaihtaa salijalkapallosta sählyyn, mikäli se sopii paremmin kalenteriin eikä siitä aiheudu

suuria lisäkuluja, eikä maksa kovin paljon. Työntekijää valittaessa eri henkilöitä vertaillaan relevanttien valmiuksien ja ansioiden näkökulmista. Asioita hankittaessa ja investointeja tehdessä pohditaan, millä hinnalla ne ovat kannattavia. Joidenkin toisten asioiden kohdalla niiden arvon ymmärtämiseen sisältyy kuitenkin käsitys niiden konstitutiivisesta yhteismitattomuudesta – ystävyys ei ole rahassa mitattavissa, eikä äänioikeus ole ostettavissa tai myytävissä. Jos ei ymmärrä tätä ystävyuden tai äänioikeuden ulottuvuutta, ei ymmärrä mikä ystävydestä tai äänioikeudesta tekee arvokasta (Raz 1986, Anderson 1993, Walzer 1983, Sandel 2011).¹⁰

Tämä ajatus voidaan ymmärtää eri tavoilla. Yksi tapa olisi, että nämä asiat ovat formaalisti yhteismitattomia. Edellä on kuitenkin puolustettu kantaa, että eri tavoilla hyvät, arvokkaat tai toivottavat asiat ovat kuitenkin muodollisesti vertailtavissa. Saattaa tosin olla, että vertailun tulos on *samalla tasolla olo*. Erityisesti Ruth Chang (2001) puolustaa tätä näkemystä, eikä kannata ajatusta konstitutiivisesti yhteismitattomista arvoista siinä mielessä, että ne olisivat formaalisti vertailukelvottomia. Toinen tapa ymmärtää väite on, että vertailua ei tule tehdä vaikka se olisikin formaalisti mahdollista, sillä jo vertailuun suostuminen merkitsisi kyseisen arvon, esimerkiksi ystävyuden, kunnioittamatta jättämistä. Kolmas tähän liittyvä huomio on, että vaikka vertailu tehtäisiinkin ja päädyttäisiin johonkin näkemykseen, niin vaihtoehtojen arvo ei kenties suoraan määritä sitä, miten tulee toimia.

10 Elizabeth Anderson (1993) tuo esiin mahdollisuuden, että suurikaan määrä mielihyvää ei oikeuta henkilön X kunnian loukkausta, vaikka sama määrä mielihyvää voisi oikeuttaa X:n jalan katkeamisen (esimerkiksi vaarallisen urheilulajin yhteydessä), ja vaikka henkilö X pitäisi jalan katkeamista pahempana kuin kyseistä kunnianloukkausta. Andersonin mukaan kunnianloukkaus on konstitutiivisesti yhteismitaton mielihyvän kanssa.

Arvoteoria ei suoraan riitä vastaamaan siihen, miten ihmisten tulisi toimia tai miten asioiden tulisi olla. Se tarvitsee täydennyksekseen jonkinlaisen normatiivisen, toimintaa *ohjaamaan* pyrkivän teorian. Seurausetiikan mukaan tosin se, mitä meidän tulee tehdä, määrittyy suoraan asioiden arvosta käsin. Tällöin jokaisen tulee jokaisessa tilanteessa valita teko, joka maksimoi odotettavissa olevaa arvoa (esim. hyvinvointia tai onnellisuutta). Kantilaisuuden mukaan sen sijaan oikein ja väärin toimiminen ovat osittain riippumattomia asioiden arvosta. Jokaisen tulee kunnioittaa toisia persoonia päämääränä sinänsä ja toimia vain tavoilla, jotka ovat yleisesti tahdottavissa yleiseksi laeiksi. Kantilainen teoria esittää, että vaikka tietty tapahtumakulku maksimoisi arvoa, niin sen toteuttaminen voi olla väärin: esimerkiksi vaikka yhden henkilön uhraaminen pelastaisi viisi henkeä, se voi olla moraalisesti väärin. Tässä mielessä normatiivisten ohjeiden antaminen (kuinka tulisi toimia jossakin tilanteessa) on eri asia kuin arvojen arviointi, evaluointi, arvottaminen. Tämä kysymys on keskeinen perinteistä seurausetiikkaa ja kantilaista velvollisuusetiikkaa erottava kiistakohta.

Yhteenveto

Tässä artikkelissa on tarkasteltu yhteismitattomuutta viidessä eri merkityksessä eri konteksteissa: 1) maailmankuvien, kulttuurien ja tutkimustraditioiden yhteismitattomuutena, 2) täsmällisten lukuarvojen antamisen ja kardinaalisen vertailun mahdottomuutena, 3) formaalina vertailukelvottomuutena yhteisen nimittäjän tai *kattavan arvon* puuttuessa, 4) kolmiarvologiikan pettämisenä tapauksissa, joissa kaksi vaihtoehtoa eivät ole tasan yhtä hyviä vaikka kumpikaan ei ole parempikaan, jolloin ne ovat *samalla tasolla* sekä 5) *konstitutiivisena yhteismitattomuutena* tapauksissa, joissa asiat eivät ole kaupan.

Perinteiset taloustieteelliset teoriat arvosta ja arvoista eivät lähtökohtaisesti ota mitään näistä huomioon, joten ne antavat liian optimistisen kuvan arvojen vertailtavuudesta. Toisaalta täyteen pessimismiin ei myöskään ole aihetta. Eri kulttuurit voivat oppia toisiltaan ja arvojen vertailu on mahdollista ilman täsmällisiä lukuarvojakin, joten tällöin ei ole kyseessä formaali vertailukelvottomuus. Se, että asiat ovat arvoltaan samalla tasolla tai eivät ole rahalla ostettavissa, saattaa jopa helpottaa valintojen mielekästä tekemistä. Samalla tasolla olevista vaihtoehdoista on oikeutettua valita mikä tahansa. Se, ettei joitain asioita edes tulisi arvioida rahassa puolestaan vain helpottaa päätöksentekoa. Käytännössä arvovertailut ovat vaikeita ja erimielisyyksiä synnyttäviä. Arvo-arvostelmien tekemiseen ei ole täsmällisiä menetelmiä, vaan asioiden arvioimisessa joudutaan nojaamaan kunkin henkilön arvostelukykyyn ja demokraattiseen harkintaan. Se, että asioiden arvon vertailu on edes periaatteessa mielekästä tekee kuitenkin mielekkääksi ajan käyttämisen kollektiivisen harkintaan, henkilökohtaiseen pohdintaan ja julkiseen kiistelyyn.

Lähteet

Anderson, Elizabeth (1993) *Value in Ethics and Economics*. Harvard UP.

Aristoteles (1989) *Nikomakhoksen etiikka*, Gaudeamus.

Boot, Martijn (2009) “Parity, incomparability and rationally justified choice” *Philosophical Studies* 146, 75–92.

Broome, John (2001) “Are intentions reasons? And how should we cope with incommensurable values?” teoksessa *Practical Rationality and Preference: Essays for David Gauthier*, toimittaneet Christopher Morris and Arthur Ripstein, Cambridge University Press, 98–120.

Chang, Ruth (1997), “Introduction” teoksessa Chang, Ruth (toim.) *Incommensurability, Incomparability and Practical Reason*, Harvard UP, 1-34.

Chang, Ruth (2001) Against constitutive incommensurability or buying and selling friends. *Nous*, 35 (s1), 33 – 60.

Chang, Ruth (2002a) “The Possibility of Parity”, *Ethics* 112, 659-88.

Chang, Ruth (2002b), *Making Comparisons Count*, Routledge.

Chang, Ruth (2005) “Parity, Interval Value, Choice”, *Ethics* 115, 331-350.

Dancy, Jonathan (1993) *Moral Reasons*. Blackwell.

Davidson, Donald (1973). “On the Very Idea of a Conceptual

Scheme” , *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, Vol. 47, 5-20

Eskelinen, Teppo, Sorsa, Ville-Pekka, (2011) *Hyvä talous*. Like.

Foucault, Michel (2010/1966) *Sanat ja asiat: Eräs ihmistieteiden arkeologia* (Les mots et les choses). Gaudeamus. Suom. Mika Määttänen.

Frankena, William (1973) *Ethics*. 2nd ed. Englewood Cliffs: Prentice Hall

Gert, Joshua (2004), “Value and Parity”, *Ethics* 114, 492-510.

Griffin, James (1986) *Well-Being*. Oxford University Press.

Habermas, Jürgen (1994) *Järki ja kommunikaatio*. Gaudeamus.

Hsieh, Nien-hê, (2008) “Incommensurable Values”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/value-incommensurable/>>.

Huntington, Samuel (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster.

Kuhn, Thomas S. (1994/1962): *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. (The structure of scientific revolutions, 1962.) Suomentanut Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Art House, 1994

Laitinen, Arto (2005) ”Yhteismitattomuus, vertailukelvottomuus ja paremmuuden ratkeamattomuus”, teoksessa Jussi Kotkavirta (toim.) *Muoto ja Metodi. Juhlakirja Veli Verroselle*. Jyväskylä: SoPhi

Laitinen, Arto (2009) *Itseään tulkitseva eläin*. Gaudeamus.

MacIntyre, Alasdair (1988) *Whose Justice? Which Rationality?* Ducksworth.

Nussbaum, Martha (2011) *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Harvard University Press.

Oberheim, Eric and Hoyningen-Huene, Paul (2012), "The Incommensurability of Scientific Theories", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2012/entries/incommensurability/>>.

O'Neill, John (1998) *The Market: Ethics, Politics, and Knowledge*. Routledge.

Rabinowicz, Wlodek (2009), "Incommensurability and Vagueness", *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 83 (1):71-94.

Rawls, John (1988/1972) *Oikeudenmukaisuusteoria* (A Theory of Justice). Wsoy.

Raz, Joseph (1986) *The Morality of Freedom*, Oxford University Press.

Rorty, Richard (1989). *Contingency, Irony and Solidarity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sandel, Michael (2011) *What Money Can't Buy. The Moral Limits of Markets*. Allen Lane.

Shafer-Landau, Russ (2003) *Moral Realism*. Oxford: Clarendon

Press.

Taylor, Charles (1985) *Human Agency and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Taylor, Charles (1995/1992) *Autenttisuuden etiikka*. (The Ethics of Authenticity, 1992.) Suomentanut Timo Soukola. Esipuhe: Juha Sihvola. Helsinki: Gaudeamus.

Walzer, Michael (1983) *Spheres of Justice*. Basic Books.

Winch, Peter (1979/1958) *Yhteiskuntatieteet ja filosofia*. (*The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*). Suomentanut Ilkka Malinen. Jyväskylä: Gummerus.

Zimmermann, Michael (2001) *The Nature of Intrinsic Value*. Lanham, LD: Rowman and Littlefield.

VOIKO TALOUSTIEDE PERUSTUA PLURALISTISELLE ARVOKÄSITYKSELLE?

Ville-Pekka Sorsa

Arvo on yksi taloustieteen teoreettisista ydinkäsitteistä ja taloudellisen toiminnan peruspilareista. Taloutta ei voida erottaa yhteiskunnan sosiaalisista suhteista ja käytännöistä ilman taloustiedettä, joka kuvaa ja luo tätä maailmaa eli tekee sen taloudeksi. Perinteisen taloustieteen käsitys arvosta perustuu moniin teoreettisiin oletuksiin kuten arvon mitattavuuteen rahassa, ihmisten käyttäytymiseen laskelmoivasti arvon perusteella ja arvon materialisoitumiseen markkinavaihdossa. Arvo mitattavana hyötynä onkin ollut lukuisten ”taloudellistamisen prosessien” ytimessä. (Çalışkan & Callon 2009).

Perinteisellä taloustieteellä oli arvon analyysissa lähes monopoliasema klassisen poliittisen taloustieteen ajoista alkaen aina uusklassisen taloustieteen voittokulkuun saakka. 1980-luvulta lähtien taloussosiologian ja niin kutsutun ranskalaisen konventioiden taloustieteen koulukunnan piirissä taloudellisen

toiminnan arvoa on kuitenkin tarkasteltu perinteisiä taloustieteitä huomattavasti monipuolisemmin (Jagd 2007). Ranskalaiset sosiologit Luc Boltanski ja Laurent Thévenot sekä yhdysvaltalainen sosiologi David Stark ovat näiden tarkastelutapojen ehkä näkyvimpiä edustajia. Boltanskin ja Thévenot'n teoreettisia lähestymistapoja on tarkasteltu sängen perusteellisesti myös suomeksi Sosiologia-lehden erikoisnumerossa.

Arvon uuden tutkimuksen lähtökohtana on ollut tarkastella toiminnan arvon ja arvokäsitysten muodostumista talouden käytännöissä ja niiden oikeuttamisessa. Uudessa tutkimuksessa on karkeasti ottaen tutkittu kaikkia sosiaalisiin suhteisiin palautuvia tekijöitä, jotka tekevät toiminnasta *tekemisen arvoista* ja jotka siten tosiasiallisesti selittävät ihmisten toimintaa (Eymard-Duvernay ym. 2005). David Stark (2009) on jopa kutsunut koko nykymuotoista taloussosiologiaa *arvon sosiologiaksi*, koska arvon on havaittu olevan niin vahva selittävä tekijä sosiaalisessa kanssakäymisessä. Tutkimuksessa on kuitenkin korostettu, että taloudelliseksi mielletty laskelmoiva lähestymistapa voi perustua hyvin monenlaisiin toimintatapoihin ja sosiaalisiin suhteisiin. Kaikessa sosiaalisessa toiminnassa on aina läsnä paitsi useita käsityksiä arvosta, myös monia erilaisia arvottamisen tapoja ja suhteita arvoon.

Arvokäsityksien erot johtuvat ennen kaikkea erilaisista käsityksistä yhteisestä hyvästä. Boltanski ja Thévenot (2006) ovat kuvanneet näiden käsitysten eroja arvoisuuden talouksien (*économies de la grandeur, économies of worth*) käsitteen avulla. Arvoisuuksien taloudet perustuvat erilaisiin arvojärjestyksiin. Arvojärjestyksiä voidaan vertailla erilaisten arvon lähteiden, arvioinnin muotojen, arvioinnin indikaattoreiden ja arvokkaaksi kelpuuttamisen tapojen avulla (ks. taulukko 1). Boltanskin ja Thévenot'n vuonna

1990 esittämän alkuperäisen kuuden arvojärjestyksen rinnalle on myöhemmin lisätty myös ekologian seitsemäs arvojärjestys, jonka voidaan tulkita käsittelevän sosiaalisia suhteita osana laajempaa ekosysteemiä (Lafaye & Thévenot 1993; Thévenot, Moody & Lafaye 2000).

Arvojärjestykset ovat pitkälti yhteismitattomia: arvokas asia tai arvottamisen logiikka yhdessä arvojärjestyksessä ei välttämättä ole käsiteltävissä toisen järjestyksen näkökulmasta, eikä yhden järjestyksen mukainen arvottamisen tapa ole alkuunkaan mielekäs toisen piirissä. Esimerkiksi arvon yhteiskunnallisen tunnustamisen logiikka vaihtelee yksilöllisten piirteiden tunnustamisesta vain kollektiivisesti ymmärrettävissä oleviin asioihin. Esimerkkejä edellisestä ovat halut (arvojärjestys: markkinat) ja perimä (koti) ja jälkimmäisestä yhteiset päämäärät (teollisuus). Kyse ei ole pelkästään filosofisesta vaan myös varsin käytännöllisestä yhteismitattomuudesta. Jotkut voivat nähdä esimerkiksi kännykän valmistamisen arvokkaaksi tuottavuuden (teollisuus) ja toiset innovatiivisuuden (inspiraatio) vuoksi. Vaikka molemmat olisivat töissä kännyköitä valmistavassa yrityksessä, on selitys sille, miksi he näkevät työnsä yhteiskunnallisesti arvokkaaksi tai miksi he esimerkiksi päättävät lähteä yrityksestä, perustavanlaatuisesti erilainen.

Arvoisuuden taloudet ovat varsinaista taloutta *edeltäviä* tai professori Risto Eräsaaren sanoin metaekonomisia järjestyksiä. Arvojärjestykset ovat yhteistä hyvää koskevien käsitysten ja yhteiskunnallisten instituutioiden kohtaamisen kenttiä. Mikä tahansa arvojärjestys voi toimia toiminnan arvon sosiaalisena perustana, perusteluna, oikeuttajana ja edellytyksenä, mutta mikään järjestys ei sinällään selitä toimintaa. Arvojärjestykset antavat yhteiskunnallisen perustan sille, miten ihmiset arvottavat

	<i>Arvioinnin muoto</i>	<i>Relevantin informaation muoto</i>	<i>Kelpuutetut objektit</i>	<i>Ydinsuhde</i>	<i>Ihmisen kelpoisuuden määrittäjä</i>	<i>Aikajänne</i>	<i>Tilan muodostus</i>
<i>Arvojärjestys</i>							
<i>Inspiroitunut</i>	innovaatio, luovuus	emotionaalinen	emotionaalisesti latautunut asia tai objekti (taide, uskonto)	intohimo	luova	häiritty	nykyhetkessä oleminen
<i>Kansalaisuus</i>	kollektiivinen intressi	muodollinen	sääntely, oikeudet	solidaarisuus	edustuksellinen	vakaa	homogeeninen
<i>Mielipide</i>	kuuluisuus, maine	semioottinen	merkit, media	tunnustus	kuuluisa	trendit	näkyvyys ja kommunikaatio
<i>Koti</i>	kunnioitus, maine	suullinen, esimerkit, anekdootit	perintö, erityinen omaisuus	luottamus	luotettava	tavanvarainen	polaarinen, läheisyys
<i>Teollisuus</i>	tuottavuus, tekninen tehokkuus	mitattava: jaksot, tilastot	investoinnit, tekniikat, menetelmät	funktionaalinen yhteys	ammattilainen, asiantuntija	pitkäaikainen, suunniteltu tulevaisuus	kartesiolainen tila
<i>Markkinat</i>	hintaa	rahallinen	hyödykkeet ja palvelut	vaihto	kiinnostunut	läsnäolo, lyhytaikaisuus	globaali markkinatila

Taulukko 1. Arvojärjestyksien ominaispiirteet (lähde: Eymard-Duvernay ym., 2005)

konventioita. Konventiolla viitataan tässä yhteydessä mihin tahansa vakiintuneeseen toimintatapaan, joka on yleisesti hyväksytty. Varsinainen toiminta tapahtuu kunkin konvention arvon perusteella, minkä vuoksi toimintaa tulee selittää konventiokohtaisesti.

Arvokäsitysten moninaisuuden huomioiminen on merkittävä haaste kaikelle yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle, joka pyrkii kuvaamaan ja selittämään toimintaa konvention arvon avulla. Haastetta voidaan hahmottaa tarkemmin niin sanotun jälkifundamentalististen yhteiskuntafilosofian avulla (esim. Marchart 2007; Bevir & Rhodes 2010). Tämän ajattelutavan mukaan teoreettis-filosofiset oletukset, jotka antavat kaikelle tutkimuksessa saatavalle tiedolle mielekkään rakenteen ja perustelun, sekä tutkimuskysymykset ja tutkimusmenetelmät, ovat kaikki erillisiä valintoja. Analyysi voi lähteä liikkeelle yhtä lailla filosofiasta, tutkimuskysymyksestä kuin menetelmästäkin. Näiden elementtien pitää kuitenkin olla keskenään yhteensopivia ja tutkimuksen kokonaisuus vaatii johdonmukaisen perustelun.

Arvon uusi tutkimus on osoittanut, että mikäli tutkimuksessa lähdetään liikkeelle perinteisen taloustieteen tapaan tutkimuskysymyksestä, jonka tarkoituksena on toiminnan kuvaaminen ja selittäminen sen arvon perusteella, joudutaan tutkimuksessa väistämättä omaksumaan useita teoreettis-filosofisia käsityksiä arvosta (so. arvojärjestykset) ja useita erilaisia tutkimusmenetelmiä. Mikäli filosofisia käsityksiä halutaan rajata pois analyysistä, sisältää tutkimus tällöin poliittisluontoisen kannanoton siihen, millainen oikeutus tutkimukselle annetaan ja minkä arvojärjestyksien mukaista maailmaa siinä halutaan edistää. Tutkimusmenetelmien on puolestaan oltava yhteensopiva arvojärjestyksen sisäisen logiikan kanssa, jotta arvon perusteella tapahtuvasta toiminnasta voisi tuottaa validia ja luotettavaa tietoa.

Edellä kuvattu muutos tieteellisessä käsityksessä arvosta eli arvokäsitysten pluralismin nousu tuottaa siis teoreettisia ja menetelmällisiä haasteita kaikelle yhteiskuntatieteelle, jossa halutaan kuvata, tulkita tai selittää toimintaa arvon kautta. Ennen kaikkea perinteisen taloustieteen käsitys arvosta on kapea ja riittämätön toiminnan selittämiseen. Tämän artikkelin tarkoituksena on tarkastella perinteisen ja nykyään valtavirtaisen taloustieteen kehittämisen vaihtoehtoja tieteellisen arvokäsityksen pluralismin olosuhteissa. Toisin sanoen artikkelissa pohditaan, miten taloustiede voisi pysyä tieteellisesti relevanttina. Seuraavassa osiossa tarkastelen sitä, millä tavalla taloustiede voi vastata arvokäsitysten pluralismiin filosofis-teoreettisella tasolla. Kolmannessa osiossa pohdin tarkemmin pluralismin asettamia haasteita taloustieteen tutkimusmenetelmille. Artikkelin lopuksi pohdin vielä lyhyesti taloustieteen vaihtoehtoisia kehityskulkuja.

Taloustieteen arvokäsitys ja normatiivisuus

Perinteisen taloustieteen lähestymistapa toiminnan kuvaamiseen ja selittämiseen on toiminnan tulkinta markkinavaihdon konventioiden kautta ja näissä puitteissa tapahtuvan hintoja laskelmoivan käyttäytymisen mallintaminen (esim. Çalışkan & Callon 2009; Lawson 1997). Lähestymistapa on luonteva markkinoiden ja joissain erityistapauksissa myös teollisuuden arvojärjestyksien hallitsemien konventioiden piirissä (ks. Boltanski & Thévenot 2006). Muiden arvojärjestyksien arvokäsitykset kuten tunnustettu luovuus (inspiraation järjestys), kunnioitus (koti), maine (mielipide) tai avoimuus ja tasa-arvoisuus (kansalaisuus) eivät ole samalla tavalla tai välttämättä ollenkaan puettavissa laskettavaan muotoon. Perinteinen taloustiede jättää siis muiden kuin markkinoiden ja teollisuuden maailmojen mukaiset

motivaatiot ja vaikutukset analyysin ulkopuolelle. Taloustieteen selitysvaivo voi tämän vuoksi olla heikkoa jopa sen omimmalla alueella, kuten esimerkiksi markkinavaihdon piirissä ilmenevien konventioiden selittämisessä. Samalla perinteinen taloustiede luo kuitenkin kaikista käsittelemistään konventioista kuvaa, jonka mukaan nämä perustuvat hintojen ja tuottavuuden laskelmointiin.

Arvoa tavalla tai toisella käsittelevä, kuvaileva, tulkitseva, selittävä ja ennustava tutkimus ottaa väistämättä kantaa toiminnan sosiaaliseen oikeutukseen, koska se nojaa arvojärjestysten mukaiseen ymmärrykseen maailmasta. Kaikki arvoa käsittelevä tutkimus on normatiivisesti sitoutunut johonkin käsitykseen yhteisestä hyvästä. Tutkimus on tässä mielessä myös poliittista: se antaa ymmärtää jotkut asiat yhteiseksi hyväksi ja jättää toiset käsitykset irrelevantteina analyysin ulkopuolelle. Tutkimus voi olla poliittiselta luonteeltaan pluralistista, joihinkin arvokäsityksiin rajoittunutta tai yksiulotteista. Ihmisten toimintaa arvon kautta tarkasteleva tutkimus on tässä mielessä kuin mikä tahansa muu yhteiskuntateoria – se sisältää väistämättä normatiivisia sitoumuksia (Sen 2004). Kysymys kuuluukin, mitä nämä sitoumukset ovat ja miten niihin tulisi suhtautua.

Ajatus tutkimuksen normatiivisuudesta ja sen mukaisen oikeutuksen tarpeesta sopii erittäin huonosti nykyaikaiseen valtavirtaiseen uusklassiseen ja psykologiseen taloustieteeseen, joiden ajatustapaan kuuluu käsitys oman tieteenalan luonnontieteisiin verrattavasta neutraaliudesta (ks. esim. Eskelinen & Sorsa 2011). Valtavirtaisen taloustieteen lähtökohdaksi on nähty ennen kaikkea toiminnan universaali selittäminen markkinoiden arvojärjestyksen mukaisen arvon laskelmoinnin kautta (Çalışkan & Callon 2009). Arvoteoreettisesti universaalius tarkoittaa sitä, että

kaikkien muiden kuin markkinoiden arvojärjestyksen mukaisten arvojen oletetaan olevan mukana analyysissa markkinatoimijoiden preferensseissä ja laskelmoinnissa.

Lähestymistapa ei ole arvoteoreettisesti validi. Muiden arvojärjestysten tapa laskelmoida ei nimittäin ole yhteismitallista markkinoiden arvojärjestyksen laskelmointitavan kanssa. Mikäli oletetaan, että markkinalaskelmointi selittää kaikkea toimintaa, tehdään kategoriavirhe. Kyseinen laskelmointitapa selittää toimintaa vain sellaisissa konventioissa, joissa arvottamisen tapa on muihin nähden täydellisen dominantti. Mikäli jokin arvo esitetään ilman empiiristä analyysia konvention dominantiksi selittäväksi tekijäksi, on kyseessä normatiivinen väittämä (so. konvention N arvo pitää hahmottaa tavalla X). Tällöin annetaan myös virheellinen kuva analyysin selitysvuorosta. Markkinoiden arvojärjestyksen mukaisen laskelmoinnin oletetaan selittävän sata prosenttia toiminnasta, vaikka suurin osa toimintaa selittävästä arvosta laskelmoinnista tosiasiallisesti tapahtuisi aivan toisella arvottamisen ja laskelmoinnin logiikalla.

Yksilöt eivät välttämättä arvota esimerkiksi eduskuntavaaleissa äänestämistä siitä saamansa hyödyn laskelmoinnin perusteella. Mikäli äänestämistä kuitenkin tutkitaan siitä saatavan yksilöllisen hyödyn kautta, päädytään tulokseen, jonka mukaan ihmiset vain laskelmoivat eri tavalla äänestämisestä saatavaa hyötyä. Nämä tavat mallintamalla voitaisiin siten esimerkiksi ennustaa tulevaa äänestyskäyttäytymistä. Samalla tullaan sanoneeksi, että äänestämisen arvo tulee oman edun ajamisesta, vaikka kaikki eivät osakaan laskelmoida *oikein* (esim. julkisen sektorin leikkauksia äänestävät opettajat ja sairaanhoitajat). Suhteellisen luotettavaa mallintamista voidaan tehdä vain tarkastelemalla ensin sitä, mitä ihmiset pitävät tosiasiallisesti arvokkaimpana äänestämässä.

Tällöin saadaan myös tarkempi kuvaa siitä, minkä arvojärjestyksen mukainen arvottamisen logiikka oikeuttaa äänestämisen konventiota. Yhteen arvojärjestykseen sidottu analyysi antaa konventiolle vain tutkijan teoriavalintojen antaman oikeutuksen.

Normatiivisen perustelun kiertäminen ei siis onnistu vetoamalla neutraaliuteen, koska lähestymistapa ei voi olla neutraali – se voi olla pluralistinen, rajattu tai yksiulotteinen, mutta sen perustelut ovat joka tapauksessa normatiivisia. Millaisia normatiivisia sitoumuksia perinteisellä taloustieteellä sitten on? Vastaus riippuu osittain siitä, mikä ylipäätään nähdään taloustieteen tehtäväksi. Taloustieteelle on perinteisesti esitetty ainakin kaksi tehtävää sosiaalisen toiminnan selittämisen ohella: yhteiskunnan muuttaminen tieteen avulla ja sosiaalisten muutosten ennustaminen. Taloustieteen eri muotojen normatiivisia sitoumuksia on käsitelty edellä Teppo Eskelisen artikkelissa sekä laajemmin aiemmassa teoksessamme (Eskelinen & Sorsa 2011), minkä vuoksi en tässä yhteydessä käsittele teemaa laajemmin, vaan keskityn yksityiskohtaisesti vain arvon kannata keskeisiin sitoumuksiin.

Aiemman tutkimuksemme perusteella taloustieteessä on ainakin kolmenlaisia yleisiä normatiivisia sitoumuksia, joiden kautta voidaan hahmottaa myös arvokäsitystä ja jotka erilaiset käsitykset taloustieteen tehtävistä voivat jakaa. Ensinnäkin taloustieteen tutkimuskohde eli taloudeksi ymmärretyt konventiot sisältävät monia sosiaalisia normeja. Tässä mielessä on kysyttävä, mitä taloustieteen on oletettava arvosta voidakseen perustella olemassaolonsa. Toiseksi taloustiede voi sisältää preskriptiivisiä lausumia siitä, millä tavalla taloudellinen toiminta pitäisi tai olisi hyödyllistä järjestää (eli millaisten arvoa koskevien normien varaan talouden instituutioiden tulisi nojata). Kolmanneksi voidaan tarkastella normatiivisten sitoumusten ja päämäärien

esittämistapaa (eli millä tavalla taloustieteen sisältämää arvottamista voidaan arvioida ja miten sitä tulisi arvioida).

Aloittakaamme tutkimuskohteesta eli *tutkittavien konventioiden sisältämistä normeista*. Taloustieteen historia on täynnä erilaisia käsityksiä uskonnollisävytteisistä omistusteorioista ja työn arvoteorioista nykyaikaisiin markkina-arvon teorioihin. Taloustieteen nykyaikaisille haaroille sen sijaan on yhteistä ymmärrys siitä, että arvo realisoituu haluun perustuvan vaihdon konventioissa (Boltanski & Thévenot 2006). Sen sijaan käsitys siitä, mitä ihmiset haluavat, vaihtelee runsaasti. Esimerkiksi uusklassisessa taloustieteessä oletetaan, että hyödykkeet ovat arvokkaita yksilöille, koska ne lisäävät heidän hyvinvointiaan preferenssien tyydyttämisen myötä. Selittämisen kannalta halujen sisältö ei ole uusklassiselle taloustieteelle oleellista, koska arvo realisoituu vasta markkinavaihdon myötä ja näin ollen tutkimuksessa saadaan tietoa haluista vasta toiminnan jälkeen. Tämän vuoksi nähdään riittäväksi, että tutkimuksessa tarkastellaan kysyntää, tarjontaa ja vaihdon laskelmointia eli hinnoittelua.

Tutkittavien konventioiden sisältämien normien suhteen on kuitenkin huomattava, että itse markkinakonventioiden arvo ei ole sama asia kuin markkinoiden konventioiden mukaisessa toiminnassa muodostuva arvo. Markkinakonventioita kun voidaan käyttää hyväksi monissa varsin erilaisissa yhteyksissä (esim. julkinen kilpailutus, huutokaupat). Markkinakonventioiden arvoa voidaan tarkastella esimerkiksi niiden tuottamien seurausten kautta. Otetaan esimerkiksi markkinoiden arvo toiminnan koordinoinnissa. Työmarkkinoiden arvo tulee ensisijaisesti teollisuuden arvojärjestyksen mukaisesti siitä, että ne voivat jakaa työvoimaa joustavasti tehokkaimpaan tuotantoon, kun taas rahoitusmarkkinoiden arvo tulee mielipiteen arvojärjestyksen

mukaisesti siitä, että ne antavat sijoituskohteille tehokkaita signaaleja sopivasta toiminnasta (Eymard-Duvernay ym. 2005). Vastaavasti analyysia voitaisiin tehdä siitä, millaiset konventiot ohjaavat markkinakäyttäytymiseen ryhtymistä. Esimerkiksi kotitalouden markkinakäyttäytyminen saa voimansa kodin arvojärjestykselle tutuista porvarillisista hyveistä (ks. tarkemmin Eskelinen & Sorsa 2011, luku 4).

Perinteisen taloustieteen arvokäsitys saa oikeutuksensa siitä, että markkinakonventioita pidetään hyvinä toimintatapoina ja markkinoita kannatettavana asiana ihmiselämälle (ks. Marglin 2008). Edellä sanotun perusteella markkinavaihtoa voidaan kuitenkin arvottaa monista lähtökohdista sopivasta vaihtokäyttäytymistä koko markkinoiden toiminnan arvokkaiksi nähtyihin seurauksiin asti. Perinteisen taloustieteen analyysitavan oikeutukset ovat tämän vuoksi *markkinakohtaisia* eli esimerkiksi joidenkin tiettyjen hyödykkeiden tai palveluiden markkinavaihdon kannattamiseen perustuvia. Taloustieteellinen selittäminen on tämän vuoksi riippuvaista selkeästi rajatuista markkinoista, joissa markkinavaihtoa pidetään tekemisen arvoisena toimintana erityisistä normatiivisista syistä.

Normatiivisuus *preskriptiivisyyden* mielessä tarkoittaa yksinkertaistettuna sitä, että tutkimuksen arvokäsitys palvelee joitain haluttuja päämääriä eksplisiittisesti (so. tulee tehdä X) tai implisiittisesti (so. X on perusteltua tehdä). Poliittisen taloustieteen varhaishistoriasta lähtien taloustieteen yhtenä pääasiallisena tarkoituksena on ollut tutkia tuotannon ja muun taloudellisen toiminnan järjestämistä niukkojen resurssien oloissa. Viimeistään Adam Smithistä lähtien poliittisen taloustieteen peruspilareita ovat olleet ainakin instituutioiden tai instituutioiden puitteissa tapahtuvan resurssien jaon tai sen periaatteiden muuttaminen. Yhteisenä nimittäjänä näissä näkemyksissä on tehokkuus.

Arvokäsityksen tapauksessa preskriptiivisyys näkyy tiettyjen arvottamisen tapojen ja/tai arvokkaina pidettyjen konventioiden ajamisena. Markkinoiden arvojärjestykseen nojaavan taloustieteen preskriptiivinen lähtökohta on markkinamekanismien käyttäminen yhteiskunnan resurssien jakamisen koordinaatiomekanismina. Markkinakonventioiden avulla ostajien ja myyjien halut pyritään saamaan kohtaamaan tehokkaasti. Teollisuuden arvojärjestykseen nojaavassa taloustieteessä voidaan taas kannattaa joitain tiettyjä tuotantotapoja, koska niiden avulla annetusta panoksesta saadaan irti enemmän tuotoksia. Kummassakin tapauksessa normatiivisuus on rajattua. Edellisessä ei oteta kantaa toimijoiden halujen sisältöön, vaan halut otetaan annettuna. Jälkimmäisessä taas ei oteta kantaa tuotettavaan asiaan, vaan ainoastaan tuotantotavan tehokkuuteen. Molemmissa tapauksissa konventioiden oikeutus jätetään tietoisesti riippuvaiseksi siitä, pidetäänkö haluttavaa tai tuotettavaa asiaa oikeutettuna. Samalla kuitenkin esitetään, että näiden konventioiden suosion avulla voidaan ratkaista, onko niiden mukainen toiminta arvokasta vai ei. Tällöin annetaan myös rajattu kuva siitä, mitä arvo on.

Edellä käsitellyt kaksi normatiivisuuden muotoa osoittavat, että omaksuttujen arvojärjestysten oikeutus on riippuvaista tarkasteltavasta konventiosta. Mitä tulee normatiivisten sitoumusten ja päämäärien *esittämistapaan*, on tärkeintä huomata, että taloustiede on nykymuodossaan hyvin pitkälti matemaattista mallintamista, jossa lähtökohtina olevia taustaoletuksia harvoin artikuloidaan tai kyseenalaistetaan (Frank 2008). Normatiivisuus ei siis tule analyysiin tarkasti artikuloituna oikeutuksena, vaan lähinnä oletuksena, että mallin muuttujat ja dynamiikat ovat mielekkäitä. Tämä arvon esitystapa palauttaa väistämättä taloustieteen markkinoiden ja teollisuuden arvojärjestyksen piiriin, koska se käsittelee arvoa mitattavana faktana.

Perinteinen taloustiede on siis jo normien kuvaamistavan asettamien rajoitteiden takia ankkuroitunut analyysissa markkinoiden ja teollisuuden arvojärjestyksen piiriin. Tämä voidaan oikeuttaa yleisellä tasolla vain kannattamalla preskriptiivisesti aivan kaikkia vaihdon ja tuotannon konventioita. Tämä ei kuitenkaan auta kuvaamiseen tai selittämiseen, koska analyysissa on oletettava normeja markkina- ja organisaatiokohtaisesti. Näyttää siis siltä, että perinteinen taloustiede on enemmän normatiivisesti markkinoiden ja teollisuuden maailmasta oikeutusta ammentavaa politiikkaa kuin arvopluralistista tai yleistä selitysvoimaa tavoittelevaa tiedettä.

Voiko taloustiede omaksua useita arvokäsityksiä?

Voidaanko taloustiedettä perustaa erilaisten filosofisten arvokäsitysten varaan vai onko taloustiede tuomittu markkinoiden ja teollisuuden arvojärjestyksen orjaksi? Vastaukseni kysymyksen ensimmäiseen osaan on kyllä, mutta ehdollisesti. Vastaus koko kysymykseen riippuu pitkälti siitä, miltä perustalta taloustieteen tutkimusagendoja *halutaan* muodostaa eli millaista politiikkaa taloustiede haluaa ajaa. Tämän tekeminen vaatii normatiivista kannanottoa siihen, miten monien arvokäsitysten olemassaoloon tulisi suhtautua. Esitän seuraavaksi kolme vaihtoehtoista tapaa rakentaa taloustieteen agenda useiden arvokäsityksen olosuhteissa. Taloustiede voi 1) yrittää hylätä koko ajatuksen pluralismista, 2) hyväksyä pluralismin ja pyrkiä menetelmällisesti pluralistiseen analyysiin, tai 3) hyväksyä pluralismin ja ottaa sen sisällä perustellun ei-pluralistisen kannan.

Ensimmäinen vaihtoehto on pyrkiä hylkäämään pluralismi. Arvokäsityksen laajentamiselle on olemassa vaikutusvaltaisia

vastustajaniinvaltavirtaistenkuinkriittistenkin taloustieteilijöiden piirissä. Esimerkiksi *taloustieteelliseksi naturalistiksi* itseään kutsuva Robert Frank (2008) on puolustanut kantaa, jonka mukaan taloustieteen tärkein piirre on sen kyky selittää toimintaa universaalisti. Suurimpana ongelmana on ajatustavan mukaan se, että erilaisia ilmiöitä ei vain riittävästi redusoida taloustieteen avainkäsitteisiin (kuten arvoon, intresseihin ja informaatioon). Kuten edellä todettiin, tämä vaihtoehto ei ole yhteismitattomien arvottamisen tapojen olosuhteissa pätevä, elleivät tutkittavat konventiot perustu vain ja ainoastaan analyysin kanssa yhteensopivien arvojärjestysten mukaiseen arvoon. Kuvaaminen ei ole validia, jos konventiossa voidaan havaita muita arvottamisen tapoja. Selittämisessä taas tehdään helposti kategoriavirhe ja oletetaan selitysvoima täydeksi, vaikka se olisi vain marginaalista. Tutkimuksellevoidaaneipluralistisessa, rajattuihin arvokäsityksiin arvottamista redusoivissa näkemyksessä antaa vain puhtaasti preskriptiivinen normatiivinen tehtävä. Tällöin taloustiede tuottaa tietoa tulevasta maailmasta, johon se pyrkii levittämään markkinakonventioita ja markkinoiden arvojärjestyksen mukaista ajattelutapaa.

Toinen vaihtoehto on rakentaa taloustieteen arvokäsitystä pluralistisesti. Tällöin voidaan pyrkiä muun muassa mahdollisimman suureen selitysvoimaan. Tässä vaihtoehdossa pluralismi on luonteeltaan perustavanlaatuisista sallivuutta erilaisia tutkimuskohteita, agendoja, menetelmiä ja näiden perusteluita kohtaan. Pluralismia kannattavien ranskalaisten konventioiden taloustieteen koulukunnan mukaan yhteiskuntatieteitä ei kannata erotella esimerkiksi sosiologiaan tai taloustieteeseen edes alojen tutkimuskohteiden tai avainhypoteesien perusteella (Eymard-Duvernay ym. 2005). Erottelu on mielekästä tehdä ainoastaan erilaisiin teemoihin ankkuroitujen kysymysten perusteella (esim. koordinaatio politiikan tutkimuksessa tai kannustimet taloustieteessä). Tässä mielessä yhteistä tieteenalaidentiteettiä ei tarvita.

Tällöin päädytään kuitenkin kysymykseen, voisiko taloustieteellä olla näissä olosuhteissa enää *mitään* yhteistä identiteettiä. Identiteetin voisi tällöin toki rakentaa suhteellisen puhtaalta pöydältä. Yksi mahdollisuus olisi esimerkiksi tarkastella erilaisten arvojen ja arvottamisen tapojen suhteellista merkitystä erilaisissa konventioissa. Toinen mahdollisuus olisi pyrkiä mallintamaan tutkimuksessa saatua teoreettista tietoa siitä, mitkä arvot selittävät parhaiten konventioiden institutionalisoitumista, kestävyyttä ja muutosta. Tällöin taloustiede voisi perustua ennen kaikkea ennustamisen tehtävään. Kolmas vaihtoehto on yhdistää edelliset tehtävät soveltavaksi tutkimukseksi. Tällöin taloustiede voisi tarkastella erilaisten arvojen merkitystä yksittäisissä konventioissa ja tarkastella mallinnuksen perusteella sitä, millaisia mahdollisia ongelmia ja vaikeita kehityskulkuja toiminnassa voidaan odottaa.

Kolmas vaihtoehto on hyväksyä pluralismi, mutta ottaa sen sisällä yhden tai useamman arvojärjestyksen mukainen tutkimusfokus. Selittämisen kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että taloustieteilijät hyväksyvät ajatuksen heidän selitysmalliensa konventiokohtaisuudesta ja lähestymistavan selitysvoiman potentiaalisesta heikkoudesta. Preskriptiivisyyden osalta tehtäväksi voidaan ottaa esimerkiksi konventioiden muuttaminen siten, että yhden arvojärjestyksen mukaista arvoa maksimoidaan tai useampaa arvoa optimoidaan toiminnassa. Mittaamisen mahdottomuus ja arvottamisen tapojen yhteismitattomuus on toki haaste optimoinnille. On esimerkiksi vaikeaa nähdä, miten suhteellisen ristiriitaisia kodin arvojärjestyksen mukaista tavanvaraista läheisyyttä ja inspiraation maailman mukaista häiritsevää nykyhetkessä olemista voidaan optimoida minkään konvention puitteissa.

Edellä esitellyt vaihtoehdot osoittavat, että selkeät normatiiviset valinnat mahdollistavat taloustieteellisen tutkimuksen pysymisen tieteellisesti relevanttina lähestymistapana arvon tutkimukseen. Oli normatiivinen valinta mikä tahansa, tieteellisyys vaatii teoriavalinnan selkeää perustelua ja artikulointia (ks. Heiskala 2012). Mikäli analyysi ankkuroidaan johonkin käsitykseen ilman tieteellisiä perusteluita (esim. riittävä selitysvoima tarkastelluissa konventioissa), tulee tutkimuksesta politiikkaa ilman tiedettä. Jos taas pluralismia ei olla valmiita hyväksymään, on tieteenalan deskriptiivinen pätevyys ja selitysvoima kyseenalaistettu. Tieteenala on siten vaarassa menettää koko legitimitteettinsä, mitä voitaisiin pitää karhunpalveluksena koko tieteenalalle. Mihin valintaan sitten päädytäänkään, nousevat suurimmaksi lisähaasteeksi taloustieteen omaksumat tutkimusmenetelmät. Tätä teemaa on syytä tarkastella lopuksi hieman tarkemmin.

Monipuolisten tutkimusmenetelmien mahdollisuudet taloustieteessä

Arvokäsitysten moninaisuus on taloustieteelle haaste ennen kaikkea siksi, että taloustieteilijöiden valtavirran omaksumat metodologiat sopivat huonosti yhteen pluralismin idean kanssa. Arvokäsitysten moninaisuuden valossa arvo muodostuu monenlaisissa sosiaalisissa prosesseissa. Perinteisen taloustieteen käsityksen mukaan arvoa voi mitata numeraalisesti ja sen voi esittää hintoina. Kuten todettua, nämä käsitykset arvosta ovat irrotettavissa analyysin kohteeksi luontevasti ainoastaan markkinoiden ja teollisuuden arvojärjestysten piiristä. Kvantitatiiviset menetelmät eivät sovi välttämättä samalla tavalla sellaiseen arvoon, joka ei ole irrotettavissa prosessista luontevasti tai joka vaatii erittäin paljon laadullista tulkintaa. Esimerkiksi inspiraation (luovuus) ja kodin

(luotettavuus) järjestyksessä arvokkaaksi kelpuuttavien asioiden löytäminen mittaamalla on erittäin vaikeaa, kun taas mielipiteen (kuuluisuus) maailmassa se voi onnistua suhteellisen vaivatta. Mikäli matemaattisesta mallintamisesta halutaan pitää kiinni, on kaikenkattava selittäminen ja kuvaaminen validisti lähes mahdotonta. Suurimman haasteen vaihteleva mitattavuus tuottaa edellä esitetylle mahdolliselle pyrkimykselle vertailla arvojen merkitystä tai optimoida joitakin arvoista.

Kaikki Boltanskin ja Thévenot'n (2006) arvojärjestyksiin sisältyvät arvoja koskevan informaation muodot eivät ole välttämättä ollenkaan mitattavissa tai vertailtavissa. Markkinoiden maailman rahallinen informaatio ja teollisuuden maailman mitattavat määreet on suhteuttaa toisiinsa laskemalla. Kansalaisuuden maailman muodollinen informaatio (esim. laki, oikeudet) ja maineen maailman semioottinen informaatio (merkitykset) voivat olla jossain määrin mitattavissa. Ainakin niitä voidaan selkeästi yksilöidä ja suhteuttaa toisiinsa. Kodin maailman anekdootit voivat olla myös suhteellisen helppoja yksilöidä. Sen sijaan niiden kvantitatiivinen mallintaminen voi olla mahdotonta. Inspiraation maailman emotionaalinen informaatio taas saattaa olla hankalaa edes yksilöidä, koska informaation sisältö ja tulkinta vaihtelevat yksilöiden välillä ja konventiokohtaisesti.

Perinteinen taloustiede tarjoaa yhden keinon ongelman ratkaisemiseksi mallintamisessa. Ratkaisu on omaksua rajoitetun yhteismitallisuuden ajatus analogiana uusklassisen taloustieteen preferenssikäsitykseen. (Olkoonkin, että analyysi on väistämättä konventiokohtaista, kuten edellä totesin.) Tämä tarkoittaa sitä, että yksittäisten toimijoiden omaksumia erilaisia arvottamisen tapoja jossain toiminnassa asetetaan tutkimuksessa keskinäiseen tärkeysjärjestykseen niin sanotusti transitiivisesti. Tämä

tarkoittaa, että yksi arvottamisen tapa on toimijalle tärkeämpi kuin toinen, vaikkakaan sitä ei määritellä, millä tavalla tai missä määrin. Metodologisesti tämä tarkoittaisi sitä, että tutkimuksessa täytyy ensin tulkita erittäin perusteellisen laadullisen analyysin avulla sitä, millaiset arvottamisen tavat selittävät toimintaa yksilökohtaisesti. Tämän jälkeen voidaan muodostaa arvottamisen tapojen preferenssijärjestys ja aloittaa itse mallintaminen.

Rajoitetun yhteismitallisuuden ratkaisu kuitenkin johtaa toiseen ongelmaan eli mallin heikkoon yleistettävyyteen. Yhden konvention preferenssijärjestys ei välttämättä päde toiseen konventioon tai edes vastaavanlaiseen konventioon muualla. Transitiivisuus ei välttämättä ole luotettavaa, eikä sen avulla voida siten välttämättä selittää esimerkiksi konventiossa tapahtuvia muutoksia. Mikä esimerkiksi voisi olla riittävä muutos arvottamisessa itse konvention muuttamiseksi? Jos esimerkiksi 30 prosenttia ihmisistä muuttaa arvottamisen preferenssijärjestystä, niin millä tavalla tämä eroaisi siitä, että 60 prosenttia muuttaa tapojaan? Entä mitä merkitystä on sillä, mitkä arvottamisen tavat vaihtavat paikkaa? Vaikka kysymykset ovat empiirisiä, on niihin vaikeaa löytää yksiselitteistä vastausta.

Rajoitetun yhteismitallisuuden ratkaisu voi olla hyödyllinen toiminnan kuvaamisessa, mutta selittämisen osalta ratkaisu ei ole tyydyttävä. Toiminnan selittäminen arvon perusteella vaatii monipuolisia menetelmiä, jotta päällekkäisiä ja rinnakkaisia arvottamisen prosesseja voi analysoida luotettavasti. Tutkimuksessa voi olla turhaa yrittää saavuttaa sataprosenttista selitysmallia. Toisaalta arvon perusteella selittäminen on todennäköisesti aina ylideterminoitua, koska erilaiset arvottamisen tavat ovat läsnä toiminnassa yhtäaikaaisesti. Toimintaa voidaan toisin sanoen selittää niin monella eri arvon logikalla, että

selitysmallien yhteenlaskettu selitysvaivoima voi olla useita satoja prosentteja. Kysymys siitä, miten taloustieteessä tulisi suhtautua tähän ajatukseen, vaatii laajempaa pohdintaa. On kuitenkin selvää, että monimenetelmällisyys on välttämätöntä arvon suhteen pluralistisessa tutkimuksessa, ja että sopivien menetelmien löytämiseksi tulee käydä runsaasti tieteellistä keskustelua. Viime kädessä menetelmien tarpeen ratkaisee se, mikä taloustieteen tehtäväksi valitaan edellisen osion vaihtoehtojen puitteissa.

Lopuksi: quo vadis, taloustiede?

Taloustiede on hyvä esimerkki tieteenalasta, jolla filosofiset paradigmat, tutkimusagendat ja sopivaksi nähdyt metodologiat muuttuvat hitaasti – professorien hautakivien kautta, kuten sanonta kuuluu. Arvokäsityksen pluralismin edistäminen taloustieteessä voi kaatua haluun pitää kiinni tieteenalan metodeista, puhumattakaan sen filosofisista lähtökohdista arvokkaana pidettyihin asioihin. Modernin taloustieteen intellektuaalinen vahvuus on peräisin markkinoiden arvojärjestyksen taustalla olevasta filosofiasta. Vastaavasti esimerkiksi sosiaalipolitiikan tutkimuksen vahvuuden voidaan nähdä tulevan kansalaisuuden ja liiketaloustieteen tutkimuksen vahvuuden teollisuuden maailmoista. Koska arvo on kuitenkin taloustieteen kovaa ydintä, ei taloustieteen piirissä mielestäni ole muita tieteellisesti päteviä vaihtoehtoja kuin ottaa selkeä eksplisiittinen kanta kysymykseen arvokäsityksestä. Kysymystä taloustieteen jo omaksumasta ja sen toivottavasta identiteetistä yhteiskuntatieteiden sisällä ei voida tässä yhteydessä väistää.

Taloustiede voi tietenkin jatkaa sosiaalisten konventioiden tulkitsemista ja selittämistä entiseen malliin markkinoiden

arvojärjestyksen puitteissa ottamatta kantaa itse pluralismiin. Tällöin taloustieteilijät tulevat kuitenkin avoimesti tunnustaneeksi, että he ovat objektiivisuuteen ja selittämiseen tähtäävien tutkijoiden sijaan poliittisia toimijoita, jotka oikeuttavat arvokäsityksellään oman olemassaolonsa ja tieteellisen toimintansa lisäksi myös itse markkinakonventioita (Marglin 2008). Mikäli tämän tunnustamiseen on valmiutta, voi se synnyttää klassisen poliittisen taloustieteen hengessä ilmapiirin, jossa vaihtoehdoisen poliittisen lähestymistavan ajaminen on mahdollista ja kriittisen keskustelun edistämisen kannalta jopa suotavaa. Tämä valinta siirtää paljon vastuuta yksittäiselle tutkijalle. Mikäli tieteenalan valitsemat arvottamisen tavat ja arvot eivät ole yksittäisen tutkijan hyväksyttävissä filosofisesti tai poliittisesti, ei tutkijan yksinkertaisesti tulisi omaksua tutkimukseensa näitä lähtökohtia. Tämä tarkoittaisi kuitenkin myös tieteenalan vaihtamista.

Toinen vaihtoehto on omaksua jonkinlainen taloustieteellinen versio arvokäsityksen pluralismista, jotta tieteenala pysyisi poliittisesti pluralistisena ja selitysvormaisena. Tämä käytännössä tarkoittaa taloustieteellisten menetelmien, normatiivisten agendojen ja teoriakeskustelujen laajentamista yleisen yhteiskuntatieteen tasolle. Tällainen useisiin filosofisiin perustoihin nojaava tutkimus vaatii väistämättä tulkitsevaa ja induktiivista kvalitatiivista tutkimusta, konventiokohtaista teorianmuodostusta, monimuotoista mallintamista sekä toiminnan jatkuvaa kriittistä hermeneuttista tarkastelua (Bevir & Rhodes 2010).

Taloustieteen nykyinen identiteetti perustuu tässä mielessä liikaa kvantitatiiviseen mallintamiseen ja kausaalisen selittämisen lähtökohtiin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että taloustieteen täytyisi kokonaan luopua menetelmistään, vaan se voi keskittyä sellaisiin teemoihin, joihin menetelmät sopivat – aivan kuten

ranskalaiset konventiotaloustieteilijät ovat ehdottaneet. Taloustieteen ytimenä voisi olla esimerkiksi kvantifioidun laskelmoinnin tarkastelu. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi tällaisen laskelmoinnin tapojen kuvailevaa tutkimusta tai tutkimusta laskelmoinnin merkityksestä erilaisten konventioiden synnyn, muutoksen ja ylläpidon mekanismina. Tällöin taloustieteen kysymyksenasettelut muistuttaisivat muun muassa nykyaikaista kulttuurista taloustutkimusta (*cultural economy*) ja rahoituksen sosiologista tutkimusta, mutta rajatummoin ja perinteisemmin menetelmin. Tämä mahdollistaisi myös luotaavamman tutkimuksen, jossa tarkastellaan laskelmoinnin merkitystä erilaisten arvojärjestysten vahvistamisen ja arvojen muodostumisen prosesseissa.

Kolmas ja radikaalein vaihtoehto on luopua kokonaan perinteisen taloustieteellisen identiteetin rajoitteista sekä omaksua yleinen yhteiskuntatieteellinen arvokäsitysten ja sitä kautta teorioiden, menetelmien ja tutkimuskysymysten perustavanlaatuisen pluralismi. Tämä herättää kuitenkin välittömästi jatkokysymyksen: mikäli taloustieteellä ei olisi enää minkäänlaista arvokäsitykseen nojaavaa erityisidentiteettiä, niin miksi taloustieteellisen analyysin pitäisi ylipäänsä ankkuroitua ajatukseen arvosta? Pitäisikö taloustieteen tutkia esimerkiksi sellaisia asioita, joita ihmiset eivät koe millään tavalla arvokkaaksi?

Mielestäni on perusteltua, että taloustiede nojaa edelleen jollain tavalla arvokäsitykseen: se on yhtä riippuvainen arvosta toimintaa selittävänä tekijänä kuin se on riippuvainen markkinoiden kaltaisista konventioista ja rahan kaltaisista instituutioista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että vain yhdenlaisella taloustieteellä pitäisi olla johtava asema arvon tutkimuksessa. Mikäli arvokäsitysten pluralismi hyväksytään, mutta tutkimusta halutaan

siitä huolimatta rajoittaa tieteenalan identiteettiin vedoten, on silti syytä omaksua pluralistinen ja avoin lähestymistapa tieteenalan kehittämiseen. Taloustiede voi järjestäytyä eri tavoilla eri arvokäsitysten ympärille. Mikäli tarvetta, tieteenala voi yrittää löytää yhteisen identiteettinsä yhteiskuntatieteiden sisällä esimerkiksi kehittämällä yhteistyössä erilaisten arvokäsitysten mukaiseen tutkimukseen tarvittavia menetelmiä.

Lähteet

Bevir, Mark & Rhodes, R.A.W. (2010). *The state as cultural practice*. Oxford: Oxford University Press.

Boltanski, Luc & Thévenot, Laurent (2006). *On justification: economies of worth*. Princeton: Princeton University Press.

Çalışkan, Koray & Callon, Michael (2009). "Economization, part 1: Shifting attention from the economy towards processes of economization." *Economy and Society*, 38(3), 369-398.

Eskelinen, Teppo & Sorsa, Ville-Pekka (2011). *Hyvä talous*. Helsinki: Like.

Eymard-Duvernay, Francois, Favereau, Olivier, Orléan, André, Salais, Robert & Thévenot, Laurent (2005). "Pluralist integration in the economic and social sciences: The economy of conventions." *Post-Autistic Economics Review*, (34), 22-40.

Frank, Robert H. (2008). *The economic naturalist: why economics explains almost everything*. Lontoo: Virgin.

Heiskala, Risto (2012). "Mitä on yhteiskuntateoria?" *Sosiologia*, 49(2), 83-99.

Jagd, Soren (2007). "Economics of convention and new economic sociology: mutual inspiration and dialogue". *Current Sociology*, 55, 75-91.

Lafaye, Claudette & Thévenot, Laurent (1993). "Une justification écologique? Conflits dans l'aménagement de la nature". *Revue Française de Sociologie*, 34(4), 495-524.

Lawson, Tony (1997). *Economics and reality*. Lontoo: Routledge.

Marchart, Oliver (2007). *Post-foundational political thought: Political difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Marglin, Stephen A. (2008). *The dismal science*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Sen, Amartya (2004). *Rationality and freedom*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Stark, David (2009). *The sense of dissonance: accounts of worth in economic life*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Thévenot, Laurent, Moody, Michael & Lafaye, Claudette (2000). "Forms of valuing nature: arguments and modes of justification in French and American environmental disputes". Teoksessa Lamont, Michele & Thévenot, Laurent (eds.), *Rethinking comparative cultural sociology: repertoires of evaluation in France and the United States*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 229-272.

MAANISESTI LAMAANTUEN: GEORG SIMMEL JA AFFEKTIIVINEN KAPITALISMI

Juhana Venäläinen

Nordean *Talousnäkyvät* -katsauksessa syyskuulta 2012 talouden tilaa kuvataan kriisiaikana tutuksi tulleen sanankääntein: ”Elvytys ei vielä poistanut synkkiä pilviä”; ”Suomi: Moottori yskii”; tai ”Talous jäähtynyt kautta linjan” (Nordea 2012, 1). Talous on välillä ihminen, jonka elintoimintoja yritetään ylläpitää, toisinaan säätila, jonka kehittymistä seurataan sivusta; joskus nikotteleva työkoneen moottori, jolla on kansallisvaltion nimi, ja lopulta lämpöön reagoivaa materiaalia, joka vuorotellen kuumenee ja jäähtyy. Jokainen kuvauksen kerros on täynnä latautunutta tunnetta: toivoa, huolta, pettymystä ja kauhua.

Vaikka talouden inhimillistäminen on vanha kerronnan tapa (esim. Clément 2003), vasta kriisi saa talouden hallitsemattoman levottomuuden todella manattua esiin ja tunteet nousemaan pintaan. Samalla kun talouskriisistä on muotoutunut krooninen (mielen)tila, kriisin kielestä on tullut julkisen talouskeskustelun *lingua franca*.

Talousnäkymät -julkaisun kerrontaa voi tulkita kahdella tapaa. Toisaalta se on tarkoitettu suurelle yleisölle, muillekin kuin talouden asiantuntijoille, joten kieltä on kenties haluttu kansanomaistaa ja dramatisoida. Toisaalta talouden paluu kohti levottomia tunteita kertoo perusteellisemmasta murroksesta: modernin taloustieteen käsitteiden kyvyttömyydestä selittää ymmärrettävästi sitä, mistä taloudessa (sen alassa, mekanismeissa ja arvottamisen käytännöissä) tällä hetkellä on kysymys. Tässä artikkelissa lähdetään liikkeelle jälkimmäisestä oletuksesta; siitä, että yskivä talous tarvitsee rinnalleen tutkimuskäsitteitä, jotka heijastelevat paremmin käsitystä taloudesta ailahtelevien intohimojen alueena.

Tarkastelen nykytalouden levotonta olomuotoa sosiologi Georg Simmelin 1900-luvun taitteessa kirjoittamien muotia käsittelevien tekstien kautta. Teksteissä kehitellään Simmelin koko tuotannon läpäisevää ajatusta modernisaatiosta vapauden ja velvoitteiden välisenä laajenevana kaksoisliikkeenä, jossa uusia yksilöllisen vapauden aloja säestävät yhä monimutkaisemmat sosiaalisten velvoitteiden verkostot. Muodin mekanismien käsittely avaa talouden käsitteellistämiseen myös täsmällisemmän näkökulman, joka täydentää ja laajentaa *Rahan filosofian* (1900) aloittamaa talousfilosofista projektia.

Simmel kirjoitti muodista kolme esseetä: *Zur Psychologie der Mode* (1895), *Philosophie der Mode* (1905) ja *Die Mode* (1911)¹. Näissä kaikissa muodin käsitteen ala ja sisältö hahmottuu pääpiirteissään samankaltaisena. Muoti ymmärretään erityisen elämänalan sijaan *yleisenä sosiaalisena muotona*, josta vaatetusmuoti

1 Essee julkaistiin postuumisti *Philosophische Kultur* -kokoelmassa vuonna 1919.

toimii esseiden erityisenä esimerkkinä (Noro 1991, 68–69). Otsikoistaan huolimatta myöskään tekstien tutkimusalallisissa rajauksissa ei ole merkittäviä eroja, vaan ne kaikki yhdistelevät sujuvasti niin filosofisia, psykologisia kuin esteettisiäkin aineksia. Viittauspisteenä tässä on ensisijaisesti *Muodin filosofia* -nimellä suomennettu *Die Mode*.², jonka sisältö on lähes identtinen vuoden 1905 esseen kanssa.

Muodin ja talouden suhdetta koskevissa huomioissaan Simmel oli aikaansa edellä. Oikeastaan vasta viime vuosikymmenien taloudellis-tuotannollisissa oloissa – jälkiteollisen kapitalismin ja sitä koskevan teorian muotoutuessa 1970-luvulta lähtien – tietyt *Muodin filosofian* ajatukset ovat osoittaneet selitysvoimansa koko alan. Simmelille oli vaikea käsittää, miksi muodin kiertokulku ei modernin teollisuuden tavoin noudattanut rationaalista laskentaa ja tuotannon sääntelyä, joka olisi suojannut sitä suhdanteiden vaihtelulta. Simmelin kummastelemat muotitalouden ”[k]ärjistyneet heilahtelut, joita moderni teollisuus osaa jo monin tavoin välttää” vaikuttavat kuitenkin tulleen jäädäkseen sekä makrotalouden kriisien muodossa että myös finansialisoituneen kapitalismin tuotannollisia prosesseja leimaavana ominaislaatuina (MF, 71; vrt. esim. Marazzi 2006, 86–89).

Artikkelin tavoitteena on hahmottaa, kuinka muoti yhteiskuntamuotona ja yhteiskunnallistumisen mekanismina selittää sellaisen yhteiskunnallis-taloudellisen järjestyksen levotonta ja tunteikasta luonnetta, jota voisi kuvailla *affektiiviseksi kapitalismiksi*. Talouden affektiivisuus viittaa mielen, kielen ja ruumiin hallinnan keskeiseen merkitykseen

2 Jäljempänä MF (”Muodin filosofia”). Viittauskoodit muihin käsiteltyihin Simmelin teoksiin on esitelty lähdeluettelossa.

niin työn organisoinnissa, arvon muodostuksessa kuin arvon kaappaamisessakin, ja affektiivinen kapitalismi näille mekanismeille perustuvaan historialliseen tuotantotapaan. Ennen affektiiviseen kapitalismiin siirtymistä lähdin kuitenkin liikkeelle kauempaa, taloudesta, joka vielä on *levollinen*: valtavirtaisen taloustieteen postuloimasta yleisen tasapainon taloudesta. Tämän jälkeen esittelen Simmelin ideoita muodin ja talouden suhteesta sekä rinnastan niitä affektiivista työtä koskeviin kriittisiin nykykeskusteluihin. Lopuksi tarkastelen talouden levottomuutta sen subjektiiviselta kääntöpuolelta käsin, levottomuuden oireiden ja niiden poliittisten seurausten kannalta.

Tarina tasapainosta

Klassinen poliittinen taloustiede ja valtaosa sen oppihistoriallisista perillisistä käsittivät talouden *negentrooppisena*, eli itseään korjaavana ja kokoavana järjestelmänä, jossa erilaiset häiriöt ja heilahdukset tasaantuvat talouden pyrkiessä aina palaamaan kohti tasapainoista tilaa.³ Teknisenä käsitteenä *yleinen tasapainotila* (*general equilibrium*) nousi taloustieteen tutkimusohjelmaan 1870-luvulla niin sanotun marginalistisen vallankumouksen ja erityisesti Léon Walrasin ajattelun myötä (Walras 1874). Walrasin teoreettinen perusmalli on huutokauppa. Huutokaupassa jokainen toimija kirjoittaa ylös,

3 Klassisen teorian traditioon on mahtunut myös vaikutusvaltaisia tasapainoteorian kritikoita kuten Joseph Schumpeter (1883–1950), joka hahmotti taloutta negentropian sijaan aaltoliikkeiden kautta, tai John Maynard Keynes (1883–1946), joka korosti mikrotason rationaalisuuden suhteellista riippumattomuutta talouden kokonaistasapainosta. Taloustieteelle ominaisia tasapainon ja symmetrian illuusioita moitti toki voimakkaasti jo Karl Marx (1818–1883), jonka ajattelu lukeutuu tältä osin pikemminkin klassisen poliittisen taloustieteen kritiikkiin kuin osaksi traditiota.

kuinka paljon hän olisi valmis ostamaan tuotetta kullakin mahdollisella hinnalla. Kun kaikkien toimijoiden kysyntäluettelot yhdistetään, tuotteelle voidaan määrittää oikea hinta, jolloin sen kysyntä ja tarjonta kohtaavat. Täydellisen kilpailun, täydellisen markkinainformaation ja olemattomien transaktiokustannusten tilassa siis ikivanha filosofinen kysymys oikeudenmukaisesta hinnasta⁴ palautuu tekniseksi laskentaoperaatioksi, koska markkinamekanismi takaa talouden tasapainon.

Historiallisesti taloustieteen vähittäisen tieteellistymisen takeena oli nimenomaan luopuminen talouden epäsymmetrioiden tarkastelusta ja keskittyminen markkinatasapainon teorian muotoilemiseen. Tämän metodologisen polun ohessa moderni taloustiede hylkäsi myös klassisen poliittisen taloustieteen peruspilareihin kuuluvankasautumisprosessinanalyysin ja muuttui pikemminkin normatiiviseksi teoriaksi niistä mekanismeista, joilla talousjärjestelmän optimaalisuus voidaan taata. (Corsani 2007).

Teoria talousjärjestelmän tasapainosta edellytti vastinparikseen ja takuumiehekseen ennakoitavasti ja rationaalisesti toimivaa subjektia, *homo economicusta*. *Taloudellinen ihminen* eikuitenkaan synny luonnostaan; häntä ei ensin löydetä maailmasta ja sitten oteta teorian lähtökohdaksi, vaan päinvastoin *homo economicus* luodaan vasta teorian jälkeen, sen postulaattina. Tuloksena on yhteisöstä, kulttuurista, perinnäistavoista ja uskonnosta irrotettu toimija, joka pyrkii maksimoimaan yksilöllistä hyötyä ja minimoimaan yksilöllisiä kustannuksia. (Marglin 2010).

4 Klassisen muotoilun tästä ongelmasta esittää Aristoteles *Nikomakhoksen etiikan* V luvussa, jossa tarkastelussa on oikeudenmukaisen vaihtosuhteen ehdot talonrakentajan ja suutarin välillä. Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka* (suom. 2005), V.5; ks. Sihvola 2011.

Koska talouden käytettävissä olevat resurssit käsitetään rajallisiksi, *homo economicus* on perusluonteeltaan epäsosiaalinen kilpailija, jolle toisen etu on toisen haitta (Valtonen 2011, 52–56; Corsani 2007). Tämä ei kuitenkaan vielä johda epäsymmetriaan, vaan päinvastoin talouden tasapainoedellyttää, että taloudelliset toimijat ovat yhteistyökyyvyltään rajoittuneita ja haluttomia noudattamaan mitään taloustieteen alan ulkopuolisia kriteereitä toiminnassaan. Vaihtotapahtumaan *homo economicus* astuu siksi yksin, yhteisöstä irrallaan. Vaihto tapahtuu persoonattomien henkilöiden välillä tilassa, jossa vaihdettavat tavarat ovat sekä ostajasta että myyjästä irrallaan, omassa ”tavaramaailmassaan” (Valtonen 2011, 59–60).

Kuten monet talousantropologit ovat huomauttaneet, *homo economicusta* ei ole todellisuudessa ikinä onnistuttu luomaan, ei yksittäin eikä joukkoina. Mitkään elinympäristöt eivät nimittäin ole niin niukkoja, ettei niissä voisi tehdä kulttuurisia valintoja, eikä mikään päätöksentekotilanne ole niin muodollinen ja riisuttu, etteivät toimijoiden persoonat ja sosiaaliset velvoitteet pääsisiihen vaikuttamaan (Valtonen 2011, 64). Taloudelliset toimijat eivät myöskään aina toimi taloustieteilijöiden olettamalla tavalla, vaan konkreettiset taloudelliset ratkaisut ovat täynnä irrationaalisia, ei-rationaalisia tai ylirationaalisia perusteita sekä altruismia, joka rikkoo kuvaa yksityishyötyä maksimoivasta laskelmoijasta.

Tasapainoisen talouden teorian ja levottoman talouden käytännön välinen ristiriita kärjistyy jälkiteollisessa tuotannossa, jossa tieto-, tunne- ja palvelutyön määrällinen ja laadullinen yleistyminen lisää entisestään taloudellisen arvon luomisen ja mittaamisen riippuvuutta ihmisestä ja kulttuurista, persoonallisesta ja sosiaalisesta, tunteellisesta ja aineettomasta (ibid.). Muutoksessa ei ole kyse vain erityisten talouden sektoreiden kuten hoiva-alan tai kulttuuriteollisuuden suhteellisen

merkityksen kasvusta, vaan affektiivisten ja immateriaalisten resurssien yhä intensiivisempi hyödyntäminen vaikuttaa tavalla tai toisella useimpiin tuotannonaloihin sekä niiden tapoihin järjestää työntekoa (Hardt 1999, 97).

Jälkitekollinen tuotantotapa asettaa kyseenalaisiksi modernin *tasapainon taloustieteen* keskeisimmät oletukset: taloudellisten valintojen erityislaatuisen rationaalisuuden, taloudellisen toimijuuden yksilöllisyyden sekä taloudellisten hyödykkeiden niukkuuden. Tietoja ja tunteita käsittelevässä tuotannossa tuotannontekijät ovat vahvassa (ontologisessa) mielessä *jaettuja*: esimerkiksi hoivatyössä tarvittavat empatiakyyvyt tai mainostoimistossa tarvittavat kielellisen ilmaisun kyvyt eivät voi olla kenenkään yksityisomaisuutta; ne eivät ole selvärajaisia tai mitattavia, vaan immateriaalista pääomaa, jota ihmiset luovat ja uusintavat yhdessä, suhteessa toisiinsa. Vastaavasti tämän tuotannon tuloksena ei ole teolliselle kapitalismille ominaisia *tavaroita* (konkreettisia materiaalisia objekteja) tai modernille oikeustieteelle ominaisia *esineitä* (tarkkarajaisesti yksilöityviä omistusoikeuden kohteita) vaan *immateriaalisia yhteishyödykkeitä*, jotka syntyvät tuottajan ja yleisön välisessä yhteistyössä taiteellisen luomistyön tapaan. (Yhteishyödykkeiden tuotannosta ks. Lazzarato 2006, 112–114).

Tuotannossa vaadittavat uudet yhteistyökyyvyt ja uudet ainutkertaisuuden vaatimukset johtavat myös smithiläisen työnjaon mallin (nuppineulatehtaan, jossa jokainen työn vaihe on eriytetty mahdollisimman pitkälle) hegemonisen aseman murtumiseen. Kun kysyntä on epävarmaa, erikoistuminen perustuu työn osittamisen sijaan pikemminkin laatuun ja innovaatioihin. Työnjako on innovaatioiden kannalta haitallinen mekanismi, koska se jarruttaa toimijoiden välistä

yhteistyötä. Näin tuottavuushyödyt eivät synny pienenevien rajatuottojen lain ylittämisestä mittakaavaetujen avulla⁵, vaan monimuotoisuuden taloudessa, joka tuottaa pieniä erikoistuneita sarjoja täsmätarpeisiin. (Moulier Boutang 2007, 78–80).

Mielen, informaation ja ruumiin liikkeiden yhtäaikaiseen sääntelyyn perustuvaa talouden yhteiskunnallista muotoa voidaan kutsua *affektiiviseksi* kapitalismiksi (The Architecture of Control 2012; Prada 2006). Käsite on luonteeltaan heuristinen, eli se ennemminkin hahmottelee uutta ongelmakenttää kuin esittää siitä mitään täsmällistä mallia. Affektiivista kapitalismia ei siis pidä ymmärtää totaliteettina, vaan se on – aivan kuin yleinen tasapainotilakin – teoreettinen työkalu, jonka avulla pyritään hahmottamaan ja hallitsemaan muotoutuvaa arvon ja subjektiivisuuksien tuotannon tilaa (Negri, mt.). Kyse on sellaisen *affektien poliittisen taloustieteen* (Negri 1999, 86–88; ks. myös Braidotti 2006) tarpeesta, joka kykenisi selittämään levottomuuden ja tunteikkuuden toiminnan uuden taloudellisen arvon luomisessa ja sen haltuunotossa. Yritän seuraavaksi lähestyä tätä taloustiedettä Simmelin muodin ja talouden suhdetta koskevien huomioiden kautta.

5 Pienenevien rajatuottojen laki ennustaa, että kun tietyn tuotannontekijän (esimerkiksi yrityksen henkilöstön) määrää kasvatetaan muiden tuotannontekijöiden pysyessä vakioina, yksikköä kohden saatu tuotto vähitellen laskee. Mittakaavaetujen idea taas kuvaa eräällä tapaa päinvastaista ilmiötä, jossa pitkän aikavälin yksikkökohtaiset tuotantokustannukset laskevat tuotantomäärän kasvun seurauksena.

Muoti talouden kuvana

Se, mikä klassisessa talouden logiikassa vaikuttaa *homo economicuksen* epäitsenäisyydeltä ja irrationalisuudelta, on huomioon ja affekteihin perustuvassa taloudessa tuottava voima. Simmelin analyysi muodista yhteiskunnallisena muotona on puolestaan tämän tuottavan voiman teorettinen kuvaus. Simmelin muotia käsittelevät hahmotelmat ovatkin erityisen käyttökelpoisia sellaisten tuotantoprosessien käsitteellistämiseen, jotka perustuvat materiaalistien tavaroiden valmistamisen sijaan symbolisten, affektiivisten ja muiden immateriaalistien yhteishyödykkeiden tuotantoon ja kierrättämiseen.

Muun muassa Antonio Negrin, Michael Hardtin ja Maurizio Lazzaraton tunnetuksi tekemän affektiivisen työn teorian mukaan kommunikatiivisista tunnekyvyistä on tullut nykykapitalismissa useimmat tuotannonalat läpäisevä työn organisoinnin ja arvonmuodostuksen komponentti (Hardt 1999; Negri 1999; Hardt & Negri 2004; ks. myös Lazzarato 1996). Affektiiviseen työn alaan kuuluu monia toimia ja elämänalueita, joita ei klassisessa taloustieteen traditiossa tunnistettu (tuottavaan) työhön kuuluviksi lainkaan, kuten kulttuuristen ja taiteellisten standardien määrittämistä ja vakiinnuttamista, muoteja, makuja, kulutustottumuksia ja julkisen mielipiteen muokkausta (Lazzarato 1996, 133). Affekti mobilisoi ruumiillista potentiaalia, muokkaa ja tulkitsee symbolisia virtoja sekä tuottaa uusia subjektiivisuuksia. Affektiivisessä työssä ei siis ole kyse vain kyvystä luoda rahamuotoistettavia tunteita välittömäksi kauppatavaraksi, vaan ennen kaikkea kyvystä tuottaa uusi taloudellinen toimija, affektiivinen ja levoton ihminen, ja ylläpitää hänen perimmäistä ailahtelevaisuuttaan.

Affektiivisessä tuotannossa arvonmuodostuksen painopiste siirtyy immateriaalisiin hyödykkeisiin. Tätä muutosta voidaan kuvailla talouden *virtualisoitumiseksi* eli siirtymäksi, jossa mahdollinen ja avoin nousee arvokkaammaksi kuin jo tiedetty, tehty tai päätetty. Virtualisoituminen näkyy toisaalta odotushorisonttia kapitalisoivien instituutioiden kuten pörssin tai vakuutusyhtiöiden historiallisessa kehityksessä ja yhteiskunnallisen vallan kasvussa, toisaalta taas yksityisissä kasvuyrityksissä, jotka *keskittyvät ydinosaamiseensa* eli ulkoistavat tuotannostaan kaiken muun paitsi abstraktien informaatiovirtojen ohjailun. Kyse ei siis ole pelkästään uuden eriytyneen tuotannollisen sektorin, kuten finanssimarkkinoiden synnystä, vaan virtualisoituminen läpäisee niin alkutuotannon ja jalostuksen kuin palvelutkin (Moulier Boutang 2007, 77–78).

Talouden virtualisoituminen on tuotantoprosessien organisoinnin tasolla tapahtuva vastine sille, mitä Simmel kutsuu muodin yhdenentekevyydeksi sisältöjen suhteen ja välinpitämättömyydeksi elämän asiallisia normeja kohtaan. Tämä muodin *asiattomuus* ilmenee kahdella eri tasolla. Toisaalta muodin asettamat vaatimukset (eli tietulle muodille tiettyinä hetkenä määräytyvä arvo) vaikuttavat ulkopuolelta tarkastellen satunnaisilta. Muoti vaatii ”milloin tarkoituksenmukaisuutta, milloin omituisuutta, milloin taas jotakin asiallista ja esteettisestä täysin yhdenentekevää” ilmeisen omalakisesti ja ”elämän asiallisista normeista” riippumatta. Toisaalta taas tämä satunnaisuus on tiiviissä yhteydessä siihen *objektiivis-yhteiskunnalliseen organisaatioon*, jonka yhteydessä se ilmenee (MF, 27–28, 30). Toisin sanoen muodin objektiivinen muoto on sen subjektiivisesti koetussa muodottomuudessa.

Sattumanvaraisuudesta huolimatta muoti ei ole mekanismeiltaan mieletöntä, vaan sen mieli perustuu järjen sijaan (tai lisäksi)

esijärjellisiin, affektiivisiin tekijöihin. Simmel toteaa *Sosiologian peruskysymyksiä* -esseessä, että tunnetta on pidettävä älyyn nähden perustavasti ensisijaisena ja yleisenä. Yksilössä esiintyvä affektiivinen taso – vietit, pyrkimykset, tarkoitukset, taipumukset, psyykkiset tilat ja mielenliikkeet – ovat yhteiskunnallistumisen varsinainen sisältö ja materia (SP, 106, 112). Affektit eivät kuitenkaan tarkoita pelkkiä yksilöpsykologisia prosesseja, vaan ilmaisun tasoa, joka tulee mahdolliseksi yhteiskunnallistumisen jatkuvan kaksisuuntaisen prosessin myötä. Muoti edellyttää aina jotain yhteistä jaettavaa, johon suhteessa eroaminen ja eriytyminen on mahdollista. Kun muoti keksimisensä jälkeen leviää, se toimii jälleen uutena yhteiseksi-tekemisen (”kommunikaation”⁶) mekanismina, kunnes siitä tulee niin yleistä, ettei se voi enää olla olemassa muotina. Muoti onkin ”aivan erityinen esimerkki niistä elämänmuodoista, joiden avulla yritetään sovittaa yhteen sosiaalisen samanlaisuuden ja yksilöllisen erottautumisen pyrkimys”.⁷

Filosofi Paolo Virno on esittänyt, että pitkälle kehittyneessä jälkiteollisessa tuotannossa palkkatyön ulkopuoliseen sosialisointiin perustuvat *yhteiset paikat (topoi konoï)* kuten tunnesävyt, taipumukset, mentaliteetit ja odotukset, ovat nykyään osa tuotantoa ja määrittävät kuvaa ammattilaisesta. Tämä *mielenelämän näkymätön kude* nousee pintaan *laatikollisena*

6 Sanan ”kommunikaatio” etymologiaa juuria ovat sekä vaihtamista tarkoittava *mutare* että velvollisuutta tai tapaa tarkoittava *munus*). Tässä mielessä muoti kommunikaationa on siis yhteisessä ja vastavuoroisessa vuorovaikutuksessa (*con-*, ”kanssa-”) tapahtuvaa yhteisten tapojen luomista ja yhteiseen velvollisuuteen (moraaliin) asettamista. Ks. Mallory & Adams 2006, 272, 285; Online Etymology Dictionary 2012.

7 M, 102.

välittömästi hyödyllisiä työkaluja, joilla on yhteiselämän ylläpitämisen lisäksi myös merkittävä taloudellinen arvo (Virno 2006, 28–30, 130). Siinä missä Virno korostaa postfordistisen tuotannon eettis-lingvististä tasoa, Simmelin huomio kohdistui vahvemmin suoraan esikielellisiin affektiivisiin kykyihin, jotka auttavat ylläpitämään minää ja lajia sekä sovittelevat suhdetta yksilöllisen ja yhteisöllisen välillä (Virno 2006, 116; SP, mt.; vrt. Virno 2006, 88).

Muodilla sosiaalisena muotona on Simmelin mukaan yhä tiiviimpi kytkös ”yhteiskunnallisesti tuottaviin taloudellisiin laitoksiin” (MF, 30). Tämän kytköksen tiiviys ilmenee ensinnäkin siinä tavassa, jolla muoti muuntaa kysynnän ja tarjonnan välistä suhdetta. Enää ei käy niin, että jossakin syntyy tuote, josta sitten tulee muoti, vaan tuotteita valmistetaan jo ”siinä tarkoituksessa, että ne tulevat muotiin” (MF, 29–30). Kulutushyödykemarkkinoiden kyllästyessä massatuotetuille tavaroille ei ole taattua kysyntää, joten tuottaja ei voi turvautua pelkästään siihen, että tuote on funktionaalisessa mielessä hyvä ja halpa valmistaa. Tärkeämpään rooliin nousee itse *kysynnän* suunnittelu ja ohjaus sekä kokonaan uuden kysynnän tuotanto. Kysynnästä tulee varsinainen hyödyke ja konkreettisesta tavarasta vasta sen toissijainen ilmaus.⁸

Affektiivisessä kapitalismissa kysyntähyödykkeiden hallinnasta muodostuu erityinen teollisuudenalansa, jossa abstraktia kysyntää sekä ”tarjotaan” (kuten mainostoimistossa tai muotisuunnittelijan pöydällä) että tehdään mitattavaksi ja arvotetaan (kuten pörssissä). Tämän teollisuudenalan kehittymisen ehtona on jyrkkä

8 Vrt. Hardt 1991, 93–96, jossa kuvataan kysynnän ja tarjonnan välisen suhteen muuntumista fordistisesta massatuotantomallista toyotistiseen kysyntäperusteiseen sääntelyyn ja edelleen immateriaalisen palvelutalouden malliin, jossa informaation tuotanto muuttuu itsetarkoitukselliseksi.

irtautuminen kaikista konkreettisista ja erityisistä sisällöistä, joita erityisiin tuotteisiin tai arvostuksiin saattaa liittyä. Simmel toteaaakin, että vaikka muoti saattaa joskus ottaa omakseen myös *asiallisesti perusteltuja sisältöjä*, se toimii muotina vasta kun sen *riippumattomuus kaikista muista motivaatioista on selkeästi havaittavissa*. Tätämuodinsisäisen olemuksen ylipersonallisuutta todistaa muotisuunnittelun muuttuminen ammatiksi, joka on ”yhtä suurena määrin eriytynyt persoonallisuudesta kuin mikä tahansa objektiivinen virka” (MF, 30).

Muoti ei siis ole vain tuotannon tai reaalitalouden illusorinen pintarakennelma, vaan vaikutelmien tuotannosta ja muuntelusta on tullut myös *välittömästi* arvoa luovaa. Muodin taakse ei ole kätkeyty aitoa käyttöarvoa, johon suhteessa muoti toisi fiktiivisen lisän – kuten esimerkiksi sosiologi Werner Sombart ajatteli (Noro 1991, 78), vaan arvostuksen kohteena on eron ja toiston sommitelma *sellaisenaan* (Lazzarato 2006, 121).

Muoti on vaihtelun ja vastakkaisuuden muoto, jossa kunkin erityisen sisällön saavuttaessa huipentumansa taustalla piilee jo lähestyvä lasku (M, 110). Muodin toimintaa leimaa alituinen kärsimättömyys, tyytymättömyys nykyiseen ja liike kohti jotain muuta – ei sen takia, että vanhassa olisi jotain vikaa, vaan muutoksen itsensä vuoksi. Muodin arvo on siis jäljittelyn ja erottautumisen välisessä levottomassa liikkeessä, asettumisen ja pakenemisen vaihtelussa.

Jäljittely on Simmelin mukaan eräänlaista psykologista perinnöllisyyttä eli ryhmän elämänmuodon siirtämistä yksittäiseen elämään. Jäljittelyn voima on siinä, että se takaa mielekkään ja tarkoituksenmukaisen toiminnan vaatimatta tekijältään minkäänlaista luovuutta tai persoonallisuutta.

Jäljittely on tehokasta, koska sen toimivuutta ei tarvitse epäillä – lopputulos tiedetään jo entuudestaan. Tämä jatkuvuuden ketju myös vapauttaa jäljittelijän oman itsensä kannattelemisesta ja antaa hänelle siten hetken rauhan (MF, 23).

Erottautuminen eli muuntelu on muodissa kaksitasoista. Ensinnäkin muoti vaihtelee sisältöjään ennakoimattomasti ja mielivaltaisilta vaikuttavin kääntein. Toiseksi muoti muuntelee sen piirissä toimivien ihmisten mielen ja ruumiin liikkeiden nopeutta sekä odotushorisonttia. Tämän takia muoti on jatkuvassa tulemisen tilassa; olennaista sille on alku ja loppu, ei se, mitä niiden välissä on tai tapahtuu. Muotiesineiden asiallinen yhdentekevyyt aiheuttaa jatkuvaa huomioarvon inflaatiota, jota voidaan kompensoida joko uutuuden itsensä laadullista intensiteettiä kasvattamalla (”alituinen kiihtyminen”) tai muotiesineiden kierron alaa laajentamalla (”murtautuminen tähän asti vieraisiin provinssihin”) (MF, 39–41).

Sekä intensiiviselle että ekstensiiviselle laajentumiselle luo tilaa modernille elämänmuodolle ominainen kärsimättömyys (*Ungeduld*) eli jonkinlainen kestävyuden taikka sietokyvyn puute, johon liittyy samanaikaisesti sekä kiihkomielinen suuntautuminen tulevaan että samalla tämän tulevan apokalyptinen kyseenalaistaminen. Muodin modernistinen eetos on täynnä dekadenssia, nihilismia ja ironiaa: muoti leikittelee omalla laajenemisellaan ja tuhoutumisellaan, sillä sitä motivoi silkka ”rajakohdan – alun ja lopun, tulemisen ja lähtemisen – formaalisen kiihotuksen voima” sekä siitä seuraava ”vahva nykyhetken tunne” (MF, 41).

Levottomuuden arvo ja armottomuus

Taloustieteilijä Enzo Rullani on todennut, että tietoperusteisessa taloudessa arvoa voidaan tuottaa kolmella tapaa: luomalla uutta tietoa *tulkinnan* avulla, moninkertaistamalla tätä tietoa *levityksessä* ja haltuunottamalla tuottoja yksinoikeudellistavan *sääntelyn* kautta. Arvo koostuu siis persoonallisesta, sosiaalisesta ja yksinoikeudellisesta komponentista. Näiden kaikkien onnistunut hallinta on välttämätöntä pääoman arvonnäkökulman takaamiseksi (Rullani 2008a, 150–151; Rullani 2008b, 30). Sama yhtälö vaikuttaisi Simmelin analyysin perusteella toteutuvan myös muotimekanismien välittämässä affektiivisessä taloudessa. Muotimekanismin tuottama arvo perustuu ennen kaikkea tulkinnan, levityksen ja sääntelyn yhteenkietoutuneen prosessin aikaulottuvuuden hallintaan. Pääoman arvonnäkökulman jatkuvuus edellyttää, että muotihöydykkeiden kierron persoonallista intensiteettiä, sosiaalista kiertoa ja yksinoikeudellisen haltuunoton alaa on jatkuvasti kasvatettava (MF, 31; vrt. Rullani mt.).

Simmelille tämä *muotiesineiden merkityksellinen kehitysvauhti* vaikutti olevan aivan kuin modernin talouden sivilisoivan vaikutuksen looginen vastakohta, karkea välirikko menneisyyden kanssa, jonka toteuttamiseksi kulttuuri-ihmisyys oli ”yli sadan vuoden ajan herkeämättä nähnyt vaivaa” (MF, 70, 42). Paradoksaalisesti tämä ei-moderni, barokkinen⁹ muotitalouden periaate näyttää kivunneen näyttämölle affektiivisen kapitalismin

9 MF, 74–75. Barokkisuudella Simmel viittaa muodin suosimaan kohtuuttomuuteen ja ylettömyyteen vastakohtana klassisuuden (ja myös aiemmin kuvatun talouden klassisen logiikan) ”plastisuudelle”, jolle on ominaista ”jäsenten yhteenkokoaminen”, hallittu kokonaisuus ja selkeästi havaittava harmonia.

hahmossa, jossa talouden logiikkana on muodin levoton muoto, huomion ja halujen sääntely vailla vakaata perustaa tai oikeutusta (Ks. Virtanen 2006, erit. 17–18). Tämän vuoksi muodin kiiwas vaihtelu merkitsee myös ”yksilön tavatonta orjuuttamista”, joka on ”yksi kasvaneen yhteiskunnallisen poliittisen ja vapauden myötä syntyneistä varjopuolista” (MF, 67–68).

Sekä Simmel että monet kapitalismin nykyteoretikot varoittavat, että alituisen ja arvaamattomaan vaihteluun perustuva taloudellisesti-sosiaalinen muoto aiheuttaa yksilötasolla kasvavaa hermoärsytystä, turtuneisuutta ja huomiokyvyn hajoamista (MF, 36; vrt. Berardi 2006, 60–61). Affektiivisen kapitalismin ihannetyöntekijä on pysyvästi epätasapainoinen, koska affektiivisessa tuotannossa arvonnäkökulma perustuu emotionaalisten, kognitiivisten, ruumiillisten ja ajallisten käytäntöjen jatkuvaan ja levottomaan modulaatioon. Simmel kirjoittaa *Suurkaupunki*-esseessään erityisestä mentaliteettityypistä, jonka psykologinen perusta on ”ulkoisten ja sisäisten vaikutelmien nopeasta ja jatkuvasta vaihtelusta aiheutuva hermoston yliaktiivisuus” (SK, 28). Klassisen poliittisen taloustieteen arvokkaasti käyttäytyvään toimijaan ja vielä uusklassisen taloustieteen persoonastaan riisuttuun kaupankävijään verrattuna muotitalouden päähenkilö vaikuttaa hauraalta ja kurjalta hahmolta, jonka epäonnistumaan tuomitut ponnistelut tuottavat masennusta, paniikkia, levottomuutta ja yksinäisyyttä (Berardi 2006, 60).

Muodikkaan talouden muoto muistuttaa pitkälti sitä yhteiskunnallista tilannetta, joka on viimeisen vuosikymmen aikana tunnistettu (ja politisoitu) *prekarisaatio* eli elämän yleisenä epävakautumisena (Tsianos & Papadopoulos 2006; Jokinen ym. 2011; Standing 2011). Epävakautuksessa työmarkkina-asetuksessa olevat työntekijät, joiden ”koko olemus on niin paljon

vaihtelevampi, niin paljon levottomamman rytmin leimaama” ovat otollisinta kasvualustaa muodin edellyttämälle elämänmuodolle, jossa ”saavutettu huippu merkitsee samalla jo laskua” (MF, 68).

Prekarisaatio ei koske vain työmarkkinoiden uudelleenjärjestelystä kumpuavia ilmiöitä kuten työsuhteiden pätkittäisyyttä, vaan myös kokemuksen haurautta ja elämän yleistä ennustamattomuutta, joka muodostaa jatkuvasti päällä olevan tilanteen.¹⁰ Tätä tilannetta leimaavat käänteet, shokit, jatkuvat uudistukset ja krooninen epävakaas, joihin sopeudutaan muun muassa opportunistilla ja kyynisyydellä: pitämällä mahdollisimman monet vaihtoehdot jatkuvasti saatavilla, hyödyntämällä kaihtamatta kaikkia eteen sattuvia illuusioita ja luopumalla elämänratkaisujen moraalista arvioinnista (Virno 2006, 101–102; Vähämäki 2009, 223–233).

Alussa mainitun Nordean *Talousnäkyvät* -julkaisun pääotsikkona on *Hitaasti kiiruhtaen*. Otsikon taustalle asetetussa valokuvassa traktori ajaa kohti horisonttia aavikoituvilta näyttäviä peltoaloja sivuten. Levottomaan talouteen liittyvän aika- ja odotushorisontin ristiriitaisuuden artikulaationa kuvaelma on osuva. Levottomuus ei tarkoita *vain* tuotannon deterritorialisaation ja työvoiman maantieteellisen ja ammatti-alallisen liikkumisen avaamia uusia vapauksia, vaan myös lamaanantumista ja kaaosta. Otsikon voisi kenties merkityksen säilyttäen asetella myös muotoon *maanisesti lamaanantuen* tai *hajottavasti säntäillen*.

10 Berlant 2011, 195. Tilanteen käsitteellä Berlant viittaa toisaalta tilanne(tragi)komiikkaan, toisaalta taas tilanteisuudesta avautuviin avoimiin poliittisiin toimintamahdollisuuksiin. Ks. mt., 5.

Onko prekaarisuus siis talouden muodikkuuden ja levottomuuden väistämätön ja surullinen sivuvaikutus? Paolo Virnon mukaan opportunisti ja kynnisyys saavat nykyisissä tuotanto-olosuhteissa teknisen merkityksen uudenaikaisina ammattitaitoina (Virno 2006, 98, 101). Prekaarit tunteet ja levottomuuden kokemus ovat jatkuvaan vaihteluun perustuvan tuotantotavan elimellisiä voimia ja uusia työkykyjä, jotka ovat välttämättömiä taloudellisen lisäarvon kannalta. Vaikka opportunisti ja kynnisyys ovat subjektiivisesti ymmärrettynä *kehnoja tunteita*, niissä on myös juuret uusille yhteiskunnallisille kamppailuille (Virno 2006, 105). Tyytymättömyys voi olla myös vapautumisen ja poliittisen toiminnan muoto (Ahmed 2012, 195, 207).

Lähteet

Georg Simmelin tekstit

R Simmel, Georg (2005) ”Raha”. Teoksessa Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895–1917. Toimittanut Arto Noro. Helsinki: Gaudeamus. [Das Geld in der modernen Kultur, 1896]

SK Simmel, Georg (2005) ”Suurkaupunki”. Teoksessa Suurkaupunki ja moderni elämä. [Die Grosstädte und Geistesleben, 1903]

SP Simmel, Georg (1999) ”Sosiologian peruskysymyksiä” (yksilö ja yhteiskunta). Teoksessa Georg Simmel (1999) Pieni sosiologia. Helsinki: Tutkijaliitto. [Grundfragen der Soziologie (Individuum und Gesellschaft), 1917]

MF Simmel, Georg (1986) Muodin filosofia. Helsinki: Odessa. [Die Mode, 1912/1923]

M Simmel, Georg (2005) ”Muoti”. Teoksessa Suurkaupunki ja moderni elämä. [Zur Psychologie der Mode. Soziologische Studie, 1895]

Muu tutkimuskirjallisuus

Ahmed, Sara (2010) The Promise of Happiness. Durham, N.C.: Duke University Press.

The Architecture of Control (2012) What is Affective Capital and Indo-Colonization? Notes on the Expropriation of Fibrous-Being. The Architecture of Control: Panacousticon, Panopticon, Fiberopticon and Beyond. Noudettu 29.11.2012 (<http://thearchitectureofcontrol.blogspot.fi/2012/09/what-is-affective-capital-and-indo.html>).

Aristoteles (2005). Nikomakhoksen etiikka. 2. p. Helsinki: Gaudeamus.

Berardi, Franco ”Bifo” (2006) Tietotyö ja prekaari mielentila. Helsinki: Tutkijaliitto.

Braidotti, Rosi (2006) ”Affirming the Affirmative: On Nomadic Affectivity”. Rhizomes 11/12. Noudettu 23.5.2012 (<http://www.rhizomes.net/issue11/braidotti.html>).

Clément, Alain (2003) ”The Influence of Medicine on Political Economy in the Seventeenth Century”. History of Economics Review 38 (Summer 2003). Noudettu 7.12.2012. (<http://www.hetsa.org.au/pdf/38-A-2.pdf>).

Corsani, Antonella (2007) ”Kohti poliittisen taloustieteen uudistamista”. Megafoni. Noudettu 1.10.2012 (<http://megafoni.kulma.net/index.php?art=466&am=1>).

Hardt, Michael (1999) ”Affective Labor”. *Boundary 2* 26:2, 89–100.

Hardt, Michael & Negri, Antonio (2004) *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: The Penguin Press.

Jokinen, Eeva, Könönen, Jukka, Venäläinen, Juhana & Vähämäki, Jussi (2011) *Yrittäkää edes! Prekarisaatio Pohjois-Karjalassa*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Lamarche, Pierre, Sherman, David & Rosenkrantz, Max (2011) ”Reading Negri: An Introduction”. Teoksessa Pierre Lamarche, David Sherman ja Max Rosenkrantz (toim.) *Reading Negri: Marxism in the Age of Empire*. New York: Open Court, 1–18.

Lazzarato, Maurizio (1996) ”Immaterial Labour”. Teoksessa Paolo Virno & Michael Hardt (toim.) *Radical Thought in Italy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 133–146.

Lazzarato, Maurizio (2006) *Kapitalismin vallankumoukset*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Mallory, J.P. & Adams, Douglas Q. (2006) *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. New York: Oxford University Press.

Marazzi, Christian (2006) *Pääoma ja kieli. Uudesta taloudesta sotatalouteen*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Marglin, Stephen (2010) *The dismal science. How thinking like an economist undermines community.* Cambridge: Harvard University press.

Moulier Boutang, Yann (2007) *Le capitalisme cognitif: la nouvelle grande transformation.* Paris: Éd. Amsterdam.

Negri, Antonio (1999) "Value and Affect". *Boundary 2* 26:2, 77–88.

Nordea (2012) *Talousnäkymät syyskuu 2012.* Helsinki: Nordea. Noudettu 28.11.2012 (http://research.nordeamarkets.com/en/files/2012/09/EconomicOutlook_09-2012_FI.pdf).

Noro, Arto (1991) *Muoto, moderniteetti ja kolmas.* Tutkielma Georg Simmelin sosiologiasta. Helsinki: Tutkijaliitto.

Online Etymology Dictionary (2012). *Mutable* (adj.). Noudettu 13.10.2012 (<http://www.etymonline.com/index.php?term=mutable>).

Prada, Juan Martín (2006) *Economies of Affectivity.* *Multitudes.* Noudettu 11.10.2012 (<http://multitudes.samizdat.net/Economies-of-affectivity>).

Pyyhtinen, Olli (2009) "Simmelin raha". Teoksessa Minna Ruckenstein ja Timo Kallinen (toim.) *Rahan kulttuuri.* Helsinki: SKS, Ss. 58–69.

Rullani, Enzo (2004a) *Economia della conoscenza. Creatività e valore nel capitalismo delle reti.* Roma: Carocci.

Rullani, Enzo (2004b) *La fabbrica dell'immateriale. Produrre valore con la conoscenza*. Roma: Carocci.

Saastamoinen, Kari (2011) ”Adam Smith ja näkymätön käsi”. Teoksessa Risto Heiskala ja Akseli Virtanen (toim.) *Talous ja yhteiskuntateoria I*. Helsinki: Gaudeamus, 176–202

Sihvola, Juha (2011) ”Aristoteles ja antiikin talous”. Teoksessa Risto Heiskala & Akseli Virtanen (toim.) *Talous ja yhteiskuntateoria I*. Helsinki: Gaudeamus, 91–112.

Smith, Adam (2005) *The Theory of Moral Sentiments*. Sixth Edition (1790). Toimittanut Sálvio Marcelo Soares. *MetaLibri*. Noudettu 1.10.2012. (<http://metalibri.wikidot.com/title:theory-of-moral-sentiments:smith-a>).

Standing, Guy (2011) *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.

Tsianos, Vassilis & Papadopoulos, Dimitris (2006) ”Precarity: A savage journey to the heart of embodied capitalism”. *Transversal* 10/2006. Noudettu 21.10.2012. (<http://eipcp.net/transversal/1106/tsianospapadopoulos/en>).

Valtonen, Pekka (2011) ”Talous yleiskulttuurisena ilmiönä”. Teoksessa Risto Heiskala ja Akseli Virtanen (toim.) *Talous ja yhteiskuntateoria I*. Helsinki: Gaudeamus, 51–73.

Virno, Paolo (2006) *Väen kielioppi: ehdotus analyysiksi nykypäivän elämänmuodoista*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Virtanen, Akseli (2006) *Biopoliittisen talouden kritiikki*. Helsinki: Helsinki School of Economics.

Vähämäki, Jussi (2009) Itsen alistus: työ, tuotanto ja valta tietokyykapitalismissa. Helsinki: Tutkijaliitto.

Walras, Léon (1784) *Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale*. Paris: Pichon & Durand-Auzias.

II KONSTELLAATIOITA

ARVOKAS KULTTUURI? KULTTUURISEN VAIKUTTAVUUDEN ARVIOINTI KULTTUURIN ARVOTTAJANA

Suvi Heikkilä

Kulttuurille on annettu eri aikoina erilaisia yhteiskunnallisia arvoja erilaisten arvottamisprosessien kautta. Yksi arvottamisprosessi on kulttuuriin vaikuttaminen sen rahoituksen kautta. Kulttuurisen vaikuttavuuden tutkimuksessa tarkastellaan kulttuuriin kohdistuvaa vaikuttamista. Tähtäimessä on esimerkiksi kulttuurin julkisen rahoituksen tai säätiölaitoksen toiminnan arviointi. Tässä artikkelissa tarkastelen kulttuurisen vaikuttavuuden toimia kulttuurin arvottajana.

Terminä *arvo* on mielenkiintoinen, monitahoinen ja itsekin arvolatautunut. Koska rahalla on helposti määriteltävissä oleva arvo, jonka mittari on sen ostovoima, on sillä helppo arvottaa ilmiöitä, kuten korkeakulttuuria ja kulttuurista vaikuttavuutta. Tämä näennäinen arvottamisen vaivattomuus onkin johtanut siihen, että melkein mihin tahansa asiaan *kiinnitetään hintalappuja*. Modernit arvottamisen tavat ovat kiinnittyneet helposti hahmotettaviin numeerisiin arvoihin, jotka ovat myös selkeästi

vertailtavissa keskenään. Tällainen taipumus aiheuttaa vaaran sokaistua mittaamaan arvoa pelkästään rahan ja ostovoiman kautta.

Kulttuurin arvon kokonaisvaltaiseksi ymmärtämiseksi on tarpeen huomioida myös rinnakkaiset arvottamisen tavat. Vaikka ne eivät välttämättä ole puettavissa yhtä helposti matemaattiseen muotoon, ne ovat silti tärkeitä. Esimerkiksi korkeakulttuurin arvo ei ole pelkästään ostovoimassa. Vaikka apurahoja jakava säätiö voi ostaa apurahatutkijan tai -taiteilijan vuoden työpanoksen 21 000 eurolla, ei tutkijan tai taiteilijan ja hänen tekemänsä tutkimuksen tai teoksen arvo jää tuohon mainittuun euromäärään. Tuo 21 000 euroa ei myöskään merkitse apurahansaajalle ainoastaan 21 000 *euroyksikköä*. Samaisen säätiön vaikutus ei liioin ole yhtä kuin sen kulttuurille jakamat varat, niin kuin on usein tapana olettaa, vaan vaikutus ulottuu euromäärää laajemmalle.

Talouden ja sen ulkopuolisten arvojen välinen ristiriita ja yhteismitattomuus harhaanjohtaa ja kaventaa kulttuurin arvosta ja sen mittaamisesta käytävää keskustelua. Tässä artikkelissa pohdin sitä, miten kulttuurinen vaikuttavuus toimii arvottamisprosessina, sekä sitä, miksi ja miten näitä vaikuttavuusmittareita tuotetaan. Samalla tulen avanneeksi sitä, mitä kulttuurista puhuttaessa tarkoittavat sanat *arvo* ja *arvottaminen*. Kulttuurin arvottamisen kysymys sen rahoittamisen kautta on ristiriitainen, sillä vaikuttavuuden arvioinnin tueksi on löydettävä *mittareita* – tai ehkä tässä tapauksessa voisi mieluummin puhua *indikaattoreista*. Tästä viitekehyksestä esittelen artikkelissani kulttuurin arvottamisen käsitteistöä sekä siihen nivoutuvaa merkityksen-antoprosessia.

Kulttuuri tarkoittaa laajimmalta määritelmältään ihmiskunnan tai jonkin tietyn yhteisön aineellisen perinnön ja aineettomien

perinteiden kokonaisuutta. Sillä voidaan myös tarkoittaa menettely- ja toimintatapoja. Alunperin sana tarkoitti konkreettista maanviljelyä. 1800-luvun jälkipuoliskolla se laajeni Suomessa kattamaan myös hengenviljelyn. Termi *kulttuuri* voidaan siis ymmärtää kovin monin tavoin: ”Tuhatkarvainen on kylttyyri”¹, kuten kansallisrunoilijamme asiantilan ilmaisi. Termi onkin määriteltävä itse sen perusteella, mitä halutaan tutkia. Koska näkökulmanani on kulttuurin eri alojen rahoitus, termi määritetty rahoittajien toiminnan kautta: Tässä artikkelissa tarkoitan *kulttuurilla* taiteen ja tieteen aloja. Joissakin tapauksissa termi pitää sisällään myös kulttuuriperinnön osa-alueita, kuten museoita ja perinnekulttuurihankkeita.

Kulttuurisen vaikuttavuuden tutkimus ja mittaaminen ovat sidoksissa toiminnan arviointikriteereihin, sillä *vaikuttavuus* on arvioinnin keskeinen käsite². Arvioinnissa keskiössä ovat tarve, tavoitteet, tuotokset, panokset, tulokset ja muut vaikutukset (Virtanen 2007: 88–90). Arviointityössä voidaan käyttää lähtökohtana esimerkiksi sitä, vastaako rahoitus kentältä nousevaa tarvetta, vastaavatko vaikutukset rahoittajan asettamia tavoitteita tai voidaan tarkastella sitä, mitä rahoituksella on tehty verrattuna siihen, paljonko siihen on panostettu. Vaikuttavuuden arviointi on prosessi, jossa vaikutuksia pyritään kartoittamaan,

1 Eino Leinon runo *Kylttyyri* 1912.

2 Vaikuttavuudella tarkoitetaan usein tutkimuskirjallisuudessa haluttujen tulosten aikaansaamista (Kangas 2005: 119). *Vaikuttavuus* -käsite kuvaa vaikuttamisen prosessia kokonaisuudessaan, jossa *vaikuttaminen* on akti ja *vaikutus* on tuotos. Taidemuseoiden vaikuttavuutta kartoittaneen Riitta Korpipään mukaan vaikuttavuus kumuloituu vaikutuksista (Korpipää 2005, 10).

paikantamaan, rajaamaan ja mittaamaan (Virtanen 2007: 88–90). Lisäksi arviointiprosessin lopuksi tulokset tulisi suhteuttaa alkuperäisiin tavoitteisiin.

Artikkelini aluksi käsittelen lyhyesti kulttuurille annettuja yhteiskunnallisia arvoja ja niiden muutosta. Sen jälkeen pohdin sitä, kenellä on valta arvottaa kulttuuria ja miten kulttuuria arvotetaan rahoittamalla. Neljännessä luvussa sijoitan kulttuurisen vaikuttavuuden tutkimuksen tähän arvottamiskeskusteluun. Samassa luvussa esitän mahdollisia indikaattoreita kulttuurin tukemisen arvon mittaamiseen. Lopuksi perustelen ihmistieteille tyypillisten metodien käyttöä vaikuttavuus-tutkimuksessa vaihtoehtoisten arvoindikaattoreiden etsimiseen.

Arvostus oikeuttajana

Kulttuurin vaikutuksia on kartoitettu yksioikoisesti siitä syystä, että sen julkista rahoitusta on haluttu oikeuttaa todistamalla sen yhteiskunnallinen merkittävyys. Seuraavaksi esitän karkeasti suomalaisen kulttuuripolitiikan näkemyksiä kulttuurin arvosta 1900-luvulta lähtien. Taiteiden ja tieteiden tuottamiseen on kunakin aikana ollut mainittujen tarpeiden lisäksi myös muita innokkeita, mutta tässä luvussa kontekstoin kulttuurin poliittisen arvottamisprosessin suuria linjoja kulttuurisen vaikuttavuuden ymmärtämiseksi. Kulttuuripoliittinen tutkimus heijastaa sitä, mitkä ovat olleen kunakin aikana kulttuurin ulottuvuudet ja millaista kulttuuria milloinkin on arvostettu. Oleellista on saada kuva siitä, miten kulttuurin *välinearvo* on muuttunut kulttuurin *sisäiseksi arvoksi*, ja miten tästä muutoksesta välittyy kulttuurin arvon määrittäminen kulttuurisen vaikuttamisen kautta.

Nuoressa Suomessa kulttuuri ja hengenviljely nähtiin kansallisen identiteetin rakentamisen välineinä. Tätä pidettiin näiden

tärkeimpänä yhteiskunnallisena vaikutuksena. Kulttuurin rahoitus nojasi kansallismielisiin varainkerääjiin, mesenaatteihin ja säätiöihin. Myöhemmin 1930-luvun loppupuolella valtio alkoi ottaa enenevässä määrin vastuuta sosiaali- ja kulttuuripoliittisista toimista.

1960-luvulla kulttuuripoliitikassa³ alettiin kiinnittää huomiota sosiaaliseen eriarvoisuuteen. Kulttuurin kuluttaminen nähtiin opittuna sosiaalisena tapana. Julkisin varoin ylläpidetyn kulttuuritarjonnan huomattiin keskittyvän koulutetumpien ja parempiosaisten kulutustarpeisiin. Valtion kulttuuritoimintakomitea asetti uusiksi painopisteikseen kansanomaiset kulttuurit ja marginaalikulttuurit. Hyvinvointi-
valtioajattelun mukaisesti kulttuuripoliitikalla pyrittiin näin turvaamaan laajempi yleisöpohja. (Häyrynen, 1996: 32, 38-39). Kulttuuriin panostamista pidettiin yhtenä keinona kansalaisten tasa-arvon edistämiseksi. Kulttuuri nähtiin toisin sanoen arvokkaana hyödykkeenä, jonka kuluttaminen oli etuoikeus, ja jonka kuluttamisella etuoikeutetut saattoivat kasvattaa henkistä pääomaansa entuudestaan.

Kulttuurin demokratisointiin kuului myös desentralisaatiopoliitikka, jonka avulla korkeakulttuuria pyrittiin levittämään suurempien asutuskeskusten ulkopuolelle. Tämä linjaus on osoittautunut toimivaksi maakuntien elvyttäjänä – mistä huolimatta viime vuosina on nähty vastakkaisia poliittisia linjauksia.

3 Kulttuuripoliitikkaa tarkastellessa on tähdellistä muistaa, että eri taidelajit eroavat poliittisilta ja ideologisilta vaikutuksiltaan ja merkityksiltään (Esim. Häyrynen 1996, 12.)

1960-luvulla alkanutta sosiaalisten vaikutusten kartoitusta jatketaan yhä⁴. Ajatellaan, että koska kulttuuri syntyy ja ilmenee sosiaalisissa vuorovaikutussuhteissa (Kainulainen 2005, 152), kulttuurin sosiaalinen merkitys on ensisijaisesti identiteetin⁵ rakentamisessa. Tarjoamalla elämyksiä ja edistämällä luovuutta ja sivistystä, kulttuuri lujittaa alueellista yhteenkuuluvuutta (Lakso & Kainulainen 2001, 36-37.) Se tuottaa sekä alueelle ominaisia symbolisia koodeja että konkreettisia kulttuurin muotoja; Kulttuuriympäristö luo lisää sosiaalista yhteenkuuluvuuden tunnetta⁶, alueellista itsetuntoa ja viihtyvyyttä. Kulttuurin ajatellaan lisäksi yhdistävän eri sosiaaliluokkiin kuuluvia ja synnyttävän *sosiaalista pääomaa*⁷.

1980-luvulla tuli trendikkääksi keskittyä etsimään kulttuurille taloudellisia vaikutuksia⁸. Haluttiin selvittää, kuinka paljon kulttuuri maksaa ja kuinka paljon tästä se maksaa välillisesti tai välittömästi takaisin. Taloudellisten vaikutusten olemassaolosta oli jo tietoisia, mutta nyt kulttuurin olemassaoloa perusteltiin rahoittajille ensimmäistä kertaa pääpainoisesti taloudellisin argumentein. Oikeutusta haettiin kulttuurin työllisyysvaikutuksis-

4 Lisää kulttuurin sosiaalisista vaikutuksista ks. esim. Ehdotus valtioneuvoston taide- ja taiteilijapoliittiseksi ohjelmaksi 2002: 42; Hyypä ym. 2005: 36, 48; Korpipää 2006; Paasi 1986: 35–38; Taide on mahdollisuuksia 2002.

5 Identiteetti voidaan ymmärtää samuuden, erottautumisen ja moninaisuuden kautta (Susi 2006, 31-32).

6 Kulttuurihankkeiden työllisyysvaikutukset 2002, 12-13; Taide on mahdollisuuksia 2002, 39, 42; Ilmonen 1992, 117.

7 Cantell 2002: 14–15. Sosiaalinen pääoma nousee peruskulttuurista, joka nousee historiallisesta, psykososiaalisesta ja paikallisesta me-hengestä. Muita sosiaalisen pääoman lähteitä ovat arvot, luottamus, vuorovaikutus ja solidaarisuus. (Hyypä ym. 2005: 37–44, 98).

ta⁹, ostovoiman kasvusta sekä kerrannais- ja oheisvaikutuksista. Tämä arvottamisnäkökulma oli erityisen suosittu 1980-luvun lopussa ja 1990-luvulla. Termi *vaikuttavuus* on tämän keskustelun tuote (Riukulehto 2001, 7). Tällainen taloudellisen arvon kautta rahoituksen oikeutuksen perustelu on keskeinen näkökulma juuri yhteismitattomuuden problematiikassa, johon palaan myöhemmin.

Kulttuurintutkimuksen professori Francois Matarasson tutki osallistuvaa taidetta vuosina 1995–1997 tavoitteenaan luoda vaikuttavuuden arviointimenetelmiä. Hän havaitsi, että taiteen tekeminen sai osallistujat tuntemaan itsensä terveemmiksi ja onnellisemmiksi. Osallistuminen tekemiseen koettiin tärkeämmäksi kuin itse taide (Hyypä & Liikanen 2005, 125). Terveysvaikutukset (esim. Hyypä ym. 2005; Häyrynen 2004: 23; Konlaan 2001: 51–60) ovat kiinnostaneet tutkijoita siitä lähtien, erityisesti fenomenologian ja hermeneutiikan alalla. Kansanterveys ja syrjäytymisen¹⁰ ehkäiseminen nivoutuvat kulttuurin taloudellisiin vaikutuksiin ja yksilöiden terveys sosiaalisiin vaikutuksiin ja näitä vaikutuksia onkin välillä vaikea erottaa toisistaan.

Terveysvaikutuksia perustellaan esimerkiksi sillä, että tunteet ovat kulttuurin ja terveyden kohtaamispaikassa, ja että ne

8 Enemmän kulttuurin taloudellisista vaikutuksista ks. esim. Hyypä ym. 2005; Ilmonen 1998: 186–188; Taide on mahdollisuuksia 2002: 41–42.

9 Esimerkiksi Opetusministeriön teettämän kyselyn mukaan taidenautinnot auttavat jaksamaan töissä paremmin. (Taide on mahdollisuuksia 2002, 41–42.)

10 Syrjäytymistä ehkäisevistä vaikutuksista puhuu muun muassa Cantell 1993, 62–64.

vaikuttavat aivoissa psykofysiologiseen säätelyjärjestelmään (Hyyppä & Liikanen 2005, 50-51). Myönteiset tunteet on osoitettu vastustuskykyä vahvistaviksi, koska tunteet aiheuttavat muutoksia immunologisessa järjestelmässä¹¹. Myös dementian ja Alzheimerin taudin välttäminen on yhdistetty säännölliseen kulttuurin kuluttamiseen (Hyyppä & Liikanen 2005, 148). Lisäksi esimerkiksi musiikinkuuntelun on todettu vaikuttavan yleiseen terveydentilaan, suorituskykyyn, kiputuntemuksiin ja elintoimintoihin (Hyyppä & Liikanen 2005, 146). Psykkistä terveyttä kulttuurielämysten on ajateltu vaalivan tukemalla identiteetin kehitystä, ihmissuhteiden muodostumista ja itseluottamusta sekä edistämällä luovuutta, suvaitsevaisuutta ja osallistumista (Korpipää 2006). Terveyttä kulttuurista –agenda toteuttamistapoineen on kiinnostava aikalaisilmiö ja ansaitsisi tarkempaa perehtymistä siitä, miksi se on sosiaalisen pääoman nimissä noussut julkisessa kulttuuripolitiikassa niin tärkeäksi vaiheeksi arvomuodostusprosessissa.

Kulttuurin, lähinnä taiteen, esteettinen arvo on otettu huomioon puhuttaessa kauneuden aiheuttamista terveydellisistä hyödyistä. Korkeimpiin sfääreihin kulttuurin arvottamisessa on menty vaikutavuustutkimuksessa, kun sille on annettu mystinen ulottuvuus. Esimerkiksi taiteen on esitetty rakentavan maailmankatsomusta ja saattavan kokijan uskonnonkaltaiseen henkiseen oivaltamisen tilaan, jossa hän voi pohtia eettisiä ongelmia ja moraalikysymyksiä

11 Hyyppä & Liikanen 2005, 68; Taide on mahdollisuuksia 2002, 41-42. Muun muassa Boinkum Benson Konlaan esittää lääketieteen väitöskirjassaan, että kulttuurin osallistuminen lisää vastustuskykyä sairauksille ja laskee verenpainetta. Väitöskirja kertoo myös, että kulttuurin hyvinvointivaikutukset vaativat toistuvaa ja jatkuvaa toimintaa. Kulttuurisesti aktiivisen ihmisen kulttuurin kuluttamisen lopettaminen johtaa hyvin nopeasti samankaltaiseen tilanteeseen kuin kulttuuria käyttämättömällä ihmisellä. (Konlaan 2001, 51-53, 56, 60.)

(Ilmonen 1998, 186-188). Kulttuurin on sanottu myös sisältävän elämän rutinoitumista ja köyhtymistä estäviä elementtejä, joiden avulla mielen eri kerrokset integroituvat ja maailman näkeminen terävöityy (Hyyppä & Liikanen 2005, 111). Tällainen tutkimus nojaa henkilöiden subjektiivisiin kuvauksiin vaikutusten kokemisesta.

Mystiikan lisäksi 2000-luvulla on yhä enemmän lähestytty ajatusmaailmaa, jossa kulttuurin tärkeys ei ole sen vaikutuksissa vaan siinä itsessään. Kulttuurille, taiteelle, kulttuuriperinnölle ja perustutkimukselle, on annettu itseisarvo. Sen ei tarvitse todistaa arvoaan vaikutustensa kautta. Timo Cantellin mukaan *kulttuuri edustaa aina kulttuurista pääomaa, jolloin myös sen vaikutukset ovat kulttuurisia* (Riukulehto 2001: 10). Ajatus taustalla on kaunis, mutta tällainen argumentointi perustuu hieman paradoksaaliin väitteeseen ja siinä piilee nk. *psykopolitiikan* vaara. Hyvää tarkoittavan sanan tyhjä sisältö tekee argumentista vaikeasti hahmotettavan, ja siksi sitä on vaikea käyttää vakuuttamaan päättäjiä ja rahoittajia.

Käsitetasolla *arvon* idea tarkoittaa, että arvotettavaa asiaa määritellään *suhteessa johonkin toiseen asiaan*. Ainoastaan näin saatua arvoa voidaan heijastaa johonkin arvopremissiin. Arvo asettuu siis aina johonkin tärkeysjärjestykseen. Tämä prioriteetti vaihtelee tilanteen, kontekstin ja näkökulman mukaan, mutta termi *arvo* sisältää jo itsessään vaatimuksen vertailukohdasta ja suhteellisuudesta. Itseisarvo on sanan mukaisesti arvoa, joka on objektissa itsessään, jolloin siis tällaista itsen ulkopuolista vertailukohtaa ei olisi eikä se näin ollen heijastuisi mihinkään arvopremissiin.

Kulttuurille annetulla *itseisarvolla* halutaan ilmaista, että taideteoksella on olemassa myös *henkinen* tai *abstrakti* arvo, että

sen arvo ei synny pelkästään kansantaloudellisista, terveydellisistä ja sosiaalisista kerrannaisvaikutuksista, joilla sen olemassaoloa on yritetty perustella aikaisemmin. Tämä ilmaus ei kuitenkaan sisälly termiin *itseisarvo*. Olisi vakuuttavampaa nimetä tämä kulttuurin merkitys tai arvo täsmentävillä ilmauksilla, kuten kulttuurin *emotionaalinen arvo*, *esteettinen arvo* tai vaikkapa *viihdearvo*, riippuen siitä, mitä arvottamislogiikkaa halutaan argumentoinnissa käyttää.

Jos kulttuuritoimijat lähtevät puolustamaan kulttuurin rahoitusta tai olemassaoloa sen perusteella, että se on *arvokasta sellaisenaan*, ilman minkäänlaisia suhteuttamista yhteiseen arvojärjestelmään, keskustelu tukahtuu omaan mahdottomuuteensa. Praktiseen syllogismiin nojaten, kulttuuri on ihmiskunnan tietoinen tuote ja ihminen on motivoitunut tuottamaan tietoisesti vain sellaista, missä hän näkee jotain arvoa itsensä ulkopuolella; Tuottamisprosessi vaikuttaa häneen ja antaa kokemuksellista lisäarvoa. Arvo sijaitsee näin ihmisen ja kulttuurin välisessä dialogissa, ei itse tuotoksessa.

Kulttuurin taloudellinen arvostus on kasvanut Suomessa 2000-luvulla *luovan talouden* käsitteen yleistyttyä. Yritystoiminta nojaa yhä vahvemmin palvelutalouden sijaan luovaan talouteen, kuten viihde- ja kulttuuripalveluihin, muotoiluun, teollisiin innovaatioihin ja muihin aineettomiin tuotteisiin. Luovan talouden ja luovien alojen sektorin kasvaessa siihen on alettu liittää toiveita Suomen kilpailukyvyn takaajana. Luova talous kiinnittyykin monitasoisesti kansallisiin strategioihin. Luovassa taloudessa kulttuuria arvotetaan myös patentein, tekijänoikeuksin, tavaramerkein ja muotoilusuojin, joiden pääasiallinen tehtävä on tämän aineettoman perinteen taloudellinen suojele. (ks. esim. Hautamäki 2009).

Kulttuurin arvottaminen rahoittamisen kautta

Vuoden 1965 Taiteilijaseminaarissa Erkki Salonen aloitti silloisena valtiotieteiden liseniaattina¹² räväkkään tapaansa kulttuuripoliittisen luentonsa provokatiivisella esimerkillä niin kutsutusta taiteilijan vapaudesta. Tieteen ja taiteen rahoittajilleen alisteisen mutta autonomisen aseman ajatellaan usein rajoittavan kulttuuritoimijoiden vapautta. Usein *kansan syvistä riveistä* nousee vastalause vaadittua vapautta vastaan. Katkelma summaa mielestäni hyvin yhä edelleen ajankohtaisen keskustelun rahan vallan ja taiteen vapauden välisestä kontrastista. Keskustelun pääpiirteet eivät tunnu muuttuneen Salosen päivistä kuluneen vajaan 50 vuoden aikana:

”Tuskin lienee kulttuuria, jossa ei olisi taidetta. Meidän käsityksemme on, että taide on kansainvälistä, ja taiteilija kuvittelee mielestään olevansa vapaa ja riippumaton kaikesta. Todellisuudessa tuskin lienee täysin vapaita taiteilijoita. -- Toisaalta en myöskään voi hyväksyä, enkä pitää terveenä kulttuuri-ilmionä sitä, että taiteilijat rajoittavat ostajan valinnanmahdollisuudet pienimpään mahdolliseen. Jos taiteilija tahtoo, että hänen ympäristönsä ottaa huomioon hänen taloudelliset tarpeensa, on taiteilijan tietyissä mielessä otettava huomioon ympäristönsä kuvalliset tarpeet ja niiden laatu. Kyllä kansa kernaimmin sijoittaa varansa johonkin, mitä se ymmärtää ja mitä tarvitsee. - - esimerkiksi Kulttuurirahasto saa lahjoituksia, joihin liittyy ehto, ettei ”tätä pidä antaa sitten kenellekään maalarille tai muulle vihaiselle miehelle”. Myös haukkumisia tulee, kun apuraha menee jollekin ”joka ei osaa piirtää eikä maalata”. Huvin huipuksi meiltä saattavat vaatimalla vaatia apurahoja taiteilijat, jotka perustelevat anomustaan sillä, että ”minun taulujani ei osteta”. Tietysti hyvää

12 Erkki Salosen väitöskirja *Suomalaisen kulttuurin säätelyn järjestelmä. Sosiologinen tutkimus.* (1970) oli ensimmäisiä kulttuuripolitiikan alalla tehtyjä.

taidetta täytyy tukea, vaikka se ei aina kävisi kaupaksikaan, mutta toisaalta kyllä taiteessakin saattaa esiintyä ”keisarin uusia vaatteita”. Ja kyllä taiteilijoidenkin pienessä maassa pitäisi varoa tekemästä vain vihreitä kaakeliuuneja ja vetoamasta vain yhteiskunnan apuun. - - meidän tulisi nähdäkseni tavoitella kuvataiteeseemme monipuolisuutta ja rikkautta, enemmän yksilöllisiä, persoonallisia valintoja, enemmän erilaisia paikallisia ja maakunnallisia valinnan mahdollisuuksia. Suomen kansa pitää kuvataiteita arvossa.”¹³

Valta arvottaa kulttuuria tarkoittaa muun muassa sitä, kuka tai mikä taho saa päättää, minkälaista taidetta tai tiedettä pidetään rahoittamisen tai tukemisen arvoisena kulttuurina. Rahoitusaspektin ulkopuolelta arvottaminen ja arvostus voi pitää sisällään myös esimerkiksi tuottajien statuksen nousun tai tietyn genren aseman. Tiedyt mielipidejohtajat saattavat vaikuttaa arvottamisvallallaan esimerkiksi kuluttajien valintoihin, muotiin tai tekijöiden näkyvyyteen ja arvostukseen.

Kulttuuria arvottavat sekä yksityiset henkilöt että yhteisöt. Mutta kenen määritelmä arvosta on ratkaiseva? On olemassa useita instituutioita, joille on myönnetty tällaista erityisvaltaa. Muun muassa UNESCO:n poliittinen ja raskas järjestelmä vaalii kulttuu-riperintökohteita. Kulttuuriperintöprosessissa valta jakaantuu monelle taholle, mutta esimerkiksi suojellun talon asukkaalla ei ole täyttä valtaa omaan omaisuuteensa (ks. esim. Tuomi-Nikula & Karhunen 2007). Arvonmuodostusprosesseja tapahtuu jatkuvasti: niin silloin, kun kansalainen päättää osallistumisestaan tai mieltymyksistään kuin silloinkin, kun ministeriössä tehdään kulttuuripoliittisia linjauksia tai säätii myöntää apurahan soveltuvimmaksi katsomalleen hakijalle. Seuraavaksi valotan hieman sitä, miten kulttuurin arvottamisen

13 Erkki Salosen luento *Kulttuurihallinto ja kuvataidepolitiikka I* Taiteilijaseminaari 1965, 46.

valtarakenteet ovat muotoutuneet Suomen rahoituskentässä. Miksi kulttuuripolitiikassa täytyy arvottaa kulttuuria, ja keitä varten se tehdään?

Kulttuuripolitiikan tutkija Simo Häyrysen mukaan kulttuuripolitiikan valtasuhteita luonnehtii toimijoiden kiinnittyminen nimenomaan institutionaaliseen kehukseen. Toisaalta hän esittää, että kulttuuripoliittista vallankäyttöä ja vaikuttamista tapahtuu lisäksi epävirallisella tasolla (Häyrynen 1996, 14). Kulttuuripolitiikan ytimessä on päätöksentekokoneisto, esimerkiksi jokin yhteistyöverkosto, jolla on valta myöntää, mille kulttuurituotoksille annetaan esimerkiksi taideteoksen asema. Näin kulttuuri voidaan nähdä yhteisöllisen toiminnan tuloksena. (Häyrynen 1996, 14-16; Dickie 1974, 36).

Vanha sananparsi sanoo, että raha on valtaa. Tämä pitää paikkansa myös kulttuurin kohdalla, sillä kulttuurin tuottaminen vaatii resursseja. Koska valta on näin ollen rahanpitäjillä, ja raha vallanpitäjillä, on kulttuurin arvokeskustelua käytävä monetaariretoriikalla. Rahanpitäjiä voivat olla esimerkiksi valtio, mesenaatit, säätiöt tai muut kolmannen sektorin rahoittajat, kuten yritykset ja yhteisöt.

Riippumatta siitä, uskooko taiteen mystisiin ulottuvuuksiin ja itseisarvoon vai onko vakuuttuneempi sen kansanterveydellisistä vaikutuksista, diskurssi rakentuu talouden ehdoilla. Lienee luonnollista, että rahaa panostavat tahot odottavat saavansa takaisinmaksun (vaikutukset tai arvonalisäyksen) samalla arvovyksiköllä tai vähintään saavansa käydä keskustelua sen kielellä. Kaikesta huolimatta puheessa on pyrittävä säilyttämään myös nämä kulttuuriin sisältyvät muut arvot.

Psykoteraapeutti Mikko von Bruunin pohtii mediakanava Yle

Klassisen blogikirjoituksessaan *Siunattu korkeakulttuuri* taiteen arvon ikaikaista ristiriitaa populaaripaineen ja elitistiseksi koetun korkeakulttuurin välillä:

”Ajattelen niin, että kulttuurituotanto on perin kaupallistunut ja kansainvälistynyt. Tavoitteena ei ole tarjota korkeaa, vaan jotakin, joka tuottaa voittoa. Me kuluttajat olemme oppineet kuluttamaan. Emme ehkä löytääksemme ajatuksia ja johdatuksia ymmärrykseen.”

Markkinoilla onkin merkittävä asema kulttuurin muokkaajana. Vastapainona tälle julkisen tuen tarkoituksena on pitkään ajateltu olleen suojella kulttuuria näiltä kaupallisilta intresseiltä. Toisaalta, vaikka julkinen tuki ylläpitää muutoin katoamisvaarassa olevaa kulttuuritoimintaa, on julkisella vallalla myös muita poliittisia päämääriä, kuten yllä on osoitettu. Ulkopuolisen rahoituksensa tähden kulttuuri joutuu hyväksymään näiden tukitoimien järkiperaistämisen ja välineellistämisen autonomiansa takeena. Rahoittajat ovat näin oikeutettuja puhumaan kulttuurin yhteiskunnallisista hyödyistä. (mm. Häyrynen 1996, 34)

1960-luvullaalkaneestakulttuurin tasa-arvopolitiikastahuolimatta kulttuurin määrittelyvalta keskittyi yhteen keskukseseen, valtioon¹⁴. Toisaalta valtion intressinä pitäisikin olla maan kokonaisvaltainen huomioiminen. Teoreettisessa utopiassa valtiovalta ei silloin olisi *valtakeskittymä*, koska sen politiikan tulisi pitää sisällään sen kaikki asukkaat ja toimijat tasapuolisesti. Tällaiseen ideaalitalanteeseen ei kuitenkaan vielä olla päästy.

Euroopan neuvoston vuonna 1994 tekemän jäsenmaiden

14 Ajatuksen on ennen minua esittänyt mm. Häyrynen 1996, 32-36.

kulttuuripolitiikan arviointiohjelman mukaan suomalaisen kulttuuripolitiikan erityispiirre oli kulttuurin julkisen rahoituksen korkea taso (Renard 1996). Valtio on pyrkinyt kulttuuripoliittisilla toimillaan vastaamaan tasa-arvon vaatimukseen puuttamalla sen esteisiin. Yksi tällainen havaittu epäkohta oli esimerkiksi taiteilijoiden asema, jota valtio halusi kohentaa perustamalla taide-toimikuntajärjestelmän¹⁵ vuonna 1968.

Mesenaateilla ja säätiöillä on ollut suuri merkitys suomalaisessa kulttuurielämässä. Kuitenkin, vaikka säätiölaitos olisi riippumaton ja itsenäinen, sen toimintamahdollisuudet ja -alueet ovat suoraan riippuvaisia valtion harjoittamasta linjauksista ja politiikasta; kulttuuripolitiikan lisäksi toimintaa rajoittaa muu lainsäädäntö. Säätiölaitoksen rooli on aina ollut hyvinvointivaltiota täydentävä. Valtion politiikka toiminnallaan määrittelee, mikä on se katvealue, missä säätiölaitokselle on suurin tarve. Näin ollen kulttuurin arvottamisen valtarakenteet ovat jakautuneet Suomen rahoituskentässä vain harvojen toimijoiden kesken.

Koska rahoittajat valinnoillaan arvottavat kulttuuria, on kulttuurinen vaikuttavuus ja sen tutkimus osa tätä keskustelua. Kulttuurinen vaikuttavuus arvottamisprosessina merkitsee arvokkaan kulttuurin ja kulttuurin arvon määrittelemistä tietoisilla valinnoilla ja kulttuuripoliittisilla toimilla. Tämän vaikuttavuuden arviointi ja tutkimus puolestaan antaa tietoa paitsi toiminnan tuloksista myös tukitoimien mahdollisesta roolista kulttuurin suuntaajina.

15 Vuoden 1968 Valtion taidekomitean mietinnön pohjalta perustettu taide toimikuntajärjestelmä käsittää valtakunnan tasolla taiteen keskustoimikunnan lisäksi 9 taiteenaloista toimikuntaa (säveltaide, näyttämötaide, elokuva, kirjallisuus, rakennustaide, taideteollisuus, kuvataide, valokuvataide ja tanssitaide) ja aluetasolla 11 läänin taide-toimikuntaa. (Renard 1996: 35-36.)

Kulttuurisen vaikuttavuuden mittaaminen

Vaikuttavuudesta tulee arvolatautunutta heti, kun aletaan puhua hyödyistä. 2000-luvulla kulttuurin *hyödyllä* tarkoitetaan usein tuottavuuttajakilpailukykyä. Vaikuttavuustutkimuksessa arvottava jaottelu on problemaattista sen kanta-aottavuuden takia: *Hyvä - paha* jaottelu on paitsi polarisoiva ja keinotekoinen, myös aika-, paikka- ja näkökulmasidonnainen. Tutkimuksellisesti helpompaa on arvottaa vaikutus esimerkiksi luokittelulla *tahallinen - tahaton, toivottu - ei-toivottu*, jotakin tavoitetta *vahvistava - heikentävä* tai taloudellisesti *tuottava - ei tuottava - tappiollinen* ja niin edelleen. Arvottamisen on siis tapahduttava kontekstissa sen mukaan mitä halutaan tutkia. Myös vaikuttavuuden mittarit määrittävät sen mukaan, mihin tarkoitukseen arviointityö tehdään sekä mitkä ovat arvioitavan organisaation toiminnalleen asettamat tavoitteet (Korpiää 2005: 4).

Vaikutusten arviointiin ei ole olemassa valmiita ja totuttuja, tieteelliseen näyttöön pohjaavia teoreettis-metodologisia arviointimenetelmiä (Korpiää 2005: 17). Kulttuurista vaikuttavuutta on eniten kartoitettu tieteellisen keskustelun ulkopuolella. Tämä on tapahtunut erilaisten toiminnan arviointihankkeiden keinoin, joissa menetelmät ovat olleet kovin heterogeenisia. Kulttuuriin vaikuttamista on tutkittu vasta suhteellisen vähän aikaa. Tieteellinen vaikuttavuustutkimus on keskittynyt tutkimaan jo aiemmin mainittuja kulttuurin yhteiskunnallisia vaikutuksia.

Kulttuuriin vaikuttamista on tutkinut muun muassa Taiteen edistämiskeskus¹⁶. Lisäksi jotkut apurahoja jakavat tahot ovat teettäneet lyhyitä kartoituksia apurahatoiminnastaan. Esimerkiksi vuonna 2009 Suomen Kulttuurirahasto perusti työryhmän

pohtimaan keinoja Rahaston vaikuttavuuden kartoittamiseksi. Työryhmä tilasi Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämistäitiö Cuporelta¹⁷ selvityksen maakuntarahastojen apurahojen vaikuttavuudesta (Herranen ym. 2010). Cuporen selvitys käytti aineistonarahastojen toimintakertomuksia, toimintasuunnitelmia, strategisia dokumentteja¹⁸ sekä muuta asiakirja-aineistoa. Cuporen raportti kuvaa, miten apurahojen jakautuminen vastaa hoitokunnan toiminnalleen asettamia linjauksia. Raportti tarkastelee vaikuttavuutta lähinnä tilastotiedon valossa¹⁹. Vaikuttavuuden määrittely ja arviointi apurahapäätösten kautta kartoittaa kulttuurista vaikuttavuutta yleisellä tasolla ja kertoo enemmän hoitokuntatyöskentelystä kuin apurahan vaikutuksista.

Voiko kulttuurin rahoituksen vaikutuksia mitata muuten kuin taloudellisin mittarein ja millaisia nämä mittarit siinä tapauksessa olisivat? Tämän artikkelin kirjoittamishetkellä on käynnissä Suomen Kuntaliiton ja Cuporen ”Kuntien kulttuuripalvelujen indikaattorit” –hanke, joka on kehittänyt 45 indikaattoria kuntien kulttuuripalveluiden seuraamiseen. Jo saatavilla olevien tilastotietojen lisäksi kuntien on tarkoitus teettää kyselyitä

16 Entinen Taiteen keskustoimikunta.

17 Cuporen tehtävänä on tuottaa kulttuuripoliittisen päätöksenteon käyttöön tutkimustietoa sekä edistää yleisen kulttuurikehityksen kannalta keskeisen tutkimus- ja asiantuntijatiedon syntyä tutkimushankkeiden kautta. Cuporen tutkimus- ja asiantuntijatoimintojen avulla analysoidaan ja arvioidaan taiteen ja kulttuurin monimuotoisen kehityksen edellytyksiä ja esteitä sekä ennakoidaan sen uusia kehityssuuntia. (Cuporen Internet-sivusto.)

18 Päijät-Hämeen rahastolla on strateginen ”Mukana tulevassa” –dokumentti (2001, hyväksytty uudelleen 2009).

19 Lähteenä on käytetty lisäksi asiamiesten ja puheenjohtajien haastatteluja.

kulttuuritoimijoilta, instituutioilta, päättäjiltä ja kulttuurin kuluttajilta.

Erityistä hankkeessa on, että kehitetyt indikaattorit ottavat huomioon myös totutuista indikaattoreista, kuten kävijämääristä ja palveluiden monipuolisuudesta, poikkeavia ja talouden ulkopuolisia arvoja. Kyselyiden avulla pyritään nimittäin selvittämään muun muassa kulttuurin saavutettavuutta, asiakastyytyväisyyttä, näkyvyyttä sekä kuntalaisten kulttuurille antamaa arvostusta. Hanke täydentää Kuntaliiton ja Cuporen aikaisempia projekteja, jossa he, yhdessä 23–25 kunnan kanssa, tuottivat raportit kuntien kulttuuritoiminnan palvelurakenteesta ja kustannuksista vuosina 2007 ja 2010. Kunnat olivat esittäneet toivomuksen työkaluista palvelutuotantonsa kehittämiseksi ja päätöksenteon tueksi (Ruusuvirta ym. 2012). Indikaattorihanke on edelleen kesken, mutta sen olemassaolo kertoo siitä, että yhteiskunnassa on virinnyt laajempikin keskustelu kulttuurin monisäikeisistä arvoista.

Seuraavassa on luettelo piirteistä, joiden kautta kulttuurisen vaikuttavuuden indikaattoreita voidaan kehittää:

Vaikuttavuuden määreet ²⁰	
	1. Laajuus
	2. Laatu
	3. Voima
	4. Seurannaisvaikutukset
	5. Kerrannaisvaikutukset
	6. Kaksisuuntainen vaikuttavuus

Vaikuttavuuden tarkastelussa on otettava vaikutuksen laajuuden (1. miten paljon on vaikuttanut) lisäksi huomioon myös laatu (2. millä

20 Olen tarkastellut näitä vaikuttavuuden mittareita, kenttiä ja tasoja tarkemmin Pro Gradussani (Heikkilä 2010b.)

tavoin on vaikuttanut) sekä törmäysvoima (3. miten voimakkaasti on vaikuttanut). Nämä ovat suoria vaikutuksia. Piirteet 4-6 liittyvät välillisiin vaikutuksiin. Myös välillisiä vaikutuksia voidaan tutkia piirteiden 1-3 kautta, jolloin vaikuttavuus voidaan nähdä päättymättömänä kehänä. Piirre 1 indikoi siis vaikuttavuuden kentän laajuutta ja 2-3 arvottavat sitä. Piirteet 4-6 kartoittavat vaikuttavuuden tasoja.

Laajuuden kartoittamiseen käytetään määrällistä tarkastelua. Voidaan esimerkiksi laskea kuinka monta euroa on jaettu. Tällöin lähdetään olettamuksesta, että tietyllä euromäärällä on oma vaikutuksensa. Laajuutta on myös rahoituksen jakautuminen paikkakunnan, vuoden tai vaikkapa alan mukaan. Laajuudesta kertoo myös se, kuinka montaa yksittäistä ihmistä, taiteilijaa tai katsojaa rahoitus on koskettanut välittömästi tai välillisesti. Kvantitatiivisessa lähestymistavassa ongelmaksi nousee tulosten persoonattomuus ja pinnallisuus. Tällainen tarkastelu tarjoaa vain suuntaviivoja ja kehykset todellisen vaikuttavuuden kartoittamiselle. Tämä on puutteistaan huolimatta ollut yleisin käytetty vaikutusten kartoitusmenetelmä, sillä tällaisten kartoitusten tekeminen on nopeaa ja vaivatonta.

Kulttuurisen vaikuttavuuden laadun (2.) mittaamisessa selvitetään, miten vaikutusta on tapahtunut. Esimerkiksi apuraha vaikuttaa pelkästään apurahansaajaan monin eri tavoin. Se on toiminnan mahdollistaja sekä julkinen tunnustus ja kannustus. Se vaikuttaa apurahansaajan arkeen esimerkiksi työllistämisen kautta tai vapauttamalla saajan ansiotyöstä projektin ajaksi. Tuotoksella on vuorostaan omat vaikutuksensa. Tuotos voi olla esimerkiksi taideteos, produktio, näytelmä, väitöskirja, maakunnallinen hanke tai sävelmä. Nämä vaikutukset ovat sekä yhteisöllisiä että yksityisiä, sekä kulttuurin tuottajaan että kuluttajaan kohdistuvia. Vaikuttavuutta tapahtuu myös rahoitusprosessin välittömien

ja välillisten vaikutusten ulkopuolella. Esimerkiksi pelkkä tieto säätiön olemassaolosta ja potentiaalisesta turvaverkosta vaikuttaa myös alueen toimijoihin, jotka eivät ole välttämättä suorassa kanssakäymisessä kyseisen säätiön kanssa (Ks. esim. Heikkilä 2013b). Suuremmissa mittakaavassa samankaltaista prosessin ulkopuolista vaikuttavuutta on koko säätiölaitoksen rooli hyvinvointivaltiossa. Säätiölaitos on olemassa vastaamaan johonkin yhteiskunnan tarpeeseen, toisin sanoen sillä on jo itsessään teoreettinen vaikutus. Tällä tavoin lähestyttäessä vaikuttavuutta, kulttuurituotokset nähdään ainutlaatuisina ja monimerkityksisinä. Kulttuurin arvo näyttäytyy osittain sen vaikutusten heterogeenisyytenä.

Vaikuttavuuden voiman (3.) hahmottamiseksi on lähestyttävä vaikuttavuuden kenttää kvalitatiivisesti, arvottaen sitä. Tämä käy esimerkiksi selvittämällä, koettiinko rahoitettu hanke onnistuneeksi ja mikä osuus rahoituksella oli onnistumiseen. Kvalitatiivisia indikaattoreita voi luoda erikseen tutkimuskohteen tarpeen mukaan. Tällaisia latenteja kategorisia muuttujia voidaan tarkastella esimerkiksi käyttäen viisiportaista asteikkoa, jossa hankkeen eri onnistumisasteille on annettu tarkka kuvaus, jonka perusteella vastaaja antaa numeerisen arvon kokemuksellisuudelle. Tässä lähestymistavassa on suurempi tulkinnallinen virhemarginaali, sillä analysoija tuo mukanaan yhden tulkinnan tason lisää. Lisäksi onnistumisen kokemuksen vertailtavuus ei ole yksinkertaista. Subjektiiivisen kokemuksen tasapäistäminen numeroiksi latistaa informantin kokemuksellisuutta. Lisäksi, vaikka hanke ei olisi saavuttanut sille edeltä käsin määriteltyjä tavoitteita, on se voinut palvella alueen hengenviljelyä jopa tehokkaammin lopullisessa muodossaan. Hanke on voinut onnistua myös odotuksia paremmin, laajemmin

tai eri muodossa. Joskus yllättävä vaikutus voi olla merkittävämpi kuin alkuperäinen oletusvaikutus. Osa seurauksista nousee esiin vasta vuosien tai jopa vuosikymmenien päästä.

Voiman arvioimiseen lienee tehokkainta kartoittaa mielikuvia syväluotaamalla yksittäisten rahoitettujen toimijoiden kokemuksia. Voiman mittaamisessa korostuu siis yksilöllinen kokemus. On myös valittava, kenen kokemuksen mukaan hankkeen vaikutuksia halutaan tarkkailla. Rahoitetun perspektiivi voi poiketa suurestikin rahoittajan tai kulttuurin kuluttajan perspektiivistä. Lisäksi hankkeiden yhteismitattomuus tuottaa ongelmia taulukkomaiseen analyysiin. Vaikka rahoitettuja aloja, instituutioita ja hankkeita ei voida asettaa samalle arvoasteikolle, niiden monimuotoisuutta voidaan arvioida.

Seurannaisvaikutus (4.) tarkoittaa vaikutuksen aiheuttamaa vaikutusta eli välillistä vaikutusta. Tällaisen vaikutusketjun jäljittäminen on vaativaa, sillä aina ei ole havaittavissa itsestään selviä syy-seuraus -suhteita. Yhdellä vaikutuksella saattaa olla useita seurannaisvaikutuksia. Tällöin kyse on kerrannaisvaikutuksesta (5.). Kulttuurin yhteiskunnallisen vaikutukset ovat rahoituksen seurannais- tai kerrannaisvaikutuksia. Kerrannaisvaikutuksissa vaikutukset kertaantuvat ja saattavat jopa liittyä muihin vaikuttaviin tekijöihin. Yksittäisten hankkeiden (kontingenssi) kerrannaisvaikutuksia kartoitettaessa on mahdotonta näyttää toteen, missä kohtaa rahoittajan rooli vaikuttajana katoaa monien muiden syy-seuraus -suhteiden yhdistyessä vaikutukseen.

Vaikuttavuuden tarkastelu kaksisuuntaisena prosessina (6.) tarkoittaa vaikuttavuuden dialogin tarkastelua. Tämä tarkoittaa sitä, että selvitetään, miten rahoittaja vaikuttaa kulttuurin kenttään ja miten kulttuurin kenttä vaikuttaa rahoittajaan. Rahoittaja ei vain

mene kulttuurin kentälle ja vaikuta, vaan vaikuttavuus on dialogia vaikuttajan ja vaikutuksen kohteen välillä. Myös arvonmuodostusprosessissa on kyse tällaisesta kaksisuuntaisuudesta.

Aineisto, jota olen käyttänyt aikaisempiin tutkimuksiini säätiöiden kulttuurisesta vaikuttavuudesta, on osoittanut, että vaikuttavuuden laadun ja voiman arvioimisessa on tärkeää kiinnittää huomio nimenomaan tukitoimien välittömien ja välillisten vaikutusten selvittämiseen. Syvin vaikuttavuus tavoitetaan kuulemalla niitä henkilöitä, jotka ovat olleet kosketuksissa rahoitettujen hankkeiden kanssa. Apurahansaajat ja kulttuurin kuluttajat ovat tässä avainasemassa. Syvähaastattelussa haastateltavalla on mahdollisuus kertoa, miten hän itse on kokenut apurahan vaikutukset.

Lisäksi haastattelumateriaalia voi käyttää sen selvittämiseksi, minkälaisia mittareita ja indikaattoreita haastateltava itse käyttää arvioidessaan apurahojen vaikuttavuutta. Näin aineistosta nousee esille myös se, millä tavoin kulttuuritoimijat itse arvottavat vaikuttavuutta ja kulttuuritekoja sekä minkälaisia merkityksiä nämä kentällä toimivat antavat omille hankkeilleen ja niiden rahoitukselle. Säätiön kulttuurisen vaikuttavuuden tarkastelu laadullisin mittarein apurahansaajia haastatteleamalla on näkökulmana uusi. Tähänastisissa selvityksissä apurahatoimintaa on tutkittu pääsääntöisesti tilastotiedon avulla.

Kulttuuritoimintaan liittyvän vaikuttavuuden kerroksellisuus tekee tutkimuksen analysointivaiheesta haastavaa. Monisäikeisin kartoitus vaikuttavuudesta saadaankin käyttämällä useita eri aineistolajeja eri tavoin. Kyseessä ei ole siis erottelu laadullisen ja määrällisen tutkimuksen välillä. Kuten professori Pertti Töttö on huomauttanut, tällainen jaottelu on virheellistä, sillä ei ole olemassa määrällistä ja laadullista tutkimusta vaan ainoastaan erilaisia

aineistoja ja erilaisia tutkimuskysymyksiä (Töttö 2005: 12). Juuri tästä on kysymys myös kulttuurisen vaikuttavuuden tutkimuksessa.

Lopuksi

Kulttuuripolitiikka on jatkuvaa taistelua vastausten löytämiseksi kysymyksiin, mikä on kulttuuria, mikä on säilytettävää kulttuuria, ja ennen kaikkea, minkä tulisi olla rahoitettavaa kulttuuria. Rahan rajoitteita pidetään tosiasiana. Kuitenkin varojen jakaminen tiettyihin tarkoituksiin toisten kustannuksella kertoo jakavan instituution arvoista. Toisin sanoen rahoittajat arvottavat kulttuuria toimintansa kautta. Tästä syystä kulttuurinen vaikuttavuus arvottamisprosessina on näiden kulttuuripoliittisten kysymysten keskiössä.

Kulttuurin oikeuttaminen sen arvon kautta on suunnannut valtion ja epäsuorasti muun rahoituksen kuten säätiölaitoksen päätöksentekoa. Muotimieltymysten, tyylivirtausten ja tieteellisten paradigmojen lisäksi vaikutustutkimusten painotukset ovat kiinnittäneet rahoittajien huomion tietyn tyyppisiin kulttuurin lajeihin ja hankkeisiin. Nämä valinnat ja arvotukset heijastuvat edelleen nykykäsitteisiin siitä, mikä koetaan arvokkaaksi kulttuuriksi.

Kulttuurisen vaikuttavuuden tutkimus antaa tietoa paitsi toiminnan tuloksista myös tukitoimien mahdollisesta roolista kulttuurinsuuntaajina. Kulttuurisen vaikuttavuuden tutkimuksessa tulisi ottaa huomioon konventionaalisten arvioinnin tapojen lisäksi kokemuksellisuus. Yksilötason viesti jää kuulematta, jos tutkimuksessa turvaudutaan pelkkään tilastonäkymään. Nykyiset arviointikäytännöt eivät ole ulottuneet tarkastelemaan vaikuttavuutta vaikutusten monimuotoisuuden kautta. Suurin ristiriita näiden kahden käytännön välillä on tasapäistäminen. Jokaisen rahoitetun kulttuuriteon tarina on erilainen. Juuri tämä

on uuden *pehmeämmän* metodin lähtökohta. Haasteena on osoittaa kaikki ne tavat, joilla tämä yksilölähtöinen metodi on konkreettisesti yhdistettävissä laajentamaan nykykäytäntöjä.

Talous ja sen arvojärjestelmä määrittävät kulttuuria omista lähtökohdistaan käsin. Suomalaisen kulttuuripolitiikan historia heijastaa kunkin ajan arvoja, joiden kautta kulttuurin rahoitusta on perusteltu. Yhteistä kausille on, että kulttuuri on nähtyvoimavarana – milloinkansallishengellisenä, milloin taloudellisenä, sosiaalisena, terveydellisenä, mystisenä tai esteettisenä. Näitä aineettomia voimavaroja on sitten pyrittävä suhteuttamaan taloudellisiin arvoihin. Taloudellisen arvon ja kulttuurille annettujen välinearvojen lisäksi jokainen kulttuuria kokeva tai tekevä tuntee itsessään myös ne kulttuurin arvot, joita ei voida arvottaa euromääräisesti. Jokainen ihminen arvottaa kulttuuria loppujen lopuksi omilla asteikoillaan. Talouden arvojärjestelmä on yksi tapa sovittaa näitä yksityisiä arvoja yhteisiksi arvoiksi. Tätä on valta arvottaa kulttuuria.

Lähteet

von Bruun, Mikko (2012) Blogi -kirjoitus Yle Klassinen: *Siunattu korkeakulttuuri*. http://yle.fi/musiikki/klassinen/juttuarkisto/mikko_von_bruun_siunattu_korkeakulttuuri_37156.html (luettu ja kirjoitettu 27.8.2012)

Cantell, Timo (1993) *Kannattaako kulttuuri?*. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia. Helsinki.

Cantell, Timo (2002) *Taide luovana, kulttuurisena, sosiaalisena ja taloudellisenä pääomana*. Teoksessa: *Taiteen mahdollisuuksista enemmän. Taide- ja taiteilijapoliittisen ohjelmaehdotuksen oheisjulkaisu*. Opetusministeriö. Helsinki.

Herranen, Kaisa & Saukkonen, Pasi (2010) Cuporen selvitys. Julkaisematon loppuraportti.

Cuporen Internet-sivusto. www.cupore.fi.

Dickie, George (1974) *Art and the Aesthetic: An Institutional Analysis*. Cornell University Press, Michigan.

Hautamäki, Antti (toim.) (2009) *Luova talous ja kulttuuri innovaatiopolitiikan ytimessä*. Teoksessa *Luova talous ja kulttuuri innovaatiopolitiikan ytimessä*. Opetusministeriön julkaisuja 2009:30. Saatavissa sähköisesti Internet -osoitteessa: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2009/liitteet/opm30.pdf?lang=fi>

Heikkilä, Suvi (2010a) *Viisi vuosikymmentä vaikuttamista – Suomen Kulttuurirahaston Satakunnan rahasto 1959–2009 2010*. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja XXIV. Pori. Saatavissa sähköisesti Internet-osoitteesta http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/satakunta/tutkimus_ja_jatko-opiskelu/julkaisut/ ja tiivistelmä osoitteesta www.skr.fi/sa/.

Heikkilä, Suvi (2010b) *Kulttuurinen vaikuttavuus – Metodologinen pohdinta Satakunnan rahaston apurahojen kulttuurisen vaikuttavuuden kartoittamisesta*. Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen yksikkö, Pro Gradu-tutkielma. Pori.

Hyyppä, Markku T. & Liikanen, Hanna-Liisa (2005) *Kulttuuri ja terveys*. Edita Publishing Oy. Helsinki.

Häyrynen, Simo (1996) *Kulttuuripolitiikkaa syrjäseutukeskuksessa - Uuden kulttuuripolitiikan tulkintoja Joensuussa 1970-luvulla*. Yhteiskuntapolitiikan tutkimuksia, Joensuun yliopiston yhteiskuntapolitiikan ja filosofian laitos, N:o 2, Joensuu.

Häyrynen, Simo (2004) *Kulttuuristen vaikutusten arviointi kulttuuripolitiikan toimenkuvana: lähtökohtia*. Cupore (Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissektori), Helsinki University Press. Helsinki.

Ilmonen, Kari (1992) *Kulttuuripalvelujen käyttö ja kulttuuriarvostukset*. Jyväskylän yliopiston Chydenius-Instituutin tutkimuksia No 5. Kokkola.

Ilmonen, Kari 1998: *Kulttuuri alueen käyttövarana. Kulttuuripolitiikan hallitsevat ja marginaaliset diskurssit Keski-Pohjanmaalla*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 32. Joensuu.

Kainulainen, Kimmo (2005) *Kunta ja kulttuurin talous - Tulkintoja kulttuuripääoman ja festivaalien aluetaloudellisista merkityksistä*. Tampere University Press. Tampere.

Kangas, Anita (2005) *Arvioinnin kontekstit kulttuuripolitiikassa*. Teoksessa *Kulttuurin arviointi ja vaikutusten väylät* (toim.) Häyrynen, Simo. Cupore. Helsinki.

Konlaan, Boikum Benson (2001) *Cultural Experience and Health. The Coherence of Health and Leisure Time Activities*. Umeå University. Umeå.

Kulttuurihankkeiden työllisyysvaikutukset. Valtakunnallinen arvio ohjelmakaudesta 1995-1999 2002. MMM:n julkaisuja 3/2002.

Helsinki.

Korpipää, Riitta (2006) *Vaikuttavuuden arviointi – lähtökohtia ja käsitteitä*. Taidemuseoalan teemapäivillä 9.-10.2.2006 Arviointi ja vaikuttavuus taidemuseotyössä. <http://www.fng.fi/fng/rootnew/fi/kehys/Teema06/korpipaa.htm>

Korpipää, Riitta (2005) *Taidemuseoiden vaikuttavuus – Esitutkimus taidemuseoalan ja taidemuseotoiminnan välillisen ja välittömän vaikuttavuuden arvioimiseksi*. Taidemuseoalan kehittämissyksikkö KEHYS. <http://www.fng.fi/fng/rootnew/fi/kehys/pdf/esitutkimus.pdf>

Lakso, Timo & Kainulainen, Kimmo (2001) *Sivusta aluekehityksen ytimeen!* teoksessa *Perinnettä vai bisnestä? Kulttuurin paikalliset ulottuvuudet*. Saarijärvi.

Paasi, Anssi (1986) *The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity*. Teoksessa *Human Territoriality - Its Theory and History* (toim.) Sack, Robert. Cambridge University Press. Cambridge.

Renard, Jacques (1996) *Suomen kulttuuripolitiikka – Eurooppalaisen asiantuntijaryhmän raportti*. Euroopan neuvosto, Nykypaino oy. Helsinki.

Riukulehto, Sulevi 2001: *Kulttuurin vaikuttavuus*. Teoksessa: *Perinnettä vai bisnestä? Kulttuurin paikalliset ulottuvuudet* (toim.) Riukulehto, Sulevi. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi.

Ruusuvirta, Minna & Saukkonen, Pasi & Ruokolainen, Vilja & Karttunen, Sari (2012) *Kuntien kulttuuritoiminta lukujen valossa. Kulttuuritoiminnan kustannukset 25 kaupungissa vuonna 2010*.

Suomen kuntaliitto, Helsinki. Teos löytyy sähköisenä osoitteesta <http://www.kunnat.net/fi/Kuntaliitto/media/tiedotteet/2012/01/kulttuurilukujenvalossa/Kuntien%20kulttuuritoiminta%20lukuin%20a.pdf>

Salonen, Erkki (1970) *Suomalaisen kulttuurin säätelyn järjestelmä. Sosiologinen tutkimus*. Otava. Helsinki.

Salonen, Erkki (1965) Taiteilijaseminaari 1965 luento *Kulttuurihallinto ja kuvataidepolitiikka I*.

Susi, Emma (2006) *Muotoiltu Satakunta. Paikallisperinne maakunnan taidekäsityöläisen työkaluna*. Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen yksikkö, Pro Gradu-tutkielma. Pori.

Taide on mahdollisuuksia. Ehdotus valtioneuvoston taide- ja taiteilijapoliittiseksi ohjelmaksi 2002. Taide- ja taiteilijapoliittinen toimikunta TAO. Opetusministeriö. Helsinki.

Taiteen mahdollisuuksista enemmän. Taide- ja taiteilijapoliittisen ohjelmaehdotuksen oheisjulkaisu 2002. Opetusministeriö. Helsinki.

Tuomi-Nikula, Outi & Karhunen, Eeva (toim.) (2007) *Kotina suojeltu talo: Arkea, elämää ja rakennussuojelua Suomessa ja Saksassa*. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja 13. Turun yliopisto, Pori. Teos löytyy sähköisenä osoitteesta: http://kultmais.utu.fi/kotina_suojeltu_talo/.

Töttö, Pertti (2005) *Syvällistä ja pinnallista – Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa*. Vastapaino. Tampere.

Virtanen, Petri (2007) *Arviointi. Arviointitiedon luonne, tuottaminen ja hyödyntäminen*. Edita Publishing Oy. Helsinki.

YHTEISKUNNALLISET YRITYKSET JA SOSIAALINEN ARVON MUODOSTUS

Matti Kohonen

Yhteiskunnallinen yritys (social enterprise) (Defourny 2001) määritellään useimmiten yritykseksi, joka asettaa yhteiskunnalliset päämäärät taloudellisten päämäärien edelle. Yhteiskunnallinen yritys¹ ei ole varsinainen yhtiömuoto, vaan laadullinen kriteeri (Defourny 2001). Yhteiskunnallinen yritys eroaa sosiaalisesta yrityksestä (social firm), joka työllistää vaikeasti työllistettäviä henkilöitä, taipyrikkijotenkinmuutensopeuttamaantyöelämänsiitä vieraantuneita henkilöitä (Social Firms UK 2012; Nicholls 2009).

Yhteiskunnallinen yritys on Ghanassa uusi ilmiö, ja se syntyi vastauksena 1980-luvun puolivälin talous-, ruoka- ja velkakriisin tuomiin haasteisiin. Suuri osa alkuaikoina syntyneistä yhteiskunnallisista yrityksistä oli paikallistalouteen nojautuvia järjestöjä (Community-Based Organisations, CBO), jotka toimivat samalla osana kylien ja kortteleiden kehitystä (Asiedu 2002). Myös osuuskunnat kasvoivat, etenkin osuustoiminnallinen Credit Union -pankkitoiminta. 1990-luvulla kehittyivät lisäksi reilun

kaupan yritykset kaakao-, ananas-, ja pähkinäntuottajien piirissä.

Tässä artikkelissa tarkastelen Busy Internet -nimistä internetkeskusta Accrassa, Ghanan pääkaupungissa. Busy Internet toimii markkinaehtoisesti. Tämä tarkoittaa, että se käy kauppaa ja ottaa riskejä selviytyäkseen markkinakilpailussa. Erona tavanomaisiin voittoja tavoitteleviin yrityksiin on se, että voitot ovat keskukselle vain väline sosiaalisen arvон luomiseksi². Busy Internet on perustettu vuonna 2001, ja sen pääasiallinen tulonlähde on 100 päätelaitteen Internet-kahvila. Muita palveluita ovat konferenssi- ja kokoustilojen vuokraus, kahvila-ravintola Liquid sekä kopiointi- ja tulostuspalvelut. Keskuksessa toimi myös yrityshautomo (Busy Incubator) ja ohjelmistolaboratorio (Busy Labs).

Yhteiskunnallisia yrityksiä on tutkittu eniten Euroopassa (Defourny 2001) ja Latinalaisessa Amerikassa (Singer 2000; De Sousa Santos 2006). Aasiassa (Kerlin 2009) sekä Afrikassa (Masendeke & Mugova 2009) liike on vähemmän tunnettu ja tutkittu.

Eurooppalaisia kriteereitä käytetään usein määrittelemään yhteiskunnallisia yrityksiä muuallakin maailmassa. Yksi

1 Sosiaalisille yrityksille luotiin Suomessa erillinen laki vuonna 2003, jonka mukaan vähintään 30% vammaisia, vajaakuntoisia ja pitkäaikaistyöttömiä työllistävä yritys saa alennusta työnantajan pakollisista maksuista (Finlex 2003; VATES-säätiö 2012). Ghanassa niin yhteiskunnalliset kuin sosiaaliset yritykset toimivat eri yhtiömuotojen puitteissa. Busy Internet oli osakeyhtiö, mutta monet muut yhteiskunnalliset yritykset olivat osuuskuntia, rekisteröityneitä järjestöjä tai epävirallisia järjestöjä.

2 Myös muodollisesti voittoja tavoittelevilla yrityksillä on tuottavuuden lisäksi muitakin päämääriä kuten markkinoiden valtaus kilpailijoilta, ja määräävän markkina-aseman saavuttaminen (Fligstein 2001).

vakiintuneista määritelmistä sisältää yhdeksän kriteeriä, näistä neljä on taloudellisia:

- jatkuva taloudellinen toiminta
- korkea autonomian aste
- merkittävä taloudellisen riskinotto
- vähimmäismäärä palkkatyötä;

Lisäksi viisi kriteeriä on luonteeltaan yhteiskunnallisia:

- selkeästi määritelty etu paikallisyhteisölle
- kansalaisten aloitteellisuus yrityksen perustamisen takana
- päätöksenteko ei perustu pääoman omistukseen
- aloite pyrkii laajentamaan osallistumista
- voittojen rajallinen jakaminen omistajille (Defourny 2001: 16-18).

Käytin näitä kriteerejä väitöskirjatutkimuksessani (Kohonen 2012) tunnistamaan yhteiskunnallisia yrityksiä Ghanassa. Busy Internet oli yksi kolmesta tutkimastani yrityksestä. Tutkimukseni yhdeksän kuukauden mittainen kenttätutkimusjakso ajoittui vuodelle 2005 (tammikuu – syyskuu), ja vaikka Busy Internet ei täyttänytkaan kaikkia näitä kriteerejä, katsoin sen silti kuuluvan yhteiskunnallisten yritysten piiriin. Keskuksen pääasiallinen tulonlähde on internetkahvilatoiminta, vaikka tutkimusjakson aikana sekä Busy Incubator että Busy Labs ohjelmia rahoitettiin osittain kehitysyhteistyövaroilla.

Sosiaalisen arvon teoria

Sosiaalinen arvo (social value) on yhteisön muodostama käsitys tapahtuman, hyödykkeen tai palvelun arvosta. Sosiaalista arvoa ei voida johtaa yksilön henkilökohtaisista tarpeista tai haluista, sillä se ”ilmaisee vastavuoroisen vuorovaikutuksen ja riippuvaisuuden

yksilöiden välillä sekä tämän seuraukset” (Schumpeter 1909: 218). Schumpeterille sosiaalinen arvo oli merkittävä yhteiskunnallinen käsite, joka liittyy niin taloudellisiin kuin yhteiskunnallisiin ilmiöihin. Sosiaalipsykologisesta näkökulmasta, sosiaaliset vaikutukset eivät ainoastaan muokkaa arvoja, mutta arvot voidaan nähdä olevan olemassa vain sosiaalisina ilmiöinä (Mead 1911).

Koska sosiaaliset arvot osoittautuvat mittaamattomiksi ja määrättömiksi, niitä on vaikea tutkia matemaattisin tai tilastollisin menetelmin, joihin taloustieteelliset selitykset useimmiten perustuvat. Taloustieteilijät pyrkivät johtamaan keskustelua yhä enemmän yksilölähtöisten arvoteorioiden suuntaan. Tästä esimerkkejä ovat ”sosiaalisen valinnan” (Arrow 1951) ja myöhemmät julkisen valinnan teoriat (Buchannan & Tullock 1962). Voidaankin sanoa, että taloustieteilijät pyrkivät luomaan sosiaalisille arvoille mikrotaloustieteellisen perustan, ja selittivät näin omalle tieteelliselle yleisölleen yhteiskunnallisia ilmiöitä, kuten äänestäjien käyttäytymistä tai poliittisia ilmiöitä.

Sosiaalisen arvon käsite on nostettu viime aikoina jälleen esille varsinkin yhteiskunnallisten yritysten ja hyvinvointipalveluiden merkityksen ymmärtämisen välineenä. Bill Jordan (2008) puhuu sosiaalisesta arvosta tuoden esille käsitteitä kuten kunnioitus, luottamus ja häpeä. Yhteiskunnallisia yrityksiä tutkinut Gregory Dees on määritellyt sosiaalisen arvon siten, että taloustieteen ulkoisvaikutuksiksi (externality) kuvaamat asiat käsitetään toiminnan pääasialliseksi tavoitteeksi (Dees 1998). Toisaalla sosiaalista arvoa on kuvattu uudenaikaiseksi käsitteeksi (Mair & Martí 2006), joka tarvitsee laadullisia arviointimenetelmiä.

Siinä missä taloudellisten arvojen muodostuminen on ollut tärkeä kysymys talous- ja poliittisen sosiologian piirissä (Callon

1998; Çalışkan & Callon 2009; Sorsa 2012), sosiaalisen arvon tarkastelut jäävät usein teoreettisten vastakkainasettelujen tasolle. Useimmiten vain todetaan sosiaalisten arvojen olevan taloudellisten arvojen taustalla (Callon 1998; Granovetter 1985; Boltanski & Thévenot 2006), ilman että niitä kuitenkaan asetetaan tarkastelun pääasialliseksi kohteeksi. Toisaalta on myös tarkasteltu sitä, miten taloudellinen toiminta on käytännössä tekemisen arvoista (worth), sen sijaan, että puhuttaisiin sen perimmäisistä arvoista (Eymard-Duvernay ym. 2005; Sorsa 2012).

Sosiaalisia arvoja tarkasteltaessa arvojen hierarkia tulisi kääntää pääläelleen ja tarkastella sitä, miten taloudelliset arvot voivat tukea sosiaalisten arvojen syntyä ja uusintamista. Ehkä mielenkiintoisin arvomalli on käsite arvojen muodostumisesta 'tilan ja ajan transformaationa' (spatio-temporal transformation), jossa arvot nähdään ihmisten, tavaroiden ja prosessien muutoksena tilassa ja ajassa (Munn 1986). Nancy Munnin tutkimuksessa esimerkkinä tästä käytetään kasvipuutarhojen hoitamista ruuan tuottamiseksi. Esimerkissä ruoka muuntautuu lahjoiksi saarelle tuleville vieraille, jotka sitten levittävät sanaa saaren vieraanvaraisuudesta. Toisaalta ylensyöntiä tässä tapauksessa pidettiin paheena, joka liitettiin muun muassa noituuteen.

Ongelma Nancy Munnin mallissa on se, että se ei ota huomioon rahataloutta. Tässä mielessä Georg Simmelin 'vastavuoroinen sosiologia', kuten Natalia Cantó Milà (2005) Simmelin sosiologiaa kuvaa, tarjoaa paremman lähtökohdan. Simmel käsittelee nimenomaan rahatalouden jammuun yhteiskunnan vuorovaikutusta. Esimerkkinä tästä on se, miten raha mahdollistaa uudenlaisia yhteistoiminnan muotoja kuten vapaita ammattiliittoja (Simmel 2004). Simmelille talous ei siis ollut erillinen yhteiskunnan vuorovaikutuksen alue, vaan hän näki samoja 'sosiaalisia muotoja'

(Simmel 1971) niin talouden kuin esteettisenkin toiminnan piirissä. Simmelin mukaan sosiaalisten arvojen erona talouden arvoihin onkin rahan luoma yhdenvertaisuus eri objektien välillä (Cantó Milà 2005). Yhtäläisyytenä taas oli uhraus arvon luomisen taustalla, eli jotakin piti antaa jonkin arvokkaan saavuttamiseksi.

Sosiaalisen arvon translaatio Busy Internetissä

Arvojen luominen tapahtuu kaikkien siihen liittyvien tekijöiden tekijäverkostoissa. Tekijäverkostoteoriassa (actor-network theory, ANT) on käytetty translaation käsitettä eri tavoin (Callon & Latour 1981; Callon & Law 1982; Callon 1986). Translaatio määritellään yleisesti “prosessina, jossa tekijä luo pysyviä symmetrioita” (Callon & Latour 1981: 286). Jokainen translaatio on erilainen, ja siksi sen vaiheiden erittely ja nimeäminen liittyykin kenttätöön aikana tutkittuihin prosesseihin.

Tässä alla käsiteltävässä translaatiossa on neljä vaihetta, ja vaikka vaiheiden nimeämisessä on sovellettu aikaisempia vaiheiden nimiä (Callon 1986; Latour 2004), ne kuvaavat nimenomaan tätä kyseistä prosessia. Busy Internetissä tapahtuva translaatio alkaa tekijöiden omista ongelmanasetteluista. Nämä saattavat johtaa uuden yhteisen yhdistyksen syntymiseen. Yhdistykset taas värväävät resursseja kuten asiantuntemusta, rahaa, luottoja ja työvoimaa, jotta mallit voitaisiin toteuttaa. Lopuksi pyritään arvioimaan resurssien käyttöä ja niiden yhteiskunnallista vaikutusta.

Translaatioprosessit saattavat kestää vuosia, enkä ole tästä syystä seurannut Busy Internetin kaikkia translaatioita kokonaisuudessaan. Prosessiin osallistuvat yhtä lailla kuluttajat, sertifikaattien luojat, yrityskonsultit, käyttäjät, eturyhmät,

tuottajat kuin valtion virkailijatkin. Tekijäverkostona yritys on aina laajempi kuin sen omat rajapinnat antaisivat olettaa. Täten ne myös edesauttavat luomaan yhä monipuolisempia markkinoita, joissa samanaikaisesti mitataan ja arvioidaan erilaisia arvon käsitteitä (Barry & Slater 2002).

Tarkastellakseni arvokäsityksiä empiirisesti lähdin liikkeelle Busy Internetin perustajien ja työntekijöiden käsityksistä. Keskuksella on kolme ulkomaalaista perustajaa sekä kaksi ghanalaista sijoituspankkia rahoittajina. Eräs perustajista luetteli keskuksen arvoja:

”Kokeilun tarkoituksena oli nähdä, miten afrikkalaiset käyttäisivät teknologisia työkaluja. Katso, olin jo tehnyt tarpeeksi rahaa, enkä nähnyt tätä investointina, vaan pikemminkin seikkailuna ja haasteena, ja näen sen edelleenkin näin.” (Henkilö A, käännetty englannin kielestä)

Toiselle perustajajäsenelle Busy Internet on ennen kaikkea muun yhteiskunnallisen toiminnan jatke:

”[O]n hyvin vaikeaa pitää tämä sosiaalinen kehitys, mutta se on osa Busy Internetin strategiaa. Jos se olisi vain pikaruoka- ja pikainternetpaikka, se ei kiinnostaisi minua.” (Henkilö B, käännetty englannin kielestä)

Pelkkä rahallinen voitto ei siis olisi saanut häntä sijoittajaksi Busy Internetiin. Ongelmaksi muodostuikin tämän ei-rahallisen sosiaalisen arvon näyttäminen ja esille tuominen. Kysymällä mielipiteitä arvoista en kuitenkaan päässyt käsiksi varsinaisiin arvostamisen prosesseihin, joita pyrin sittemmin ymmärtämään neljän vaiheen translaation prosessin kautta.

Ongelmanasettelu

Kun Accrassa puhutaan informaatiosta, usein viitataan sen käyttöön kauppatavarana, sekä siihen, kuinka informaation kulun ympärille syntyy pieniä piirejä. Informaation kauppiaat tunnetaan kontaktimiehinä, jotka välittävät muun muassa maahanmuuttoon, internet-seurusteluun, opiskelustipendeihin tai muuhun osa-alueeseen liittyvää tietoa. Ilmiöstä kirjoitti jo Clifford Geertz (1978) puhuessaan basaaritaloudesta, jossa basaarilaiset käyttävät merkittävän osan ajastaan informaation keräämiseen ja sen luomiseen.

Busy Internet taas edustaa sen perustajien ja työntekijöiden mielestä avoimempaa tietoyhteiskuntaa, jossa informaation ja tiedon luomisen ympärille syntyy erilaisia yhteisöjä. Tällainen on myös keskuksessa toimiva epävirallinen Busy Family -verkosto, johon kuuluu Accran eri IT-alojen ammattilaisia. Toinen epävirallinen järjestö on Accran Linux -käyttäjien³ ryhmä (Linux Accra User Group), joka edistää vapaata ja avointa lähdekoodia (FOSS englanniksi) ja niillä tehtyjä ohjelmia. Jäsenenä on varsinkin opiskelijoita. Busy Familyn jäsenet olivat myös perustaneet kansalaisjärjestön nimeltä Ghana Information Network for Knowledge Sharing (GINKS), jolla on vakituinen koordinaattori. Järjestö toimii kehitysyhteistyövaroin ja se toteuttaa projekteja etenkin maan köyhemmissä osissa.

Translaation tarkastelussa on ensin luotava materiaaliset puitteet ongelmanasettelulle ja muodostaa näistä hybridifoorumi (Callon ym. 2009), joka tuo yhteen asiantuntijoita ja tavallisia käyttäjiä. Busy Intertin tapauksessa arvojen määrittelyssä ovat pääosassa tavalliset käyttäjät. Tämä on erona Michel Callonin (1998) näkemykseen, jossa hän puhui 'suorittamisesta' (performativity),

jossa asiantuntijat ja tieteen tekijät määrittivät faktojen ja arvojen luomisen prosessin sekä sen sisällön (Callon ym. 2009).

Yksi tällainen hybridifoorumi on kerran kuussa järjestettävä CyberSeries -luentosarja, jonka monipuoliset aiheet vaihtelivat aina yrityshautomoiden järjestämisestä IT-teknologioiden vaikutuksiin maatalouteen tai yrittäjyyteen. Puhujat tulivat eri aloilta ja olivat joko alansa asiantuntijoita tai käytännön osaamista omaavia henkilöitä. Luentojen osanottajissa oli tavallisia Internet-kahvilan käyttäjiä, alasta kiinnostuneita henkilöitä, opiskelijoita, yrittäjiä sekä eri alojen ammattilaisia.

Helmikuun 2005 CyberSeries -luennolla osallistujat keskustelivat etähoivapalveluista (telemedicine) ja terveyssektorin sähköistämisestä. Luentojen aiheet käsittelivät tuolloin palveluiden kattavuutta ja potilaille tiedottamisen tehokkuutta. Yksi puhumaan kutsuttu lääkäri kertoi seuraavan käytännön esimerkin ongelmasta, jonka hän kohtaa klinikallaan lähes päivittäin.

”Noin kolme päivää sitten eräs henkilö tuli sisään [klinikalle]. Hän oli diabeetikko, jolla oli ollut hypoglykeeminen kohtaus, alhaisen verensokerin kohtaus. Häntä oli hoidettu [Klinikka A:lla], jonka moni tuntee. Halusin vain hänen sairaskirjelmänsä, sillä potilas ei tiennyt käyttämiensä lääkkeiden nimiä. Onnistuin parantamaan hänet hypoglykeemisen kohtauksen jälkeen, mutta ilman tavanomaista lääkitystään hän altistuisi [kohtaukselle] uudelleen.

3 Linux on tunnetuin vapaan ja avoimen lähdekoodin ohjelmista, sillä Linux on erillinen käyttöjärjestelmä kuten Microsoft Windows ja Applen kehittämät OS-järjestelmät. Erona on se, että käyttäjät saavat käyttää ohjelmaa ilmaiseksi ja voivat muokata Linux järjestelmiä sillä heillä on pääsy sen ohjelmointikieleen, ja voivat siis lisätä ja poistaa siitä osia aivan kuten he haluavat. Muita FOSS ohjelmia ovat muun muassa Open Office toimisto-ohjelmien paketti.

[...] Soitin [Klinikka A:lle] - toinen etälääketieteen askel. He sanoivat, että ”ei, me emme voi antaa potilastietoja.” Joten kysyin johtuiko tämä potilassalaisuudesta, vai siitä että ette pystyisi varmistamaan kuka on toisessa päässä? Voisin löytää jonkun, joka voisi tunnistaa minut, sillä Ghanassa on niin vähän lääkäreitä, että käytännössä kaikki tuntevat toisensa, ja jos et tunne jotakuta, niin joku siellä tuntisi minut kyllä. Joten minä vain kysyisin: ”minkä nimisiä lääkäreitä siellä on?” ja joku heistä siellä olisi minut jossakin tavannut, ja pystyisi minut tunnistamaan.” (Henkilö C, käännetty englannin kielestä)

Tässä tapauksessa tekijäverkosto koostui lääkärin soitosta klinikalle, keskustelusta klinikan virkailijan kanssa, paperisesta potilastietokortista sekä potilaan muistista, sillä hän tiesi, missä häntä hoidetaan. Ongelmanasettelu tässä on lääkärin havaitsemat ongelmat, kuten potilastietojen arkistoinen ainoastaan potilasnumeroiden perusteella, jonka takia tietoja ei voinut tarkistaa esimerkiksi sukunimen tai syntymäajan avulla sekä sen, häntä ei voitu tunnistaa klinikalla puhelimitse ilman henkilökohtaisia suhteita klinikalla työskenteleviin lääkäreihin. Eräs osallistuja nosti esille seuraavan:

”Mitä minä tiedän Ghanasta on se, että luodaan puitteita, ja ihmiset eivät käytä niitä. Ne ovat erikoisille henkilöille, erikoisessa nurkassa, erikoisessa paikassa, ja sitten koko järjestelmä hädin tuskin edes käytössä.” (Henkilö D, käännetty englannin kielestä)

Valta informaation luomiseen ja omistamiseen on portinvartijoilla tai muiden tärkeiden henkilöiden takana. Niinpä edellä siteerattu osallistujaarveli, että mahdollisesti klinikalla oli olemassa tietokone, jota ei vain käytetty sen käyttöön liittyvien valtasuhteiden takia. Puhuja itse sen sijaan arvioi ratkaisun löytyvän pikemminkin

yksityisen sektorin kanssa käytävästä yhteistyöstä.

”Ensinnäkin, meillä on Kasapa [matkapuhelinverkko], joka mainostaa ilmaisia puheluita kello 19:n jälkeen, ja myös sunnuntaisin. Miksi emme voisi tehdä sopimusta Kasapan kanssa. Kasapa antaisi meille matkapuhelimia, ja sitten kaikki muutkin ostavat Kasapa puhelimia, ja kello 21–23 välisenä aikana he voisivat soittaa tähän numeroon he saisivat kiinni toisessa päässä lääkärin, joka osaisi antaa neuvoa.” (Henkilö C, käännetty englannin kielestä)

Myös Busy Internetin toiminnanjohtaja ehdotti keskittymistä yhteistyön luomiseen silloin, kun ongelman ratkaisemiseen auttaisivat sellaiset resurssit, jotka olisivat senhetkisesti vapaat kaupallisesta käytöstä.

”Meillä on aina joitakin vapaita tietokoneita illalla, mutta ei päiväsaikaan. Eli jos lääkärit haluavat tulla ja käyttää web-kameroita, tämä on aina mahdollista.” (Henkilö E, käännetty englannin kielestä)

Busy Internetin tapa käsitellä käyttämättömiä resursseja pitää sisällään ajatuksen siitä, että sosiaalinen ja taloudellinen hyöty pystytään tuomaanyhteen ilman merkittäviä ristiriitoja. Ongelmanratkaisussa eri tahot pyrkivät jo itse tapahtumassa löytämään ongelmalle ratkaisumallia. Näistä ratkaisumalleista saattaa sittemmin kehittyä uusia yhdistyksiä, eli ratkaisumallien ympärille muodostuvia tekijäverkostoja. Useimmat malleista jäi kuitenkin vain puheeksi, sillä joko niille ei löytynyt tarpeeksi kannatusta tai ne eivät löytäneet paikkaa muita asioita ajaneiden yhdistysten keskuudesta.

Yhdistykset

Accra on kaupunki, jossa on hyvin vähän julkisia tiloja, kuten puistoja tai leveitä katuja ja jalkakäytäviä. Kaupungin asukkaat sen sijaan ottavat tiettyjä tiloja omikseen etsiessään kokoontumispaikkoja ja lepotiloja. Tällaisia ovat muun muassa liikenneympyröiden läheiset maisemoidut alueet, tienvarret, bussipysäkit ja laajat torialueet. Busy Internet eroaa tässä mielessä muista yksityisessä omistuksessa olevista liiketiloista, sillä siellä saa kokoontua ja viettää aikaa ilman pakkoa käyttää keskuksen kaupallisia palveluita.

Keskuksen alakerrassa sijaitsevat Internet-kahvilapalvelut sekä muut vähittäispalvelut, kuten ravintola ja baari. Yläkerrassa ovat toimistot, sekä Busy Incubator ja Busy Labs -projektien tilat. Alakerran tiloihin on vapaa pääsy ja niiden kävijämäärä on noin 1500 asiakasta päivässä. Internet-kahvilan sisällä oleva Liquid-kahvila tarjoaa avoimen kokoontumispaikan nuorille IT-käyttäjille, joista osa on Accran Linux -käyttäjien ryhmän (LAUG) jäseniä. Heille yksi tärkeimmistä asioista on se, että he saavat käyttää ravintolan tiloja ilman ostopakkoa, ja se, että baarissa ja ravintolassa on ilmainen (vaikkakin kaupallista yhteyttä hitaampi) wlan -verkkoyhteys.

Näissä tiloissa kokoontuvat yhdistykset ovat usein spontaaneja ja lähteneet liikkeelle yksittäisestä hetkestä tai virikkeestä. Yksi esimerkki spontaanista kanssakäymisen muodosta, joka sittemmin kehittyi omaksi instituutiokseen on edellä mainittu Accran Linux -käyttäjien ryhmä (LAUG). Jäsenet kokoontuvat Busy Internetin tilojen lisäksi lauantaisin julkisella IT-opistolla, joka on antanut luokkahuoneet ryhmän käyttöön. Opisto sijaitsee lähellä hallituksen ministeriöitä ja konferenssikeskusta. Eräs

ryhmän jäsen kuvasi ryhmää näin:

”Meillä on noin jotakuinkin sata jäsentä. Sanoisin, että suurin osa heistä on ulkomailla. He ovat kaikki ghanalaisia ja jotkut ovat Tanskassa, toiset Yhdysvalloissa, Kanadassa ja Iso-Britanniassa. Jos joku esittää teknisen kysymyksen, he voivat auttaa sen kanssa sähköpostilistalla, mutta he eivät enää ole paikan päällä. Mielestäni meillä on vain kaksi guria kaupungissa, yksi sattuu olemaan ruotsalainen, ja toinen on sovellusten kehittäjä.” (Henkilö F, käännetty englanninkielestä)

Haastattelemani ryhmän jäsen näkee siis roolinsa LAUG:issa ja kanssajäsenensä verkostoksi, joka pyrkii auttamaan toisia jäseniä muun muassa teknisissä kysymyksissä. Hänen mukaansa ryhmä ei pyri vaikuttamaan teknologisiin kysymyksiin, kuten edellä mainittuihin etähoitopalveluiden tarjoamiseen. Sen sijaan hän katsoo, että Linuxin edistäminen yleisesti on kaikkien etujen mukaista, sillä se laskee tietokoneiden käyttökustannuksia ja täten mahdollistaa esimerkiksi kierrätettyjen tietokoneiden käytön sairaaloissa ja klinikoilla potilastietojen säilyttämistä varten.

Busy Internetin yhteydessä toimii myös muunlaisia verkostoja, kuten Busy Family, joka on IT-alan ammattilaisten verkosto. Se osallistuu niin kaupallisiin kuin ei-kaupallisiinkin projekteihin. Verkoston jäsenet viettävät usein aikaa Busy Internetissä, josta on muodostunut AccranIT-alankohtaamispaikka. Kohtaamispaikaksi keskus soveltuu etenkin Internet-yhteytensä vuoksi, joka on yksi kaupungin nopeimmista. Lisäksi se on viihtyisä ja monipuolinen toimintaympäristö.

Busy Family pyörittää monia keskuksen ohjelmista, kuten CyberSeries -luentosarjaa, sekä osallistuu opettajina ja mentoreina

Busy Incubator -yrityshautomoon. Mentorointi oli olemassa kuitenkin jo ennen Busy Incubatorin toiminnan aloittamista. Esimerkiksi eräs Busy Familyn jäsen mentoroi Linux -käyttäjien ryhmän jäseniä Linuxin ja muiden FOSS -sovellusten käytössä. Muista mentorointiverkostoista esimerkiksi käy GINKS (Ghana Information Network for Knowledge Sharing), joka järjestää luentoja ja tapahtumia fasilitoinnista. He pyrkivät fasilitointitapahtumissaan sekä luomaan välineitä kuten sähköpostilistoja ja keskustelupalstoja, että kehittämään taitoja informaation välittämiseen eri yhteisöissä ja tilanteissa käytettäväksi. GINKS:in omassa ohjelmassa osallistujat oppivat fasilitoimaan verkossa toimivaa yhteisöä, jolle on luotu oma sähköpostilista.

Värvääminen

Busy Internetin tarjoamat puitteet yhdistyksille eivät riitä useimpien ongelmien ratkaisuun. Ongelmien ratkaisemiseen tarvitaan lisäksi asiantuntijoita ja taloudellisia resursseja, joita tekijät värväävät kehittämiinsä yhdistyksiin. Kolmannessa translaation vaiheessa sosiaalisen arvon luominen yhdistyy taloudellisen arvon luomiseen, sillä sosiaalinen arvo ei pysty saavuttamaan tavoitteitaan ilman taloudellisia resursseja. Tässä mielessä sosiaalinen arvo on eri asia kuin *puhdistettu kulttuurinen arvo*, joka määrittää moraalisia rajapintoja, joihin markkinapohjaisen kanssakäymisen ulottaminen ei sovellu (Zelizer 1997). Näitä rajapintoja ovat muun muassa lapsityövoima ja uhanalaisten eläinten suojelu⁴.

Busy Internetin valitsema liiketoimintastrategia perustuu yhteiskunnalliseen yrittämiseen, jossa osa voitoista käytetään yrityksen sosiaalisten tavoitteiden saavuttamiseen. Tulojensa

lisäksi Busy Internet pystyy myös saavuttamaan yhteiskunnallisia tavoitteitaan, kuten keräämään IT-alan asiantuntijoita ympärilleen. Heidän osallistumisensa ja vaikuttamisensa CyberSeries - luennoilla ja muissa tapahtumissa jo värvää muutakin asiantuntijuutta keskuksen toimintaan. Asiantuntijuuden lisäksi Busy Internet tarvitsee myös taloudellisia resursseja voidakseen toteuttaa sosiaalisia päämääriään. Näitä se on hankkinut Maailmanpankin InfoDev -ohjelman kautta, joka rahoittaa IT-alan yrityshautomota kehitysmaissa.

Busy Incubator aloitti toimintansa vuoden 2005 tammikuussa, ja sen yhteydessä toimi tuolloin neljä IT-alan aloittavaa yritystä. Yksi yrityksistä oli media-alan verkkosivuja ja 3D-valokuvia myyvä yritys, toinen oli yritysten rekisteröintejä ja yksityishenkilöiden maksuliikennettä hoitava yritys, kolmas suunnitteli lapsille suunnattuja koulutussovelluksia ja neljäs painatti ja hankki konferenssi- ja lahjatavaroita. Kaikilla yrityksillä yhteistä oli se, että niillä oltiin arvioitu olevan myös sosiaalinen päämäärä.

Busy Incubator on jatkumo Busy Internetissä jo aikaisemmin toimineille yhdistyksille, jotka keskittyvät mentorointiin ja epäviralliseen yrityshautomotoimintaan. Erona on kuitenkin se, että Maailmanpankin tuella toiminta on kasvanut huomattavasti, ja sen avulla ohjelma pystyy maksamaan palkkoja konsulteille ja kouluttajille. Osa ohjelman konsulteista onkin Busy Familyn jäseniä, osa taas työskentelee muiden yritysneuvon-talpalveluiden parissa. Varsinaisia IT-alan yrityksiä taas ei tueta rahallisesti, sillä ohjelma keskittyy koulutukseen ja toimistotilojen vuokran maksamiseen.

4 Viviane Zelier (1997) keskustelee siitä, mitenkä yleisempi kaupallistumisen trendi on vastaavasti luonut vastakkaisen ”pyhittämisen” (sacralization) liikkeen, jossa tiettyjä yhteiskunnan osa-alueita pyritään pitämään markkinavaihdon ulkopuolella. Tässä argumentoitu sosiaalinen arvo eroaa pyhittämisestä siinä, sillä että pyhittämisessä ei pyritä muuttamaan markkinoita, vaan luomaan sen laajentumisele rajoja.

Busy Incubator -ohjelman jäsenet katsovat, että ohjelman tulisi auttaa heitä saamaan yritysideoita toimimaan. Tätä varten he tarvitsevat suoraa rahallista tukea. Esimerkiksi yksi ohjelmaan osallistuvista yrittäjistä kertoo, ettei hänellä ole tarvittavia ohjelmistoja ja lisenssejä pyörittää yrityksensä kirjanpitoa ja taloushallinnan pyörittämiseen – ja että ainakin näihin kuluihin hän odottaisi hautomon tukea. Toinen yritys tarvitsi tukea IT-materiaalien, kuten uuden kannettavan tietokoneen ostoon, jolla yrityksen olisi mahdollista laajentaa toimintaansa. Toukokuussa, viisi kuukautta ohjelman alun jälkeen, ohjelmaan osallistuvat yritykset osoittivat vastalauseensa Busy Internetille siitä, etteivät he voineet saada suoraa rahallista tukea ohjelmalta (Kohonen 2012).

Syy suoran tuen puutteeseen oli ohjelman suunnittelussa. Keskus pyrki lisäämään koulutusta ja luomaan verkostoja, koska he ollettivat epäsuorasti, että yritykset pystyisivät saamaan luottoa, ja että heillä olisi jo olemassa puitteet yrittämiselle. Vastalause kuitenkin johti vain siihen, että hautomon yrittäjille annettiin mahdollisuus etsiä sponsoreita yrityssektorilta ja siihen, että heille osoitettiin muita suoran rahallisen avun mahdollisuuksia palkintojen muodossa. Yksi hautomon yritys voittikin Ghana Development Marketplace -yrityssuunnitelmapalkinnon, joka on Maailmanpankin ja Tanskan kehitysapujärjestön DANIDA:n yhdessä luoma kasvuyritykselle suunnattu palkinto. Sen mukanaan tuoman julkisuuden myös uskotaan auttavana yritystä pääsemään alkuun.

Resurssien puute on yleinen ongelma, sillä pankkilainojen saatavuus on valtava haaste tilanteessa, jossa lainojen korot ovat erittäin korkeat (24,5% tutkimuksen ajanjaksona vuonna 2005) ja lainan vakuudeksi pitää usein osoittaa kiinteää omaisuutta. Ghanassa toimii kaksi kansallista sijoitusrahastoa, Fidelity ja

Databank, joista kumpikin on investoinut Busy Internetiin. Ne eivät kuitenkaan ole halunneet investoida projekteihin, joissa investoinnin määrä on alle 100 000 dollaria. Mikrolainoilla taas ei yleisesti pystytä rahoittamaan yli 2 000 dollarin investointeja, joten kasvuyritykset joutuvat väliinputoajina vaikeaan rahoitustilanteeseen. Yritykset turvautuvat sukulaisiin ja, perheenjäseniin, ja mainitussa tapauksessa siis myös yrityspalkintoon rahoittaakseen toimintaansa.

Värvättyjen resurssien avulla yhdistykset, jotka on aiemmin luotu Busy Internetin avoimessa tilassa, on saatu ainakin muodollisesti toimivaksi ratkaisumalliksi. Yrityshautomon jatkoa niille ongelmanasetteluille, jotka aikoinaan nousivat CyberSeries -luentojen keskusteluista. Maailmanpankin rahoituksesta on seurannut tiettyjä rajoituksia. InfoDev -ohjelma on suunnattu enemmän keskituloisiin kehitysmaihin kuten Brasiliaan ja Intiaan, joissa yrittäjillä on paremmat mahdollisuudet hankkia tarvittavia laitteita ja ohjelmistoja. Maailmanpankin ongelmanasettelu on erilainen kuin Busy Internetillä, mikä on aiheuttanut konfliktin Busy Incubator -hautomossa. Kehitysavun ongelma ei tässä tapauksessa ole ollut rahoituksen riittämättömyys, vaan sen reunaehdot ja ohjelman suunnittelun ja paikallisiin oloihin sopeuttamisen heikkoudet.

Arviointi

Monilla yhteiskunnallisilla yrityksillä on ristiriita ulkoisten ja sisäisten arvojen mittaamisen välillä. Yhteiskunnallisten yritysten ympärille onkin luotu erilaisten sosiaalisen kirjanpidon, pääoman sosiaalisen tuoton ja muiden arviointityökalujen kirjo (Nicholls 2009). Toisaalta yhteiskunnallisilta yrityksiltä odotetaan

myös ulkoisiin kriteereihin perustuvan sosiaalisen hyödyn (utilité sociale⁵) arviointia (Gadrey 2004). Valtionhallinnon tai asiakkaiden arvokäsitykset saattavat erota yhteisön omasta käsityksestä sosiaalisesta arvosta.

Busy Internetin kohdalla tämä ulkoisten ja sisäisten arvojen ristiriita ilmeni erilaisina tavoitteina. Esimerkiksi CyberSeries -luennot arvioitiin ulkoisesti kehitystavoitteiden täyttämisen valossa. Sisäisesti eräs Busy Internetin perustajista määritteli Busy Internetin sidosryhmät seuraavasti:

- kauppiaat, jotka käyttävät internetiä myydäkseen tuotteita ja palveluita
- internetiä opiskeluihinsa ja apurahojen hakuun käyttävät nuoret
- henkilöt, jotka matkustavat ulkomaille seurustelun, sovittujen tapaamisten ja kirjekavereiden tapaamisia varten
- Busy Internetiä toimistonaan pitävät ammattilaiset
- internetiä tutkimustarkoituksiin käyttävät asianajajat
- vähemmistöt, erityisesti Accran lesbo- ja gay-yhteisö
- muut ryhmät, kuten ateistit, vammaiset, kuurot, naiset, sukupuolten tasa-arvoa ajavat ryhmät, HIV/AIDS -ryhmät ja nuoret. (Henkilö A, käännetty englannista)

5 Käsite 'utilité sociale' viittaa Ranskan valtionhallinnon määrittelemiin kriteereihin, joiden puitteissa yritykset tai yhdistykset voidaan katsoa yleishyödyllisiksi toimijoiksi (Gadrey 2004). Näissä tapauksissa heidät vapautetaan tietyistä sosiaalikulusta ja ammatinharjoittamiseen liittyvistä veroista. Ghanassa vain kansalaisjärjestöillä ja uskonnollisilla yhteisöillä oli mahdollisuus näihin erivapauksiin, mutta yhteiskunnallisia yrityksiä kohdellaan ihan kuin muitakin yrityksiä.

Määritelmän tehneen perustajan tarkoituksena on ollut saada eri sidosryhmät osallistumaan Busy Internetissä tapahtuvaan toimintaan, ei niinkään täyttää valtion tai kehitysyhteistyöjärjestöjen määrittelemiä usein määrällisiä kehitystavoitteita, kuten lapsikuolleisuutta tai maatalouden tuottavuutta. Sidosryhmien kohdatessa syntyy uudenlaisia tekijäverkostoja, jotka puolestaan muokkaavat keskuksen sosiaalisia päämääriä jatkuvan keskustelun ja yhteistyöprojektien kautta.

Toinen esimerkki oli Busy Incubator –projekti, joka tutkimuksen ajanjaksona oli ainoa muodollisesti arvioitava projekti. Kun Busy Incubator -projekti kohtasi ongelmia, sitä tarkasteltiin muodollisen arvioinnin sijaan erällä CyberSeries -luennolla epäsuorasti yrityshautomoita sivuavan aiheen yhteydessä.

“Joten tässä meillä on nyt ongelma, meidän täytyy kehittää malli ja meillä ei ole tähän vastausta. Mutta meidän ei tarvitse kehittää tähän ratkaisua. Mielestäni ratkaisu on, että hautomo luo luottamusta sijoittajille. He voivat kantaa osan vastuusta, jotta yritykset voivat käyttää rahansa ostaakseen tietokoneita, tai sitten heidän varoillaan voi palkata työntekijöitä.” (Henkilö A, käännetty englannin kielestä)

Tämän julkisesti tapahtuneen arvioinnin kautta opittiin Busy Incubator -ohjelman opit, mutta edellä mainitun mikro-hautomotoiminnan aloittaminen pienten yritysten parissa osoittautui vaikeaksi olemassa olevien resurssien puitteissa. Busy Internet voisikin toimia välikätenä sijoitusrahastolle, ja hoitaisi yrityshallintoon ja sen seurantaan liittyviä tehtäviä heidän puolestaan.

Muiden keskuksen osa-alueiden arviointi tapahtuu epävirallisen ja kasvotusten tapahtuvan arvioinnin kautta. Näiden arviointien haasteena Busy Internetissä on löytää tasapaino taloudellisten ja sosiaalisten arvojen välillä. Haasteeseen voidaan vastata esimerkiksi vuokraamalla samaa konferenssitilaa maksua vastaan tai tarjoamalla sitä ilmaiseksi CyberSeries -luentojen tai kansalaistapahtumien järjestämiseen. Myös Accran Linux-käyttäjien ryhmä on kokoontunut muutaman kerran Busy Internetissä, ja siellä on järjestetty muitakin koulutuskäyttöön tarkoitettuja tapahtumia. Eräs Busy Internetin perustajista muotoili ongelman haasteen seuraavalla tavalla:

”Todellakin on vaikeaa pyrkiä pitämään tasapaino, mutta se on tehtävä. [Toiminnanjohtaja] saa koko ajan pyyntöjä, ’haluan tämän huoneen ilmaiseksi, haluan tuon ilmaiseksi’, mutta hän osaa tehdä oikeat valinnat siitä, mikä on yhteisölle tärkeätä ja mikä voi edesauttaa sitä. Joskus kyse on vaihtokaupasta, eikä se ole rahasta kiinni; me annamme palvelun toista palvelua vastaan.” (Henkilö B, käännetty englannin kielestä)

Tämän perustajan mukaan sosiaalisen arvon ja taloudellisen arvon tuottaminen eivät ole Busy Internetin toiminnassa ristiriidassa, vaan pikemminkin niiden välillä löytyy kompromisseja. Vaikka samoja asiantuntijoita ja resursseja voidaan käyttää taloudellisen hyödyn luomiseen, on niiden avulla myös samanaikaisesti mahdollista edistää sosiaalista arvoa. Sosiaalisen arvon tuottaminen on myös yksi motivaation ja täten myös jatkuvan kanssakäymisen pohja Busy Internetin työntekijöille ja sen yhteydessä toimiville asiantuntijoille.

Eräs toinen perustajajäsen pyrki myös ymmärtämään tarkemmin, tarjoaako sosiaalisen arvon luominen myös mahdollisuuksia taloudellisen menestyksen saavuttamiseen.

”Hiipien alakerran tietokonerivien lomassa ja katsellen mitä ihmiset tekevät [...] meillä on ehdottomasti merkittävä vaikutus. Saatan olla kärsimätön sen suhteen, että meillä ei ole mitattavaa vaikutusta, että me emme voi sanoa, että [...] olemme edesauttaneet 20 henkilöä 10,000 dollaria rikkaammaksi. [...] saattaa olla, että olemme edesauttaneet tämän henkilön lapsia käymään koulua, koska he ovat löytäneet jotakin Busy Internetissä. (Henkilö A, käännetty englannin kielestä).”

Busy Internetin julkisessa tilassa, jossa tiedonkulku ja kanssakäymisen mahdollisuudet ovat paremmat kuin monissa muissa paikoissa, saattaa myös helpommin löytää itselle töitä, koulutusta ja luoda ammatillisen ulottuvuuden sisältäviä verkostoja. Olisi vaikeaa mitata, miten nämä verkostot vaikuttavat taloudelliseen tilanteeseen yksilötasolla - eikä sitä yritettykään. Sosiaalisen arvon avulla luodusta taloudellisesta arvosta puhutaan yhdistetyn arvon (blended value) ajatuksen kautta (Emerson, 2006), jossa tarkastellaan sosiaalisten ja taloudellisten arvojen tekijäverkostoja, muunnoksia ja näiden malleja.

Busy Internetin ei tarvitse mitata sosiaalisia arvojaan, koska heidän sidosryhmänsä pystyvät tutustumaan keskuksen toimintaan henkilökohtaisesti asuen sen läheisyydessä. Niitä varten, joille henkilökohtainen osallistuminen ja keskuksen kokeminen ei ole mahdollista, Busy Internet on pyrkinyt teettämään keskukselta Youtube -videoita ja muita visuaalisia materiaalia. Toisella perustajalla oli myös dokumenttiprojekti Busy Internetistä ja laajemmin Accran IT-sektorista.

”Minä haluan nähdä [Busy Internetin] yhteiskunnallisen vaikutuksen. Tämä on [...] yksi aiheista, joista valmistelen dokumenttiprojektia. Se käsittelee kaikkia näitä asioita,

vaikuttavuutta, ei pelkästään Busy:n, mutta monia IT-alan tarinoita tässä kaupungissa; henkilöistä, jotka ovat kulkeneet omaa tietänsä.” (Henkilö B, käännetty englannin kielestä)

Tällä tavoin henkilökohtainen kokemus on pystytty tuottamaan myös niille, jotka eivät asu Accrassa eivätkä voi itse tulla vierailulle. Täten eri medioiden avulla pyritään tuomaan henkilökohtainen ja kokemuksellinen käsitys Busy Internetin sosiaalisesta arvosta helpommin ymmärrettäväksi myös niille, jotka eivät asuneet tai muuten olleet sen läheisyydessä.

Johtopäätökset

Keskeinen kysymys sosiaalisen arvon luomisen prosessissa on, kuka saa osallistua arvojen luomiseen ja miten tämä prosessi tapahtuu. Busy Internetissä on läsnä useita erilaisia sosiaalisia arvoja kuten avoimuus, kekseliäisyys, yritteliäisyys, ammatillisuus ja avuliaisuus. Ajatus vapaasti liikkuvasta informaatiosta on Busy Internetissä keskeinen ajatustavoite, ja informaation pitäminen itsellään nähdään negatiivisena sosiaalisena arvona. Kun ongelmanasettelut olivat julkisia, asiantuntijat tai muut auktoriteetit eivät pääse asettamaan ongelmanratkaisujen reunaehtoja.

Vapaan informaation on katsottu syntyvän ja lisääntyvän keskusteluiden, fasilitoinnin ja mentoroinnin kautta. Ne synnyttävät samalla uusia tekijäverkostoja. Yhdistykset toimivat joko vapaaehtoisesti kuten Accran vapaiden ohjelmistojen käyttäjäryhmä ja Busy Family -ryhmät, tai kehitysyhteistyövaroin kuten GINKS. Uusien yhdistysten luominen tapahtuu pitkälti Busy Internetin julkisissa tiloissa sekä erillisillä luennoilla, joissa käsitellään niin IT-alan kuin muidenkin alojen ajankohtaisia teknologian käyttöön liittyviä kysymyksiä.

Jotta yhdistykset pystyvät toteuttamaan ratkaisumallejansa, niiden täytyy värvätä resursseja ja asiantuntijoita. Accran Linux-käyttäjien ryhmä ei saanut värvättyä rahoitusta, kun taas Busy Incubator -ohjelma on onnistunut tässä. Rahoitus ei kuitenkaan ole tullut ilman ehtoja, ja ehtojen mukaan aloittavien yritysten suora tukeminen ei ole soveliaista, vaikka heitä kouluttaville konsulteille maksetaankin korkeita palkkoja. Näin rahoitus on vienyt Busy Incubator -ohjelmaa takaisin ylhäältä alaspäin määriteltäväksi suorittavaksi (performative) toiminnoksi (Callon 1998), jossa asiantuntijat määrittelevät translaation luonteen.

Arviointi sulkee tämän ympyrän pyrkien tarkastelemaan prosessin vaikuttavuutta ja sitä, missä määrin prosessin lopputulokset liittyvät alkuperäisiin ongelmanasetteluihin. Arvioinnissa tarkastellaan etäisyyttä suhteessa lähtökohtiin, minkä avulla taas voidaan tarkastella sitä, mitä tekijöiden piirissä on uhrattu suhteessa tapahtuneeseen muutokseen (Simmel 2004; Cantó Milà 2005). Busy Internetin tapauksessa suurinta osaa prosesseista ei ole muodollisesti arvioitu, mutta epävirallisesti arviointi tapahtuu jokaisen käyttäjän, osallistujan ja muiden sidoshenkilöiden omien kokemusten perusteella. Ainoastaan Maailmanpankin rahoittamaa Busy Incubator -ohjelmaa arvioidaan muodollisessa mielessä.

Sosiaalisen arvon luomisen prosessi ei sinänsä eri vaiheissaan ole eronnut esimerkiksi tieteellisen tiedon tai taloudellisen arvon prosessista, muttasensisältöönmelkoerilainen. Vatin (2009) väittää, että markkinapohjainen kaupankäynti vaatii yhteisymmärrystä arvoista ja mitoista. Tämän esimerkin valossa väittämä toimii myös vastakkaisessa muodossa suhteessa sosiaaliseen arvoon, eli ne vaativat myös toimiakseen markkinapohjaisen kaupankäynnin valjastamista sosiaalisten arvojen toteuttamiseksi. Tältä pohjalta

katsoen sosiaalinen ja taloudellinen arvo eivät olekaan vastakkaisia, vaan kysymys on siitä, kumpi näistä asetetaan toisen edelle. Busy Internet osoittaa, että sosiaalisen arvon asettaminen päämääräksi on täysin mahdollista.

Lähteet

Arrow, Kenneth 1951 *Social Choice and Individual Values*. New York: Wiley.

Asiedu, Alex 2002 *Poverty Reduction Among the Urban Poor in Accra, Ghana: A comparative study of the roles of two Community Based Organisations (CBOs)*. Accra: University of Legon.

Barry, Andrew & Slater, Don 2002 'Introduction: The technological economy', *Economy and Society*, 31(2): 175-193.

Boltanski, Luc & Thévenot, Laurent 2006 *On Justification: Economies of worth*. Princeton: Princeton University Press.

Buchanan, James M. & Tullock, Gordon 1962 *The Calculus of Consent*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Çalışkan, Koray & Callon, Michel 2009 'Economization, Part 1: Shifting attention from the economy towards processes of economization', *Economy and Society*, 38(3): 369-398.

Callon, Michel 1986 'Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay', *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?*, Law, J. (toim.), London: Routledge & Kegan Paul.

Callon, Michel 1998 *The Laws of the Markets*. Oxford: Blackwell.

Callon, Michel & Latour, Bruno 1981 'Unscrewing the Big Leviathan: How actors macrostructure reality and how sociologists help them to do so', *Advances in Social Theory and Methodology: Toward an Integration of Micro- and Macro-Sociologies*, K. D. Knorr-Cetina & A. V. Cicourel (toim.), Boston, Mass.: Routledge and Kegan Paul.

Callon, Michel & Law, John 1982 'On Interests and Their Transformation: enrolment and Counter-Enrolment' in *Social Studies of Science*, 12(4): 615-625.

Callon, Michel, Lascoumes, Pierre & Barthé, Yannick 2009 *Acting in an Uncertain World: An essay on technical democracy*. Cambridge, Mass.: MIT.

Cantó Milà, Natalia 2005 *A Sociological Theory of Value: Georg Simmel's sociological relationism*. Bielefeld: Transcript.

De Sousa Santos, Boaventura 2006 *Another Production is Possible: Beyond the capitalist canon*. London: Verso.

Dees, J.Gregory 1998 *The Meaning of Social Entrepreneurship*, Fuqua Business School Papers. Durham: Fuqua Business School.

Defourny, Jacques 2001 'Introduction: from third sector to social enterprise', in Borzaga, C. and Defourny, J. (toim.) *The Emergence of Social Enterprise*. London: Routledge.

Emerson, J. 2006 'Moving Ahead Together: Implications of a blended value framework for the future of social entrepreneurship', in *Social entrepreneurship*:

Eymard-Duvernay, F., Favereau, O., Orléan, A. Salais, R. & Thévenot, L. 2005 'Pluralist integration in economic and social sciences: The economy of conventions' *Post-Autistic Economics Review* 34:22-40.

Finlex, 2003 'Laki sosiaalisista yrityksistä' 1351/2003. Helsinki: Suomen Valtio. [<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2003/20031351>]

Gadrey, J. 2004 *L'Utilité Sociale des Organisations de L'Économie Sociale et Solidaire: Une mise en perspective des travaux récentes*. Lille: CLERSE-IFRESI, Université de Lille 1.

Geertz, Clifford 1978 'The Bazaar Economy: Information and search in peasant marketing', *American Economic Review*, 68(2): 28-32.

Granovetter, Mark 1985 'Economic Action and Social Structure: The problem of embeddedness', *American Journal of Sociology*, 91(3): 481-510.

Jordan, Bill 2008 *Welfare and Well-being: Social value in public policy*. Bristol: Policy Press.

Kerlin, Janelle 2009 *Social Enterprise: A global comparison*. Medford, Mass.: Tufts University Press, University Press of New England.

Kohonen, Matti 2012 *Actor-Network Theory as an approach to social enterprise and social value: a case study of Ghanaian social enterprises*. Väitöskirjatutkimus, sosiologian laitos, London School of Economics and Political Science, Elokuu 2012.

Laville, J.-L. 2010 'The Solidarity Economy: An international movement', *Revista Critica de Ciencias Sociais (RCCS)*, Annual Review 2010(2). Coimbra: RCCS

Mair, J. & Martí, I. 2006 'Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight' in *Journal of World Business* 41 (2006): 36-44.

Masendeke, A. & Mugova, A. 2009 'Zimbabwe and Zambia', in *Social Enterprises: A global comparison*, Kerlin, J. (toim.), Lebanon, NH.: Tufts University Press.

Mead, G.H. 1911 'Review of Social Value: A study in Economic Theory. (Critical and Constructive) by B.M. Anderson, Jr' in *Psychological Bulletin* 8 (1911): 432-436.

http://www.brocku.ca/MeadProject/Mead/pubs/Mead_1911a.html

Nicholls, A. 2009 '“We do Good Things, Don't We?": Blended Value Accounting in social Entrepreneurship', *Accounting, Organizations and Society*, 34(6-7): 755-769.

Schumpeter, Joseph 1909 'On the Concept of Social Value', *The Quarterly Journal of Economics*, 23(2): 213-232.

Singer, Paul 2000 *Economia Solidaria no Brasil*. São Paulo: Editora Contexto.

Simmel, Georg 1971 *On Individuality and Social Forms: Selected writings*. Chicago: University of Chicago Press.

Simmel, Georg 2004 *The Philosophy of Money*. London: Routledge.

Social Firms UK 2012 'About Social Firms'. Redhill: Social Firms UK. <http://www.socialfirmsuk.co.uk/>

Sorsa, Ville-Pekka 2012 Taloustieteen agenda arvon teoreettisten perusteiden pluralismin olosuhteissa. Esitelmä Talous ja arvo – seminaarissa, Itä-Suomen yliopistolla Joensuussa 1.6. 2012.

AJATTELUA PERUNAN KANSSA: MONINAISTEN TALOUKSIEN JA EI-INHIMILLISEN TOIMIJUUDEN HAASTEITA POLIITTISELLE TALOUSTIETEELLE

Tuomo Alhojärvi & Otto Bruun

Maa, sen uusiutuminen ja ravinteet muodostavat perustan maanviljelylle. Joskus tutkijat pääsevät seuraamaan tätä tapahtumaa hyvin konkreettisesti:

- “Mitä teet?”
- “Levitän laimennettua virtsaamme perunapeltoon.”
- “Miksi?”
- “Se edistää perunan kasvua.”

Keskustelu tallentui videolle Pohjois-Karjalassa kesällä 2011 osana osallistuvaa tutkimusprosessiamme, jossa selvitimme omavaraisen ruoantuotannon merkityksiä ja materiaalisuutta.¹ Naiiviuden uhallakin esimerkki osoittaa, miten ravinteet ja toimeentulon kysymykset tulevat yhteen eräässä perunantuotannon kohteessa. Siinä missä lannoitesäkit ja kemikaalien ruiskutus kuuluvat laajamittaisen perunantuotannon rutiineihin, on pienimittainen

ravintojen kierto omavaraistuotannon menestymisen avaintekijä. Näissä käytännöissä tulee näkyville kaksi erilaista talouden tekemisen tapaa, jotka yhdistyessään ekologisen kestävyuden tai sosiaalisen organisoitumisen kysymyksiin liittyvät suoraan sellaisiin teemoihin, joita on tavattu yhdistää kriittiseen poliittiseen taloustieteeseen. Mitä tämä esille nouseva talouden tekemisen käsite tarkoittaa poliittisen talouden analyysille?

Solanum tuberosum, tuttavallisemmin arkinen ystävämme peruna, on tämän artikkelin tarkastelun keskiössä. Toisaalta peruna on voimakkaan hallinnan kohde ja perunastrategioiden kuvauksissa menestyksekkäs Suomen *hallittu ja puhdas* myyntivaltti ja korkeateknologisen geneettisen jalostuksen kohde. Toisaalta taas peruna on pien- ja kotitarveviljelyssä tärkeä toimeentulon lähde, itsenäisyyden ja sinnikkyuden symboli. Peruna kasvaa Mongoliassa ja Venäjällä kymmenientuhansien hehtaarien monokulttuureina ja jatkaa naapurimaamme ruokaturvan tukijalkana datsha-perustaisessa pienviljelyssä. Niin Suomessa, Indonesiassa kuin Andeilläkin se on edelleen yksi suosituimmista kotitarveviljelyn kasveista ja mahdollistaa miljoonille ihmiselle hiilihydraattien ja proteiinin omavaraisuuden.

Kyse on pottua suuremmista asioista. YK:n elintarvike- ja maatalousjärjestö FAO:n tilastojen mukaan perunaa tuotettiin

1 Tutkimuksen tekoon saimme tukea Avoimelta vertaisrahastolta (vertaisrahasto.fi), mistä olemme hyvin kiitollisia. Kiitämme myös suuresti haastateltaviamme Uudellamaalla, Kainuussa ja Pohjois-Karjalassa, haastattelemliamme peruna-asiantuntijoita, Itä-Suomen yliopiston *Talous ja Arvo* -seminaarin osallistujia, sekä anonyymia referee-arvioijaa, Suvi Heikkilää ja Teppo Eskelistä rohkaisevista ja artikkeleita tarkentavista kommentteista.

maailmassa vuonna 2010 yli 324 miljoonaa tonnia, mikä teki siitä maailman neljänneksi tuotetuimman viljelykasvin. Edelle ylsivät vain maissi, riisi ja vehnä. Perunan tuotantopinta-ala oli vuonna 2010 18,6 miljoonaa hehtaaria (FAOSTAT 2012). Kasvin suosio perustuu moniin ominaisuuksiin. Sen kasvimassasta jopa 85 % voidaan käyttää ihmisravinnoksi, kun esimerkiksi viljakasveilla vastaava osuus on noin puolet. Se on siis viljelyalaansa nähden tehokas kasvatettava. Peruna on myös ravintoarvoiltaan rikas, sisältäen paljon energiaa hiilihydraattien muodossa, korkean proteiinipitoisuuden ja proteiinin laadun, sekä esimerkiksi runsaasti C-vitamiinia, rautaa ja kaliumia (Lutaladio & Castaldi 2009: 492). Lisäksi peruna on erittäin sopeutumiskykyinen kasvi, onhan se kotoisin Andien vuoriston haastavista kasvuolosuhteista. Esimerkiksi Bhutanissa perunaa viljellään muiden kasvien ohessa erilaisina viljely-yhdistelminä vyöhykkeellä, joka ulottuu 300 metrin korkeudesta aina 4500 metriin merenpinnan yläpuolelle saakka (FAO 2010: 57). Harva kasvi menestyy näin joustavasti tyystin erilaisissa kasvuolosuhteissa. Silti perunarutto ja erilaiset virukset, sienet ja tuholaiset ovat vaaraksi perunasadolle. Tautien aiheuttamat vuosittaiset tappiot yltyvät yli kolmeen miljardiin euroon maailmanlaajuisesti (Ristaino & Hu 2009).

Haluamme tässä artikkelissa nostaa perunamaasta käsin kaksi haastetta poliittiselle taloustieteelle. Ensimmäisessä käytämme feminististä talousmaantiedettä, joka pyrkii tutkimaan taloudellisten määrittelykamppailuiden valtasuhteita sekä rahallisten vaihtosuhteiden ulkopuolisen talouden merkitystä. Taustaoletuksena ja menetelmällisenä punaisena lankana on ajatus siitä, että tieto (poliittisesta) taloudesta on performatiivista, siis tietynlaista todellisuutta tuottavaa eikä vain sitä kuvaavaa. Toisaalta tarkastelemme perunaa ei-inhimillisen toimijuuden kautta tukeutuen poliittisen ekologian (uus)materialistiseen käännteeseen.²

Molemmat haasteet vaativat talouden käsitteen laajentamista ja talousajattelun ontologisten lähtökohtien kyseenalaistamista. Illustroimme teoreettisia argumenttejamme lentäen perunan selässä maailman reunalta toiselle ja ajasta toiseen, käyden läpi murroskohdista ja puhuttelevista tilanteista osuvia esimerkkejä perunan talous- ja kulttuurihistoriassa. Yhteenvedossa tuomme yhteen nämä näkökulmat ja pohdimme, miten kaksi esittämäämme haastetta yhdistämällä olisi mahdollista kirjoittaa paitsi kiinnostavaa, myös poliittisesti antoisaa poliittista taloustiedettä.

Haaste 1: Moninaiset taloudet

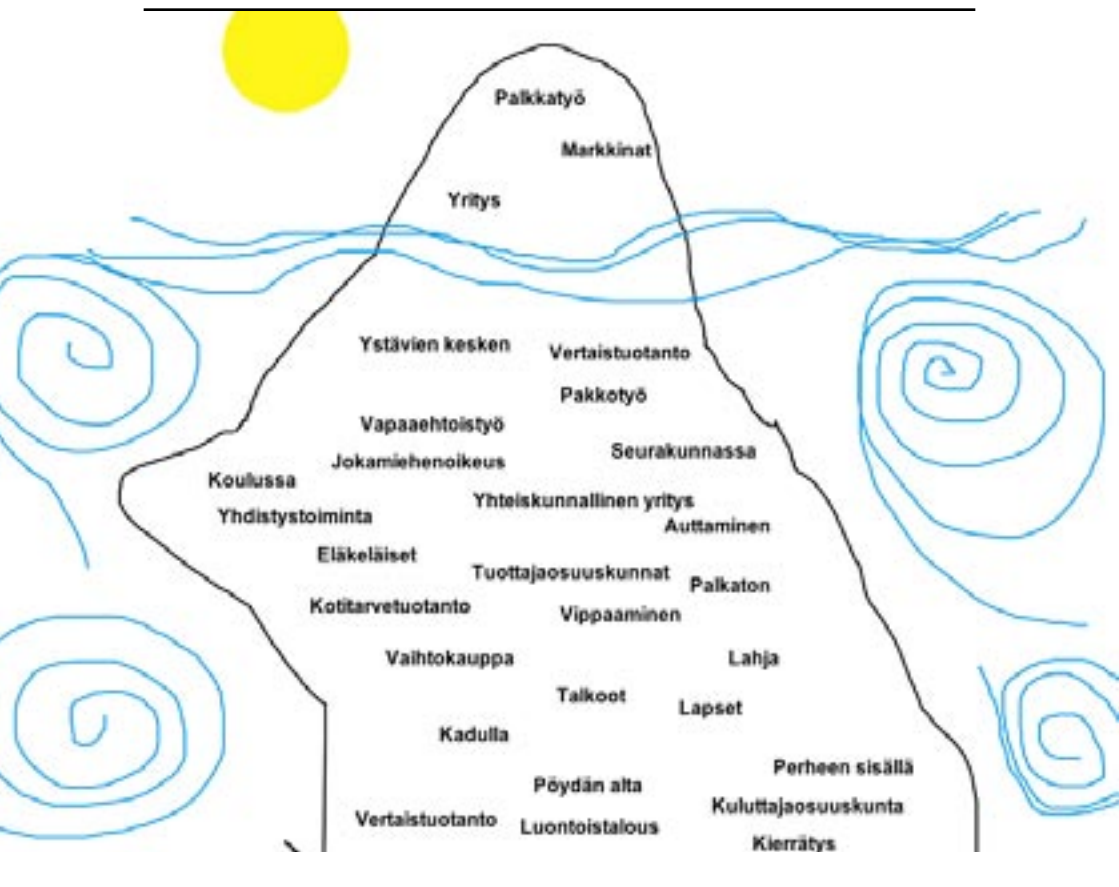
Poliittista taloustiedettä on viime aikoina kuljetettu sen mukavuusalueen ulkopuolelle esimerkiksi *performatiivisuuden* haasteen kautta. Performatiivisuus, eli oivallus siitä, että kieli ei vain kuvaa todellisuutta vaan aktiivisesti rakentaa sitä, on mahdollistanut valmiiksi oletetun talouden analyysin sijasta mielenkiintoisia dokumentaatioita niistä prosesseista, joissa maailmaa tehdään juuri taloutena ymmärrettäväksi. Tässä *taloudellistamisen (economization)* (Çalışkan & Callon 2009; ks. myös Sorsa, tämä kokoomateos) prosessissa esimerkiksi taloustieteellisillä menetelmillä ja kielellä on tärkeä roolinsa (ks. MacKenzie *et al.* 2007; Cochoy *et al.* 2010). Kuten Timothy Mitchell (2008: 1119) toteaa, taloustieteen, niin kuin muunkin tieteen menestystä mittaa sen kyky “tuottaa laajemmasta maailmasta paikkoja, joissa sen faktat voivat selviytyä”. Performatiivisuuden ajatus murtaa sen näennäisen neutraaliuden ja viattomuuden, joka taloudellista puhetta ja asiantuntijuutta usein ympäröi.

2 Lähestymistapamme on samanlainen kuin Tuija Koivusen ja Miia Toivon vastikäisessä artikkelissa ”Peruna – ekologinen lähiruoka” (2012), jossa analysoidaan muistitietoaineistojen valossa perunan aineellista eloisuutta.

Feministisen talousmaantieteilijän J.K. Gibson-Grahamin pitkälinen työ kriittisen poliittisen talouden tutkimuksen uudistamiseksi (ks. esim. Gibson-Graham 2006a; 2006b; 2008) hyödyntää performatiivisuuden ajatusta.³ Keskeinen rooli Gibson-Grahamin pyrkimyksessä on kapitalismin käsitteellä, vaikkakin lähestymistapa on epätavallinen: kapitalismia ei hyväksytä selittäjäksi siinä muodossa kuin se usein ymmärretään, eli aikamme globaalia taloutta jäsentävänä suhteellisen aukottomana talous- ja yhteiskuntajärjestelmänä. Gibson-Grahamin huomio kohdistuu sen sijaan niihin tapoihin, joilla teoriat kapitalismista performatiivisesti (ja usein vahingossa) sulkevat pois ei-kapitalististen talouksien mahdollisuuden sinkoamalla nämä kapitalismista eroavat talouden muodot käsitteelliseen ja poliittiseen marginaaliin.

Tällaisessa *kapitalosentrisessä* (Gibson-Graham 2006b) talouskuvastossa mitä moninaisimpia talouksia jätetään käsittelemättä niiden oletetun epärelevanttien takia, tai niitä peilataan kapitalismiin ja nivotaan yhteen ei-kapitalismiksi, eli kapitalismin (alempiarvoisemmaksi) toiseksi. Näitä talouden muotoja saatetaan pitää kapitalismia uusintavina (esim. koti- ja hoivatyö), epärelevantteina (esim. vaihtopiirit, osuuskunnat, perheen ja naapuruston sisäiset materiaali- ja palveluvirrat) tai kehittymättöminä, perifeerisinä ja primitiivisinä (esim. lahja-, omavarais- ja luontoistaloudet). Aina ne kuitenkin suhteutetaan kapitalismiin, talouden kokonaisuutta määrittävään järjestelmään, jonka varjossa puuhastelu tapahtuu. Näin kapitalosentrisessä poliittisen talouden tutkimuksessa nähdään ikään kuin jäävuoren huippu, jossa kapitalistiset muodot sijaitsevat, mutta kaikki muu mahdollinen talous jätetään tutkimatta tai tuomitaan epärelevantiksi (ks. kuva 1).

3 J.K. Gibson-Graham on Katherine Gibsonin ja Julie Grahamin nimimerkki.

Kuva 1: Talouksien jäävuori. Mukailtu teoksesta Gibson-Graham (2006a: 70).

Gibson-Grahamin keskeinen argumentti onkin, että kriittisen talousteorian kehittäessä täydellistä kuvaa kapitalismista (taustaoletuksenaan teorian representationaalinen, ei performatiivinen, luonne), on se tullut osaltaan luoneeksi vihollisen, joka jättää kaikki ei-kapitalistiset projektit vaille pärjäämismahdollisuuksia. Toisin sanoen kapitalismi on oletettu

totaaliseksi ja yhtenäiseksi, joten sen vaihtoehtojen tutkimiselle ja tekemiselle on jäänyt hyvin vähän tilaa (Gibson-Graham 2006b). Kuten Gibson-Graham kuvaa, on totaalisesta kapitalismista muodostunut kriittiselle talousteorialle niin tärkeä ajatus, että kuin vainoharhassa, sen ilmentymiä nähdään joka puolella. Mutta *joka paikan kapitalismi* on jonkin muun tiellä, väittää Gibson-Graham, ja niin “kapitalismin tietämisen tavat ovat se, minkä haluamme delegitimisoida ja siirtää paikaltaan” (*ibid.*: 4-5).

Keskeistä on nähdä talous muunakin kuin kapitalismina, ja tärkeä lähtökohta tällöin on kapitalismin mahdollisimman tarkka määrittely. Gibson-Grahamille (2006a: 198) kapitalismi on marxilaisittain tuotannon rahataloutta, jonka tilallinen ja ajallinen kattavuus on kuitenkin rajoitettu vain sinne, missä kapitalistisia talouden muotoja – esimerkiksi palkkatyötä, yritystoimintaa, tuotantoa markkinoita varten – esiintyy. Abstrakti systeemi se ei siis ole, vaan jokainen kapitalistisen talouden tekemisen paikka on konkreettinen, ja sama pätee ei-kapitalistisiin talouden muotoihin. Näissä konkreettisissa paikoissa ja ajoissa siis tehdään kapitalismia, mutta myös paljon muuta, joka ei ole mitenkään *a priori* alisteista kapitalistisille muodoille.

Gibson-Grahamille tämä muu ei jäsenny kuitenkaan lähtökohtaisesti ei-kapitalismina, vaan ennemminkin talouden moneutena, josta voidaan eritellä esimerkiksi kapitalistisia, vaihtoehtoisia kapitalistisia ja ei-kapitalistisia muotoja. Tämän konkreettisissa paikoissa eri tavoin tehtävän talouden Gibson-Graham kehystää *moninaisten talouksien (the diverse economy)* viitekehyksen kautta (ks. taulukko 1). Taulukkoon jäsenyvä moneus kuvaa konkreettisia talouden muotoja, joilla on tietty sijainti ja tietyt tekijät. Huomionarvoista on, että mitään ennalta määrättyä hierarkiaa, keskinäissuhteita tai arvoista näiden

taloudellisten muotojen välille ei oleteta. Tämä on tietoinen valinta, sillä tarkoituksena on moninaistaa taloudellinen ontologia, ei antaa normatiivista ohjeistusta tietynlaisten talouksien rakentamiseksi tai kertoa valmiiksi tiedetyistä taloudellisista valtasuhteista. Taulukko on tarkoitettu esimerkeillä täydennettäväksi aina jossakin, ajallisesti ja tilallisesti tapauskohtaista taloudellista todellisuutta jäsentämään ja avaamaan. Demonstroimme tätä perunan suhteen alla (ks. taulukko 3).

Haaste 2: Ei-inhimillinen toimijuus

Talouden prosessit perustuvat viime kädessä ympäristömme materiaaliin ja energiaan. Yrjö Haila ehdottaakin, että talouden määritelmän rajoja laajennettaisiin käsittämään ”luonnon tarjoamien resurssien yhteiskunnallinen käyttö” (Haila 1997: 117). Näin talouden määritelmän rajat laajentuvat edellisestä.

YRITYSMUOTO	TRANSAKTIOT	TYÖVOIMA	KIINTEISTÖ / TILA	RAHOITUS
Kapitalistinen	Valtavirran markkinat	Palkallinen	Yksityisomistus	Valtavirran markkinat
Vaihtoehtoinen	Vaihtoehtoiset markkinat	Vaihtoehtoisesti palkattu	Vaihtoehtoinen yksityinen	Vaihtoehtoiset markkinat
Ei-kapitalistinen	Ei-markkinat	Ei-palkallinen	Avoin / yhteinen	Ei-markkinat

Taulukko 1: Moninaiset taloudet. Mukailtu lähteestä Cameron (2010: 4)

Hailan haastamaa talouden ja ympäristön, tai laajemmin inhimillisen ja ei-inhimillisen dualistista vastakkainasettelua voi pitää myös poliittisen taloustieteen lähtökohtana ongelmallisena (Bakker ja Bridge 2006; ks. myös Latour 2006). Dualismin problematisoinnin seurauksena esimerkiksi ympäristöhistoriallisessa, maantieteellisissä sekä feministisessä tutkimusperinteessä on viime vuosina puhuttu tutkimuksen (*uus*)*materiaalisesta käännteestä*. Sen osana ei-inhimillisen tai ruumiillisen toimijuutta tai vaikutuskykyä on pyritty korostamaan. Kuten Bakker ja Bridge kuvaavat: “materiaalisuudella on merkitystä sen kannalta, miten inhimilliset suhteet toimivat ja tulevat mahdolliseksi” (Bakker ja Bridge 2006).⁴

Materiaalisuus keskittyy siihen, mitä aine tekee, pikemmin kuin siihen, mikä sen ydin tai essentiaalinen luonne on (Anderson and Tolia-Kelly, 2004: 672). Tämä mahdollistaa materiaalisuuden ymmärtämisen historiallisesti rakentuneena, alati muodostumassa olevana ja dynaamisena (Bakker & Bridge 2006; Swyngedouw 1999). Bakker kuvaa vettä *yhteistyötä välttävänä*, Watts öljyä *väkivaltaisena*, Bennett erilaisia aineita *eloisana*, sekä

4 Erään lähtökohdan tarjoaa marxilainen ympäristökeskustelu, jossa ihminen sijoitetaan luonnon ”sisään” ja työ nähdään inhimillisen ja ei-inhimillisen luonnon välisenä yhdyssiteenä: “Työ on lähinnä ihmisen ja luonnon välinen prosessi, jossa ihminen omalla teollaan välittää, ohjaa ja valvoo ainesten vaihtoa itsensä ja luonnon välillä. Hän astuu luonnonvoimana luonnonainetta vastaan. Ruumiiseensa kuuluvat luonnonvoimat, käsivarret ja sääret, pään ja käden, panee hän liikkeelle omaksuakseen luonnonaineen hänen omalle elämälleen kelpaavassa muodossa. Vaikuttaessaan tällä liikkeellä luontoon ulkopuolella itseään ja sitä muuttaessaan, muuttaa hän samalla omaa luontoaan” (Marx 1948: 189–90). David Harvey konkretisoi Marxin käsitystä arvon tavaramuodosta kirjoittaessaan: “Salaatit ovat ikään kuin hiljaa siitä, miten ne tuotettiin ja kuka ne tuotti” (2010: 40;). Klassisessa poliittisessa taloustieteessä tavaroiden mystiikka liittyy niihin piiloutuvaan työhön ja sen luokkasuhteisiin. Tavaramuoto piilottaa kuitenkin myös tavaroiden ekologiset tuottamisen ehdot, kuten myrkyt, maankäytön, kasvihuonekaasupäästöt ja vedenkulutuksen (Corbera 2010).

Boyd kumppaneineen ainetta *yllätyksellisenä* empiirisissä tapaustutkimuksissa (muut siteerattu Bakker ja Bridge 2006; Watts 2001). Kuvaamalla aineen moninaisuutta on mahdollista luopua aineen yhtenäisyyden ajatuksesta ja nähdä se laajasti talouden prosesseja rakentavana ja ehdollistavana. Materialien eloisuus puhuttelee myös eri toimijoita eri tavoin (Bennett 2004; 2010). Esimerkiksi perunan ja sen moninaisten talouksien kuvaus on puutteellista ilman dynaamista, historiallisesti rakentunutta ajatusta perunasta ja sen laajemmasta ekologiasta, johon liittyvät niin ilmasto-olot, symbioottiset otukset sekä sienet, virukset ja tuholaiset.

Konkreettisesti tietyt materiaalisuudet kietoutuvat yhteen tuottaen historiallisesti rakentuneita edellytyksiä inhimillisille talouksille. James C. Scott (2009) korostaa miten tietyillä juureksilla ja vihanneksilla on ollut keskeinen vaikutus siihen, miten tietyt ryhmät ovat Kaakkois-Aasiassa voineet vetäytyä marginaalisille maantieteellisille alueille, etäälle veronmaksusta, pakkotyöstä ja valtiollisuudesta. Scott kutsuu tällaista riippumatonta omavaraista elämää sallivia kasveja nimellä *pakokasvit* (*escape crops*). Pakokasvien ominaisuuksia ovat esimerkiksi maan alla kasvaminen, nopea kasvukausi, sopeutuminen monipuolisiin kasvu- ja korkeusolosuhteisiin, pieni työvoiman tarve, hyvä säilyvyys sekä pieni rahallinen arvo (*ibid.*: 199). Peruna sijoittuu jokaisessa näissä luokassa Scottin luokituksessa kohtuullisen hyvään, hyvään tai erinomaiseen luokkaan (*ibid.*: 203) (ks. taulukko 2).

Vastaavasti monokulttuuriviljelmille sopeutuneita kasveja voi kuvata käsitteellä *tavarakasvit* (*commodity crops*) (Peluso 2012). Peruna on sopeutunut ja sopeutettu myös tähän tavarastumisen kiertoon. Tällaisia typologioita kehittämällä ja tarkentamalla on

mahdollista kuvata erilaisten talouksien aineellisia ehtoja tiettyinä aikoina. Perunalla ja sen laajemmalla ekologialla voidaan nähdä tiettyjä historiallisesti kehittyviä ominaisuuksia, jotka tekevät siitä enemmän tai vähemmän käyttökelpoisen erilaisissa moninaisissa talouksissa. Peruna on voinut näytellä yllättävää, väkivaltaista tai sekavaa roolia, mutta tärkeää on ymmärtää, miten aineen näkeminen ihmistaloudessa *kuolleen* tai vaikkapa *kapitalismin tuottaman* arajaakykyämme ymmärtää historiallisesti rakentunutta taloudellista toimintaa, jossa ekologinen ja inhimillinen sekoittuvat (Peluso 2012). Näillä teoreettisilla välineillä siirrymme käsittelemään perunan historiaa erilaisissa talouksissa.

Andien kaunein kukka

Etelä-Amerikassa Perun vuoristossa pienviljelijät viljelevät omavaraistarkoituksiin tänäkin päivänä kymmeniä perunalajikkeita. Tätä on pidetty erinomaisena perunan geneettisen monimuotoisuuden turvaajana. Perunanviljelyn alku on arkeologisissa etsinnöissä sijoitettu vuoteen 5800 ennen

Säilytettävyyys	Työvoima-intensiivisyys	Ilmasto/maaperä	Tautialttius	Korkeus-vyöhykkeen leveys	Arvo per tuotteen paino ja tilavuus (rahataloudessa)	Mahdollista säilöä maan alla
Keskin-kertainen	Matala	Erittäin sopeutuvainen; paras viileiden öiden ilmastoissa	1800- ja 1900-luvuilla	Kasvatetaan hyvin laajalla korkeuden vaihteluvälillä (0 – 4200m)	Matala	Kyllä

Taulukko 2: Peruna pakokasvina. Mukailtu teoksesta Scott (2009: 202-203)

ajanlaskun alkua, ja olemassa olevat perunalajit ovat siis pitkän perunanviljelyn kulttuurihistorian tuotosta. Peruna on lähtöisin Andien ankarista olosuhteisista. Perussa vain kolme prosenttia maa-alasta on viljelykelpoista. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Euroopassa vastaava osuus on kolmekymmentä prosenttia. John Readerin mukaan juuri perunan tuottavuus marginaalisilla mailla on mahdollistanut ihmisyhteisöjen elämän Andeilla (Reader 2009: 3-12).

Chuño on hyvin säilyvä perunavalmiste, jota tuotetaan yhä Andien suurilla korkeuksilla levittämällä perunat kylmään pakkasyöhön pakastumaan, ja sitten antamalla niiden lämmitä aamuauringossa. Readerin mukaan tämä oli yksi ensimmäisistä tavoista poistaa perunasta sen myrkyllisiä glykoalkaloideja (Reader 2009: 57). *Chuño*a voi säilyttää vuosia, ”periaatteessa määrättömiin” (Seppänen 1986: 56), kun muussa tapauksessa perunan säilyvyys olisi vain muutamia kuukausia. Perunavalmiste on siis mainio turva huonoja satoja vastaan. Andien inka-sivilisaatio perustui perunan lisäksi myös quinoan ja maissin viljelyyn. Pienviljelijät kuitenkin maksoivat veronsa *chuño*lla. Perunapohjaisten verojen avulla ruokittiin pakkotyötä tekeviä armeijoita, jotka työskentelivät julkisissa infrastruktuuri- ja rakennushankkeissa, perustivat kaivoksia ja kävivät sotia (McNeill 1999). Omavaraiskäytäntöjen lisäksi siis myös poliittinen ja taloudellinen valta oli kytköksissä perunaan. Usein riippumattomampi viljely tapahtui korkeammilla korkeuksilla, jossa väestö oli harvempi ja kulkuyhteydet vaikeampia (Brush *et al.* 1981).

Myös eurooppalainen kolonialistivalta omaksui pakkotyön ja *chuño*n instituutiot. Espanjalaisten kultan- ja hopeanhimo tuotti entistä rajumman kaivosten pakkotyön muodon, jossa työvoima ruokittiin halvalla, käytännössä pelkän perunan avulla (McNeill

1999: 70). Historiallisesta aineistoista jää epäselväksi kuinka läpäiseviä ja totaalisia inkojen tai espanjalaisten perunasivilisaatiot ovat olleet. Kysymys on ennemminkin siitä, minkälaisia talouden muotoja perunan yhteydessä on historiallisesti esiintynyt. Todennäköistä on, että peruna on ollut sekä valtiollisuudesta riippumattomien elämänmuotojen että kaivosorjien ravinnon perusta (vrt. Brush *et al.* 1981).

Eurooppalaisten pelastus

Perunan omaksuminen osaksi eurooppalaista ruoka- ja viljelykulttuuria ei ollut suoraviivainen prosessi. Mukula sai hitaasti jalansijaa vanhassa maailmassa, vaikka sen matkasta viljelyyn Kanariansaarille raportoidaan jo 1500-luvulla (Reader 2009). Pitkään sen makua pidettiin ala-arvoisena viljaan verrattuna eivätkä talonpojat innostuneet siitä.

Sittemmin potun suosio kuitenkin kasvoi Euroopassa paitsi ravintoarvojensa, myös piiloutumiskykynsä ansiosta. Perunassa on säilönnän suhteen se huomattava ominaisuus, että mukulat voi jättää maahan kuukausiksi ilman, että ne pilaantuvat. Vastaavasti vilja oli säilöttävä varastoihin, josta sen kohtalo oli usein päätyä armeijoiden lunastamaksi tai anastamaksi sotaisessa 1600-luvun jälkeisessä Euroopassa. Kun Euroopassa riehuivat toistuvat sodat, veivät maita kiertäneet armeijat usein viljat maalaisten varastoista, jättäen jälkeensä vain nälkää. Kauheinta tuhoa maalaisväestölle aiheutui Saksassa Kolmikymmenvuotisessa sodassa ajanjaksona 1618-1648. Kuten McNeill (1999: 72) kirjoittaa, tämä sota oli viimeinen, jonka tuhovoimaa vaimentaakseen perunankasvatus ei ollut vielä yleistynyt tarpeeksi.

Perunantuotanto kasvoi McNeillin (1999: 72) mukaan jokaisen Euroopassa käydyn sotaretken seurauksena vuodesta 1560 aina Toiseen Maailmansotaan saakka. Mukulanviljelyn hyöty piili mullan alla: maahan jätetyt perunat selvisivät ryöstöretkistä huomattavasti viljaa paremmin, ja niitä voitiin kaivaa aina tarpeen mukaan ylös ilman suurempaa huolta varastoinnista. Esimerkiksi Fredrik Suuren hallitseman Preussin nähdään selvinneen suuremmitta tuhoitta Ranskan, Itävallan ja Venäjän armeijoiden hyökkäyksistä vuosina 1740-1748 juuri mittavan siemenperunoiden ja viljelyohjeiden jakamisohjelman takia (Reader 2009: 152). Siellä missä peruna omaksuttiin, siitä harvoin enää luovuttiin. Perunanviljelyn yleistymistä seurasi myös nopeampi väestönkasvun aika Euroopassa (Braudel 1981).⁵

Irlannin kehitys parin sadan vuoden ajalta antaa kiintoisan ja hyvin dokumentoidun esimerkin perunan omaksumisesta. Kuten McNeill (1999: 74) kirjoittaa, Irlannissa perunanviljelyn laajentuminen 1600-luvulla oli yksin maattomien maatyöläisten käsissä. Maanomistajat olivat kiinnostuneita lähinnä karjan ja viljan tuottamisesta vientimarkkinoille. Eekkeri (n. 0,4 ha) perunamaata ja yksi lehmä riitti pitämään hengissä perheen, ja näin

5 Mielenkiintoista on, että perunan mahdollisesta roolista pakokasvina Euroopassa löytyy niukasti kertomuksia. Pohtimisen arvoinen on mahdollisuus, että peruna ja muut pakokasvit ovat Euroopassakin mahdollistaneet elämän ilman hallintaa ja pitkälti siis ilman kirjallisia todisteita. Kuten Scott (2010) huomauttaa eräässä haastattelussa: "Talonpoikien homma on pysyä poissa arkistoista. Kun heitä löytyy arkistoista, tarkoittaa se että jokin on mennyt kamalalla tavalla pieleen". Kimmo Katajala (2002) kuvaa klassikkoteoksessaan *Suomalaisen talonpojan kapina* juuri näitä kapinoita suhteessa Suomeen, mutta tämä pakeneminen välttyy osin Katajalan katseelta. Niin aikaisemmin kuin myös nykyisin korvessa eläminen on mahdollistanut muun muassa perunan avulla riippumatonta elämää.

ylläpitämään ”poikkeuksellisen tervettä, pontevaa (ja toivottoman köyhää) maaseutuväestöä” (*ibid.*: 75), joka oli valmis ja kykenevä työntekoon maanomistajien iloksi. Peruna salli pienen viljelyalan uhrauksella työväestön uusiutumisen ja lisääntymisen samalla, kun maanomistajat saattoivat viljelyttää rahakasveja ja tuottaa karjaa yhä laajemmalla pinta-alalla. Nämä tuotteet suunnattiin vientiin Englantiin, jonka nopeampi taloudellinen kasvu oli alkanut.

Irlannin väestö lisääntyi perunan varassa nopeasti 1700-luvulta eteenpäin yhä marginaalisemmilla alueilla. 1800-luvulle tultaessa irlantilaiset suurperheet olivat perunasta riippuvaisia erittäin huonoilla viljelysmailla. Kahdeksanmiljoonaisesta väestöstä lähes viidelle miljoonalle peruna oli keskeinen ravintoainne, ja yli kolme miljoonaa ei syönyt käytännössä muuta kuin perunaa (Reader 2009: 161). Peruna oli mahdollistanut väestönkasvun ja jokseenkin riittävän ravinnon huolimatta siitä, että maanomistus keskittyi voimakkaasti. Maantieteellisesti ilmiö oli sinänsäkin merkityksellinen, että voimistuneen irlantilaisten väestönkasvun nähdään olleen yksi tärkeä Englannin teollistumista mahdollistanut tekijä (McNeill 1999). Perunan ansio Manner-Euroopan väestönkasvulle vuoden 1750 jälkeen johtui suurelta osin siitä, että kesannoiville viljapelloille, joiden osuus viljelyalasta vuosittain oli 1/3-1/2, voitiin istuttaa perunoita. Se tarjosi yllättäen tehokkaan viljelyn aiemmin heikosti tuottavana pidetylle viljelysalalle.

Euroopassa tiivistyvä perunanviljely teki kuitenkin kasvitautien leviämisen todennäköisemmäksi. Guanopohjaisten lannoitteiden maailmankaupan myötä Perusta levinneet sienitaudit tekivät perunasta uudella tavalla haavoittuvaisen (Mann 2011). Perunarutto levisi Euroopasta ja tuhosi perunan maanpäälliset osat sekä mukulat myös Irlannissa. Kun rutto perunan

maanpäällisissä osissa huomattiin, mukula oli jo pilalla. Vuoden 1845-1848 perunasadot epäonnistuivat kautta Euroopan. Pahimmat vaikutukset nähtiin Irlannissa, jossa yli miljoona kuoli ja noin kaksi miljoonaa lähti siirtolaisiksi, suurimmaksi osaksi Englantiin ja Amerikkaan. Peruna oli pettänyt siitä riippuvaiseksi tulleet köyhät ihmiset.

Perunaruton identifikaatioon ja tämän lämpimissä oloissa nopeasti leviävän munasienen torjuntaan suunnattavat toimenpiteet löydettiin vuosikymmeniä myöhemmin, ja silloinkin sattumalta (Reader 2009). Mannin (2011) mukaan perunan taudintorjumisen pyrkimykset olivat keskeisesti vaikuttamassa kemiallisen kasvi- ja sienitorjunta-alan syntyyn. 1800-luvulla perunaruttoa aiheuttava *phytophthora infestans* -munasieni oli täydellinen yllätys. Zadoks (2008) väittää, että vuosien 1845-1847 huonot perunasadot myötävaikuttivat keskeisesti vuosien 1848 vallankumouksien puhkeamiseen. Vuosi tunnetaan Euroopan hulluna vuotena.

Perunan suosio kasvoi nopeasti myös sen jalostuksen myötä, joka tuotti paremmanmakuisia ja tuottoisampia lajikkeita. 1800-luvun lopulla perunan lajikkeilla käytiin laajaa kauppaa ja esimerkiksi *Eldorado*-nimisestä perunasta käynnistyi spekulatiivinen sykli, jossa muutamasta siemenperunasta maksettiin aiemmin vakiintuneeseen verrattuna tuhatkertaisia summia. Eldorado-peruna on "rikastumisen lähde, todellinen kultakaivos! Timanttikaivos!" mainostivat perunan jalostajat sen mahdollisuuksia. Näin peruna ja sen jalostus ja huikeat tuotto-odotukset kytkeytyivät myös finanssitalouden sykleihin 1800-luvun Euroopassa (Reader 2009). Eldoradon arvo romahti nopeasti sen heikosta taudinkestävyydestä johtuen.

Post-sosialistinen pottu

Kiinalaiset syövät perunaa vuosittain keskimäärin 30 kiloa henkeä kohden, yhdysvaltalaiset ja suomalaiset yli 60 kiloa. Rossi (2009) korostaa, että varsinaiset perunansyöjät löytyvät Itä-Euroopasta: “venäläiset ahmivat keskimäärin 250 kg sekä ukrainalaiset ja valkovenäläiset lähes yhtä paljon.” (Rossi 2009). Sosialismin turvaverkkojen romahtaminen on korostanut perunan merkitystä itäeurooppalaisen ravinnon perustana. Ries (2009) arvioi, että 40-45 prosenttia venäläisistä osallistuu omatarveviljelyyn. *Argumenty i Fakty*-lehti korostaa perunan merkitystä vuonna 1997 artikkelissa *Miten selviämme ilman rahaa* (*ibid.*:182). Tekstissä juhlietaan ihmisten kykyä selvitä ja elää kaikesta huolimatta, riippumatta modernin yhteiskunnan tarjoamista turvaverkoista. Vaikka perunaa on perinteisesti pidetty köyhien ja alaluokkien ruokana, siihen kytkeytyy myös arvostavia kulttuurisia merkityksiä ja siitä käytetään Venäjällä laajasti hellittelynimeä *kartoshka* (*ibid.*).

“Ennen vanhaan oli tapana jakaa ihmisille kuuden sadasosahehtaarin maatilkut. Sitten kokoa kasvatettiin, ja sitten vielä vähän. Omituista on, että [nykyään] yhdeksänkymmentä prosenttia maan perunoista kasvatetaan näissä pienissä yksityisissä puutarhoissa. Yhdeksänkymmentä prosenttia! Ja nämä puutarhat tuottavat kahdeksänkymmentä prosenttia vihanneksista ja kuusikymmentä prosenttia hedelmistä. [...] Haluaisin siis ensin kiittää kaikkia siellä, jotka ottavat osaa tähän työhön näin uskomattomin tuloksin. Toivon myös, että saatte tyydytystä tämän kauden työstänne ja että se johtaa hyviin tuloksiin.”

- Vladimir Putin vuonna 2003 (siteerattu Ries 2009: 202)

Venäjän presidentin pientuottajia arvostava kommentti korostaa, miten perunantuotanto on post-sosialistisessa tilanteessa keskeinen

turva. Vastapainoksi eräs opposition tunnetuimmista hahmoista, kiistelty Eduard Limonov, on todennut: ”Kun miljoonat venäläiset ovat kiinnittyneinä datsha-palstoilleen ja käyttävät aikansa viljellen porkkanoita, perunoita, sipuleita ja niin edelleen, emme voi odottaa muutosta yhteiskunnassa” (Ries 2009: 199). Perunan tarjoamaa halpaa toimeentulon mahdollisuutta voi siis pitää myös eräänlaisena puskurina poliittisille muutosvaatimuksille ja poliittisten liikkeiden kasvulle.

Perunan ominaisuudet ovat mahdollistaneet miljoonille työttömille ihmisille vetäytymisen vaatimattomille datshoilleen viljelemään perunaa, kun yhteiskunnan turvaverkko on romahtanut (Ries 2009). Tämän luomusadon herkkyyys koloradonkuoriaisille tai perunarutolle tuotti suuren vientiperunan kysynnän vuonna 2010 Suomesta. Suomalaislehdissä ja huoltoasemakeskusteluissa kauhisteltiin sitä mahdollisuutta, että Suomesta loppuisi peruna viennin seurauksena (HS 2011). Keskustelu toi pintaan monia symbolisia perunaan liitettäviä merkityksiä, kuten omavaraisuuden ja riippumattomuuden.

Suomalaisen perunapellon kiistakapulat

Perunaa on viljelty Suomessa ainakin 1700-luvulta lähtien. Suuri osa nykyisestä perunantuotannosta on liiketoimintaa, jossa perunaa tuotetaan ruokaperunaksi, teollisuuden raaka-aineeksi ja tärkkelysperunaksi. Omavaraisviljelyä ei Suomessa tilastoida. Ammattimainen perunantuotanto on keskittynyt maan läntiselle rannikolle erilaisiin alueellisiin keskittyimiin. Esimerkiksi varhaisperunasta tuotetaan noin 70% Varsinais-Suomessa ja sertifioidusta siemenperunasta puolestaan noin 75% Pohjois-Pohjanmaalla (Ruoka- ja ruokateollisuusperuna-

strategia 2020 2011: 10). Perunaa viljeleviä maatiloja oli maassa vuonna 2010 noin 14000 kappaletta, kun taas ammattimaisia ruokaperunanviljelijöitä oli 900 ja ruokateollisuusperunan viljelijöitä 300 (*ibid.*: 11). Samalla peruna on edelleen eräs kaikkein suosituimmista palstaviljellyistä kasveista (Asiantuntijahaastattelu IV). Vielä 1980-luvulla käytännössä kaikilla maalaistiloilla oli oma perunapello omavaraistuotantoa varten (*ibid.*). Peruna on elänyt Suomen historiassa monessa mukana, mistä kielellinen moninaisuus antaa ehkä kiinnostavia esimerkkejä. Peruna on kymmenien sanontojen kohde ympäri maata. Mielikuva punaisesta tuvasta ja perunamaasta konkretisoi romanttiset käsitykset omavaraisestä suomalaisesta maaseudusta.

Osana tutkimushankettamme haastattelimme 14 perunanviljelyyn osallistuvaa ihmistä Uudellamaalla (5) ja Pohjois-Karjalassa (9) kesällä 2011 (Haastattelut Uusimaa 2011; Haastattelut Pohjois-Karjala 2011). Haastateltuja kohtelemme anonymieinä. Lisäksi haastattelimme tätä artikkelia kirjoittaessamme sähköpostitse ja puhelimitse Eviran (Asiantuntijahaastattelu II, V), Luomuliiton (Asiantuntijahaastattelu III), Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliiton (Asiantuntijahaastattelu IV) sekä maa- ja metsätalousministeriön (Asiantuntijahaastattelu I) asiantuntijoita. Haastattelut on tekstissä numeroitu ja tarkemmat tiedot niistä löytyvät artikkelin kirjallisuusluettelosta. Aineistot eivät pyri tilastollisesti edustavaan otokseen ja ne ovat valikoituneet lumipallometodilla, siis edellisiä haastateltavia ja asiantuntijoiden kontakteja hyödyntäen. Käsittelymme siis havainnollistaa kvalitatiivisen tutkimuksen keinoin Suomen perunantuotantoon liittyviä asetelmia.

Mukana tutkimuksessamme oli niin perunaa muun maanviljelyn ohessa tuottavia luomuviljelijöitä kuin omatarveviljelyn

harjoittajiakin. Poliittisen taloustieteen näkökulmasta keskeistä on perinteisesti ollut ammattimainen viljely ja sen rahatalous sekä muuttuvat tuotannon ehdot, mutta moninaisten talouksien näkökulmasta pidämme oleellisempina hahmottaa taloudellista moneutta ensisijaisena lähtökohtana talouden tutkimiselle. Taulukossa 3 kuvataan joitakin tutkimuksemme myötä esiin nousseita perunan talouksien muotoja. (Haastattelut Pohjois-Karjala 2011; Haastattelut Uusimaa 2011; Asiantuntijahaastattelut I-V 2012)

	YRITYSMUOTO	TRANSAKTIOT	TYÖVOIMA	KIINTEISTÖ / TILA	RAHOITUS
KAPITALISTINEN	•Maanlaajuiset vähittäiskauppaketjut •Osakeyhtiöt	•Ruokaperunaa supermarketista •Ruokaperunaa paikallis-/kyläkaupasta •Siemenperunaa siemenkaupasta	•Vähittäiskauppojen palkkatyövoima •Tilojen palkolliset	•Yksityisomisteiset vähittäiskaupat •Kasvatuspalsta omalla pihalla/maatilukulla	•Lainaa pankista
VAIHTOEHTOINEN	•Perheyrietykset •Kunnalliset toimijat •Luomu- ja ekokaupat •Yhteiskunnalliset yrietykset	•Suoramyynti viljelijöiltä •Luomumarkkinat •Luomu- ja muut ruokapiirit •Epäviralliset tai pimeät markkinat	•Itsensä työllistäjät •Ei-rahalliset korvaukset vapaaehtoisille •Työskentely osuuskunnassa	•Maatilkku vuokrattuna esim. kunnalta	•Lainaa paikallisesta osuuspankista
EI-KAPITALISTINEN	•Itsensä työllistävät maatilayrietykset •Epäviralliset verkostot •Yhteisöviljelykset •Yhdistykset	•Vaihtokauppa •Perunaa takapihalta tai palstalta •Lahjoitukset ruokajakeluun •Perunan varastaminen	•Talkoot •Vapaaehtoistyö •Kotitarveviljelijät (esim. pihalla, palstalla) •Dyykkaajat •Työ yhteisöpalstalla •Kotityöt ja kokkaaminen	•Jokamiehenoikeudet •Yhteisöomisteiset pellot •Roskalaatikkojen sisältö •Ilmainen ruokajakelu	•Lainaa ystävältä, perheenjäseneltä, tutulta, jne. •Lahjoitukset ja lahjat •Siemenperunaa ystävältä tai tuttavalta

Taulukko 3: Perunan moninaisia talouksia Suomessa. Taulukko ei ole tarkoitettu kattavaksi taloudellisten prosessien kuvaukseksi vaan se illustroi niiden taloudellista moninaisuutta esimerkkien avulla.

Yksi taulukon ja tapaustutkimuksemme viesteistä on, ettei poliittisen taloustieteen keskittyminen yksinomaan riveistä ylimmäiseen (kapitalistinen) ja osittain toiseksi ylimmäiseen (vaihtoehtoinen) ole aina perusteltua, ainakaan lähtökohtaisesti ja *a priori*. Niihin muotoihin keskittyminen, joita tässä olemme luokitelleet kapitalistisiksi, voi toki olla perusteltua monissa tapauksissa, mutta ontologisena lähtökohtana talouden palauttaminen näihin kapitalistisiin muotoihin on monin tavoin ongelmallista. Kun taulukon ylintä riviä pidetään poliittisen taloustieteen analyysin lähtökohtana, tullaan helposti vihjanneeksi kuinka vakavasti otettava viljely tapahtuu talouden puitteissa, muun viljelyn ollessa harrastustoimintaa. Tosiasiassa monet hyötyyn pyrkivät harrastukset (kutominen, omavaraisviljely, marjastaminen, jne.) ovat näkemyksemme mukaan keskeinen osa moninaisia talouksia ja ihmisten toimeentuloa. Näemme että harrastus- ja taloudellinen toiminta eivät ole toisiaan poissulkevia kuvauksia. Siinä missä harrastustoiminta voi erottaa kokemuksellisen vapaa-ajan kokemuksellisesta työstä on tämä erottelu moninaisten talouksien näkökulmasta epäolennainen tai harhaanjohtava.

Haastatteluaineistossamme perunanviljelyn merkitys korostui mahdollisesti yllättävälläkin tavalla. Kolmetoista neljästätoista haastateltavastamme piti perunanviljelyyn osallistumista tärkeänä ja oman taloutensa kannalta merkittävänä, vaikka viljelyn taloudellinen kannattavuus kaupallisena toimintana kyseenalaistettiin (Haastattelut Uusimaa 2011; Haastattelut Pohjois-Karjala 2011). Erityisesti kaupalliset tuottajat Uudellamaalla (2) tosin pitivät perunan taloudellista kannattavuutta viime vuosina erityisen heikkona (Haastattelut Uusimaa 2011). Lisäksi *omaan perunaan* kiinnitettiin johdonmukaisesti näissä haastatteluissa mielikuvia omavaraisuudesta, ruokasuvereniteetista ja

riippumattomuudesta. Esimerkiksi eräässä Pohjois-Karjalan kyläyhteisössä, jota voitaisiin vaivatta kuvata poliittisen taloustieteen käsitteistöllä työttömyydestä, muuttotappiosta sekä muista taloudellisista ongelmista kärsiväksi alueeksi, tarjoaa itse kasvatettu peruna paikallisten haastaltavien (7) puheenparressa merkittävän osan asukkaiden hiilihydraattitarpeesta (Haastattelut Pohjois-Karjala 2011). Perunankasvatuksen laskeminen harrastustoiminnaksi (todellisen talouden ollessa jotain muuta), kuten sitä usein heikon taloudellisen kannattavuuden vuoksi määritellään, antaisi harhaanjohtavan kuvan siitä, mistä ihmiset jokapäiväisen elantonsa alueella saavat. Samalla poliittisen taloustieteen diagnoosi alueesta taantuvana tuottaisi helposti mielikuvan suurempien taloudellisten prosessien (muuttotappion, globalisaation, kuntien talousahdingon jne.) passiivisista uhreista, välttämättä lähtökohtaisen mielenkiinnon sitä kohtaan, millaisia talouksia ihmiset todella *tekevät*.

Moninaisten talouksien viitekehys on siis tässä tapauksessa paitsi paljastavampi ja kenties totuudenmukaisempi myös rohkaisevampi ja innostavampi suhtautumisessaan ihmisiin taloudellisina toimijoina. Vain ottamalla huomioon moninaisten talouksien tekijät, voimme puhua niistä talouden rakenteista, jotka ehdollistavat ihmisiä tai jotka vaikuttavat heihin. Yksi performatiivisuuden ajatuksen opetuksista onkin, etteivät nämä tuotetut tuntemukset ole yhdentekeviä, vaan tärkeä osa sitä mitä talousteoria tuottaa. Kapitalistisista talouden muodoista sivuun jääneet ja jätetyt kokevat niin negatiivisia kuin positiivisiakin tuntemuksia esimerkiksi palkkatyön puuttumisen johdosta (Åkerblad 2011). On poliittisen taloustieteen tekijöiden valinta haluavatko he kohdella esimerkiksi työttömiä lähtökohtaisesti työn puutteesta kärsivinä uhreina vai moninaisissa talouksissa elämäänsä vailla palkkatyötä harjoittavina taloudellisina toimijoina.

Perunantuottajia niin Tyrnävällä, Uudellamaalla kuin Pohjois-Karjalassa näyttää yhdistävän ajatus perunan ekologisuudesta elintarvikkeena (Haastattelut Pohjois-Karjala 2011; Haastattelut Uusimaa 2011; properuna.fi-sivusto 2012). Tyrnävällä, jossa sijaitsee Suomen siemenperunakeskus ja jossa tuottajat laajasti erikoistuvat siemenperunaan, on puhtaan, kontrolloidun ja hallitun perunan tuottaminen perunanviljelijöille tärkeää (properuna.fi-sivusto 2012). Tällä tavoin kuvataan, että on mahdollista minimoida virusten ja muiden tautien aiheuttamat riskit. Viljelykäytössä suositut lajikkeet taantuvat muutamassa vuodessa viruksista ja muista seikoista johtuen, ja sadon määrä ja laatu heikkenee. Tämä perunan *taantuminen* luo siis jatkuvan tarpeen tuottaa tarpeeksi pohjoisessa Suomessa kantoja, jotka eivät suotuisista ilmasto-oloista johtuen ole toistaiseksi virusten tai sienikasvustojen uhkaamia (Asiantuntijahaastattelut 2012: I-II, IV-V).

Toisen ekologisen ikkunan tuottaa tapaustutkimuksemme Pohjois-Karjalassa. Täällä haastattelemamme toimijat kehuvat perunan ominaisuuksia suhteessa kaupallisesti tuotettuihin elintarvikkeisiin, joiden tuottaminen vaatii runsaasti lannoitteita, öljyä, veden tuhlaamista sekä maa-alaa eri puolilla maailmaa (Haastattelu Pohjois-Karjala 2011). Perunapellolla touhuaminen merkityksellistyy näin hyvin konkreettiseksi ekologis-materiaaliksi toiminnaksi, jossa kuten eräs haastateltava ilmaisee: ”peruna sallii meille luksuksen elää riippumattomasti” (Haastattelu Pohjois-Karjala 2011). Samoista ekologiaan liittyvistä syistä haastattelemamme peruna-asiantuntija korostaa miten perunanviljely on yleistynyt viime aikoina muun muassa kaupunkiviljelyssä, joskin tuotantomäärät ovat edelleen pienet (Asiantuntijahaastattelu V: 2012)).

Taulukko 4: Luomuperunan viljelyala Suomessa vuosina 1995-2010. Lähde: evira.fi.

Maatalousneuvojat MTK:lla toteavat, että peruna sopii luomukiertoihin monia muita kasveja heikommin taudinuhasta johtuen (Asiantuntijahaastattelu IV, 2012). Haastattelemamme luomuviljelijät taas ajattelevat perunan tautiherkkyyden johtuvan siitä, että konventionaalisilla tiloilla viljelykiertoa ei juuri toteuteta (Haastattelut Pohjois-Karjala 2011; Haastattelut Uusimaa 2011). Tämän ristiriidan ratkaiseminen on tämän artikkelin tavoittamattomissa, mutta kuvastaa yhtä jännitettä maatalouspolitiikan keskusteluissa, joiden materialisoituvat tulkinnat ohjaavat tukipäätöksiä perunan tuottamisen ehdoista ja perunan ekologioista tulevaisuudessa. Esimerkiksi Ruotsissa luomuperunan tuotannosta saa asiantuntijahaastattelun mukaan korkeampia maataloustukia (Asiantuntijahaastattelu III, 2012). Tyrnävällä kiistoja on jo esiintynyt luomu- ja siemenperunantuottajien välillä, koska ruiskuttamattomat luomupellot nähdään tautien osalta puhtaan siemenperunan riskitekijänä (Asiantuntijahaastattelu IV, 2012). Riskien vähentämiseksi siemenperunan tuottajat ovat käyneet vapaaehtoisesti ruiskuttamassa kasvin-, tuholais- ja sienentorjunta-ainein muiden viljelijöiden perunapelloja. Konkreettisia hallintatoimenpiteitä on harkittu kaikille perunantuottajille myös viranomaisten keskuudessa. Eräs haastateltava suosittelee perunan

omavaraisviljelijöille levitettäväksi *perunan hyvä viljelytapa* -ohjeet, joissa otettaisiin huomioon ennakoiden kasvinterveydestä huolehtiminen (Asiantuntijahaastattelu I, 2012). Asiantuntijat pelkäävät erityisesti, että kotitarveviljelijät tökkäävät maahan eksoottista perunaa esimerkiksi Egyptistä ja tuovat siten Suomeen uusia tauteja (Asiantuntijahaastattelu 2012: I, II, IV).

Asiantuntijat näkevät myös monia tulevaisuuden ongelmia. Perunaruton lisäksi Amerikasta levinnyt koloradonkuoriainen koetaan keskeiseksi riskitekijäksi. Koloradonkuoriaista ei toistaiseksi ole esiintynyt endeemisesti Suomessa. Silti kuoriainen näyttää asiantuntijoiden mukaan olevan lähes vääjäämättä leviämässä tänne lähivuosina. Sitä esiintyy jo endeemisenä Venäjällä ja Virossa, ja lämpenevät ilmasto-olot tekevät olosuhteista sen kannalta yhä suosiollisempia. Suomalaisia peruna-asiantuntijoita huolettaa lisäksi se, että Venäjällä saattaa kasvaa Suomessa käytettävälle kasvintorjunnalle resistenttejä koloradonkuoriaisen kantoja. Ukkoskuurot nostavat kuoriaisia ilmaan ja tuovat niitä Suomeen suotuisissa tuulioloissa. Venäjällä tätä perunakasvin vihreät osat armotta syövää siirtolaislajia torjutaan käsin, kuten on tehty sen Eurooppaan leviämisestä asti 1930-luvulla. Suomessa EVIRA tuhoaa kaikki kasvustot, joilta koloradonkuoriaista löytyy, jotta Suomi säilyisi tuholaisvapaana vyöhykkeenä (Asiantuntijahaastattelu 2012: I-V).

Kaikki yllä esitetyt esimerkit osoittavat, miten peruna vastustelee tiettyjä pyrkimyksiä, ja miten se herättää sekä hallinnollisia että toiminnallisia reaktioita ympärillään. Heikot sadot eivät ole poikkeus, koska perunantuotannon olosuhteita on hankala hallita. Tämä voidaan tulkita perunan ekologian *vastusteluksi*. Luomuviljelijöiden kommentit korostavat, miten tulkinnat tästä perunan vastustelusta ohjaavat sitä, minkälaiseksi perunanviljely jatkossa muodostuu, eli minkälaisiin talouksiin se jatkossa soveltuu.

Taudintorjunta on perunantuotannossa tosiasia ja perunantuotanto näyttää laajamittaisesti tuotettuna edellyttävän useampia torjuntakertoja kuin mikään muu kotimainen viljelykasvi (Reader 2009). Siitä huolimatta myöskään kaupallisissa verkostoissa ei ole omaksuttu kritiikittä kaikkia mahdollisia menetelmiä. Perunan genomi on selvitetty sen geenimuuntelun mahdollistamiseksi. Vuonna 2008 aloitetut geneettisesti muunnellun BASF-perunan koeviljelmät keskeytettiin vuonna 2011. Yritys ilmoitti teolliseksi tärkkelysperunaksi tarkoitetun tuotannon lopettamisen syyksi eurooppalaisten GMO-vastaisuuden (HS 20.1.2012). Myös suomalaisen GMO-perunan edistäjien laajamittaiset suunnitelmat lajikkeiden rauhanomaisesta rinnakkaiselosta on toistaiseksi hyllytetty (Jalonen *et al.* 2008).⁶

Ristiriitainen kysymys siitä, miten viranomaisten ja viljelijöiden mukaan erilaiset perunanviljelyn tavat mahtuvat elämään rinnakkain, vaatisi laajamittaisempaa jatkotutkimusta. Voidaan kuitenkin sanoa, että omavaraisen ja kaupallisen perunantuotannon

6 Maailmanlaajuisesti sama dilemma näkyy selkeästi. Perunan geenimuuntelua edistävät tahot kuten Potato Genome Sequencing Consortium puhuvat siitä, että perunan biodiversiteettiä pyritään perunan geenimuuntelussa ja jalostamisessa tuottamaan, jotta maailman nälkäongelma ratkeaisi. Toisaalta tällä pyritään tuottamaan perunalajikkeita perunaa tavarautumisen kiertoon vähentämällä sen nykyistä ekologista vastustelua. Näin edistetään erityisesti sieni- ja kasvitautien kemiallisten torjunta-aineiden tehoa (potatogenome.net). Nälkäongelman ratkaisussa olisi kuitenkin syytä tarkastella tarkemmin maailman nälän anatomiaa ja niitä talouksia, joista tämä nälkäongelma ponnistaa. Kuten YK:n ruokaturva-erityisraportoiija Olivier de Schutter (2011) korostaa maailman köyhimpien ihmisten ruokaturva näyttää olevan ratkaistavissa vain heidän omilla käsissään olevalla maa- ja siemenresurssilla. Teknologian soveltaminen elintarviketuotantoon on 1800-luvun jälkeen keskittynyt korostetusti tiettyjen ”commodity potato” perunantuottajien mahdollisuuksien parantamiseen. Taudit tai tuholaiset eivät kuitenkaan tunne nykyisen tuotannon rajoja.

suhdetta kuvaavat hyvin kaksi suomalaista perunasanontaa:

”Kylmää ja klönttistä kuin Itkon piikain perunavoi” (viileät välit);

”Hyvin on kustu, on pata ja pottu täynnä” (sotkettu asiat)

Johtopäätökset

Olemme yllä kuvanneet sekä taloudellista että toimijuuden moneutta, joka piiryy perunan historiallisista ja maantieteellisistä liikkeistä kahden teoreettisen viitekehysemme kautta tarkasteltuna. Kun tieto taloudesta nähdään performatiivisena, asettavat nämä kahdensuuntaiset huomiot haasteita poliittiselle taloustieteelle. Poliittinen taloustiede väistämättä tuottaa tietynlaista todellisuuttamääritelmää, mikä on sen näkökulmasta taloutta ja mikä ei, sekä mikä on sen tarkoittamaa poliittisuutta ja mikä ei. Vaikka peruna ei selvästikään ole marginaalinen mukula, eikä sen talouksista käytävä keskustelu yhdentekevää, voi esittämiämme haasteita hyödyntää laajemminkin uusiin poliittisen taloustieteen kysymyksenasetteluihin. Ajankohtaiset globaalit ekologis-taloudelliset kriisit osoittavat osaltaan, että sekä ei-inhimillisen toimijuuden että moninaisten talouksien intensiivinen pohdinta on paikallaan.

Perunan historia antaa esimerkkejä toimijuudesta, joka on ihmisen kannalta ollut monesti sekä sallivaa, yllättävää että vaarallista. Peruna on toiminut eloisana ihmisen matkakumppanina ainakin viimeiset 8000 vuotta. Vain viimeiset muutama sata vuotta tästä yhteiselmästä on arkistoitu. Sinäkin aikana peruna on mahdollistanut muun muassa pakokasvina ei-valtiollisia elämäntapoja, sekä yllättävän hyvänä ravinnonlähteenä suhteellista liikaväestöä teollistumisen tarpeisiin Euroopassa. Pottu on toiminut joskus

lähes ainoana ravinnonlähteenä sotajoukkojen rosvotessa tai sosialismin luhistuessa Venäjällä. Erityisesti Pohjois-Euroopassa peruna on ollut tärkeä, johtuen sen ylivertaisesta tuottavuudesta muihin kasveihin verrattuna. Perunasta ei ole ainakaan toistaiseksi saatu tuotettua täysin luotettavaa kumppania, mistä kertovat esimerkiksi koloradonkuoriaiset, perunarutto ja kasvintorjunta-aineiden suuret määrät. Päinvastoin, perunan vastustelu näyttää lisääntyneen monokulttuurien lisääntyessä, ja ihminen käyttää enenevässä määrin huipputeknologian ja kemikaalien yhdistelmää perunan hallitsemiseen.

Perunan kautta on mahdollista tarkastella teollisen mittakaavan maanviljelyn haavoittuvaisuutta ja riippuvuutta öljystä ja torjunta-aineista, joiden vaikutuksia muille eliöille ei tunneta. Tätä riippuvuutta voitaisiin analysoida poliittisen ekologian klassikon Piers Blaikien hengessä, joka korostaa monokulttuurien tuottavan yhteiskunnallista haavoittuvuutta (Blaikie 1985). Tämä näkökulma tarjoaisi vielä vahvemman normatiivisen perustan tarkastelulle, joka pyrkisi vertailemaan perunan läsnäoloa erilaisissa talouksissa. Kuten olemme osoittaneet, tuottavat perunan monokulttuurit haavoittuvuutta kaikenlaisissa talouksissa. Ei-inhimillisen toimijuuden käsittelemisen tarkoitus tässä artikkelissa on ollut selvittää sitä, miten ruoan tai elämän aineellisten ehtojen lähestyminen poliittisen talouden tai talousjärjestelmien kuvana on rajallinen. Ei-inhimillinen yllättää ja pakenee hallintayrityksiä, eikä sen kanssa elämistä tee ainakaan helpommaksi katse, joka näkee vain inhimillistä toimijuutta ja passiivisia resursseja.

Moninaiset taloudet ovat puolestaan toinen esittämämme haaste, ja merkkejä kapitalosentrisen ajattelun ongelmista voidaan nähdä niissä tavoissa, joilla peruna on kulkenut raha- ja markkinatalouden ohessa tai sivussa ihmisen mukana, omalta osaltaan näitä ei-kapitalistisia talouden muotoja mahdollistaen.

Poliittinen taloustiede, mikäli se palauttaa talouden kysymykseen kapitalismista totaalisenä talousjärjestelmänä, ohittaa ne todellisuudet, joissa ihmiset elävät syrjässä tai itsenäisinä hegemonisiksi väitetyistä taloudenmuodoista. Tämä on tärkeää sillä tiettyihin talouksiin keskittyminen on myös toisista vaikenemista ja niiden vaientamista. Tiettyjen ihmisten toimeentulon kannalta tärkeiden toimien kuten perunan omatarveviljelyn leimaaminen varsinaisesta taloudesta erilliseksi puuhasteluksi kertoo paljon tulkinnan välineestä – käytettävistä teorioista – sekä sen kyvystä ymmärtää ja edistää elämää rahavälitteisten suhteiden ja tavaramuotoisen perunan tuolla puolen.

Lähteet

Abu-Lughod, Janet (1989). *Before European Hegemony*. Oxford, Oxford University Press.

Anderson, B. and Tolia-Kelly, D. 2004: Matter(s) in social and cultural geography, *Geoforum* 35, 669-74.

Bakker, Karen & Gavin Bridge (2006) Material worlds? Resource geographies and the 'matter of nature'. *Progress in Human Geography* 30 (5), 5-27.

Bennett, Jane (2004) The Force of Things: Steps toward an Ecology of Matter. *Political Theory* 32 (3), 347-372

Bennett, Jane (2010): *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham, Duke University Press.

Blaikie, Piers (1985). *The Political Economy of Soil Degradation in*

Developing Countries. Lontoo, Longman.

Braudel, Fernand (1981) *The Structures of Everyday Life. The Limits of the Possible, Vol 1, Civilization and Capitalism: 15th-18th Centuries*. Kääntänyt Sian Reynolds. Lontoo, Collins.

Brush, Steven, Heath Carney & Zósimo Humán (1981) Dynamics of Andean potato agriculture. *Economic Botany* 35 (1), 70-88.

Brush, Stephen B. (2004). *Farmers' Bounty: Locating Crop Biodiversity in the Contemporary World*. New Haven, Yale University Press.

Çalışkan, Koray & Michel Callon (2009) Economization, part 1: shifting attention from the economy towards processes of economization. *Economy and Society* 38 (3), 369-398.

Cameron, Jenny (2010) Take back the (food) economy: Lessons from the Hummingbird. Keynote Presentation, Fair Share Festival, Newcastle, 22.-23.10.2010.

Cochoy, Franck, Martin Giraudeau & Liz McFall (2010) Performativity, economics and politics. *Journal of Cultural Economy* 3 (2), 139-146.

DeFauw, Sherri L., Zhongqi He, Robert P. Larkin & Sameeh A. Mansour (2012) Sustainable Potato Production and Global Food Security. *Teoksessa Zhongqi He, Robert Larkin & Wayne Honeycutt (toim.) Sustainable Potato Production: Global Case Studies*. Springer.

De Schutter, Olivier (2011). Agroecology and the Right to Food. Report presented at the 16th session of the United Nations Human Rights Council. <http://www.srfood.org/images/stories/>

pdf/officialreports/20110308_a-hrc-16-49_agroecology_en.pdf

FAO (2009) *International Year of the Potato 2008: New light on a hidden treasure*. Rooma, FAO.

FAO (2010) *Strengthening potato value chains. Technical and policy options for developing countries*. Rooma, FAO. <http://www.fao.org/docrep/013/i1710e/i1710e.pdf>

FAO (2011) *The State of Food Insecurity in the World*. Rooma, FAO. <http://www.fao.org/docrep/014/i2330e/i2330e.pdf>

FAOSTAT (2012). World maize, rice, wheat, potato and cassava production quantity, yields and harvested areas for 2010. <http://faostat.fao.org/site/567>. Luettu 18.10.2012.

Gibson-Graham, J.K. (2006a) *A Postcapitalist Politics*. Minnesota, Minnesota University Press.

Gibson-Graham, J.K. (2006b) *The End of Capitalism (As We Knew It)*. Minnesota, Minnesota University Press.

Gibson-Graham, J.K. (2008) Diverse economies: performative practices for 'other worlds'. *Progress in Human Geography* 32 (5), 613-632.

Haila, Yrjö (1997). Onko talous ympäristöongelmien yhteinen nimittäjä? *Liiketaloustieteellinen aikakausikirja* 2, 117-127.

HS (2011) Perunat uhkaavat loppua Suomesta, venäläiset ostavat kaiken. <http://www.hs.fi/talous/artikkeli/Perunat+uhkaavat+loppua+Suomesta+ven%C3%A4l%C3%A4i>. Hs.fi 26.2.2011. Helsingin Sanomat.

HS (2012): Geeniperunan kaupallistaminen Euroopassa jäihin <http://www.hs.fi/talous/Geeniperunan+kaupallistaminen+Euroopassa+j%C3%A4ihin/a1305553814880>. HS.fi 20.1.2012. Helsingin Sanomat.

Jalonen, Pauliina, Helena Valve, Reetta Kettunen, Karoliina Niemi, Jussi Kauppila, Timo Takala, Teemu Teeri & Yrjö Haila (2008) Perunaruttoa kestävä muuntogeenisen perunan hyväksyttävyyden kohderyhmäkeskustelu 2006. Elektroninen aineisto, FSD2360, versio 1 (9.9.2008). Tampere, Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto.

Latour, Bruno (2006). *Emme ole koskaan olleet moderneja*. Suomentanut Risto Suikkanen. Tampere, Osuuskunta Vastapaino.

Lutaladio, NeBambi & Luidi Castaldi (2009) Potato: The hidden treasure. *Journal of Food Composition and Analysis* 22, 491-493.

Katajala, Kimmo (2002). *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150-1800)*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Koivunen, Tuija & Miia Toivo (2012). Peruna – ekologinen lähiruoka. *Maaseudun uusi aika* 2 (2), 37-47.

MacKenzie, Donald A., Fabian Muniesa & Lucia Siu (2008) *Do Economists Make Markets? On the Performativity of Economics*. Princeton, Princeton University Press.

Mann, Charles (2011) *1493: Uncovering the New World Columbus Created*. New York, Knopf.

Marx, Karl (1948) *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua*. 1. kirja. Helsinki, Kansankulttuuri.

McNeill, William H. (1999) How the Potato Changed the World History. *Social Research* 66 (1), 67-83.

Mitchell, Timothy (2008) Rethinking Economy. *Geoforum* 39, 1116-1121.

Peluso, Nancy (2012) What's Nature Got To Do With It? A Situated Historical Perspective on Socio-natural Commodities. *Development and Change* 43 (1) , 79-104.

Reader, John (2009) *Peruna. Eräs maailmanhistoria*. Suomentanut Kirsi Luoma. Helsinki, Like.

Ruoka- ja ruokateollisuusperuna-strategia 2020 (2011) Maa- ja Metsätalousministeriö. http://www.mmm.fi/attachments/mmm/julkaisut/muutjulkaisut/61KFrZN16/Ruoka-_ja_ruokateollisuus_perunastrategia_2020.pdf

Ries, Nancy (2009) Potato Ontology: Surviving Postsocialism in Russia. *Cultural Anthropology* 24 (2), 181-212.

Rossi (2009). *Solanum tuberosum – Andien lahja maailmalle*. Kirja-arvio. *Agricola*. Luettu 1.11.2012 osoitteessa <http://agricola.utu.fi/julkaisut/kirja-arvostelut/index.php?id=1489>.

Ristaino, J.B. & Hu, Chia-Hui (2009). DNA Sequence Analysis of the Late-Blight Pathogen Gives Clues to the World-wide Migration. Proceedings of IIIrd Internat. Late Blight Conference. *Acta Hort.* 834, 27-40.

Scott, James C. (2009) *The Art of Not Being Governed. An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. New Haven & Lontoo, Yale University Press.

Scott, James C. (2010) Points of Resistance and Departure: An interview with James C. Scott. *Upping the Anti*. <http://uppingtheanti.org/journal/article/11-points-of-resistance-and-departure-an-interview-with-james-c.-scott/>

Seppänen, Maaria (1986) Mikä luonnoista luonnollisin. Ihmisen ”kolme luontoa” Keski-Andeilla keramiikan keksimisestä conquistadoreihin. *Kehityksmaantieteen yhdistyksen toimitteita* 16, Helsingin yliopisto. 2. painos.

Swyngedouw, Erik (1999): Modernity and hybridity: nature, Regeneracionismo, and the production of the Spanish waterscape, 1890-1930. *Annals of the Association of American Geographers* 89, 443-65.

Watts, Michael (2001): Petro-violence: Community, Extraction and Political Ecology of A Mythic Commodity. *Teoksessa* Peluso, Nancy & Watts, Michael (toim.) (2001) *Violent Environments*. Ithaca, University of Cornell Press.

Zadoks, J.C. (2008). The Potato Murrain on the European Continent and the Revolutions of 1848. *Potato Research* 51 (1), 5-45.

Åkerblad, Leena (2011) Prekaari työmarkkinatilanne ja toimijuus. *Teoksessa* Jokinen, Eeva, Jukka Könönen, Juhana Venäläinen & Jussi Vähämäki (toim.) ”Yrittäkää edes!” – *Prekarisaatio Pohjois-Karjalassa*. Helsinki, Tutkijaliitto.

Haastattelut

Haastattelut Uusimaa 2011. Syvähaastatteluja viiden perunantuotantoon osallistuvan henkilön kanssa. Sukupuolijakauma: miehiä 3, naisia 2. Ikäjakaukama oli 25-35 vuotta (3). 55-65 vuotta (2). Haastateltavat olivat suhteellisen pienellä alalla puutarha- tai peltoviljelyä harrastavia (5). Suurin tila oli 50 ha, pienin 3 ha. Perunantuotanto sekä kaupallista että omatarveviljelyyn perustuvaa.

Haastattelut Pohjois-Karjala 2011. Syvähaastatteluja yhdeksän maaseudulla asuvan perunantuottajan kanssa. Naisia 3, miehiä 6. Tuotanto pääosin (7) omavarais- ja vaihtotalouteen perustuvaa, joskin ylijäämävuosina esimerkiksi torimyynti on mahdollista (3). Alat alle puolen hehtaarin. Haastateltavien ikäjakaukama: 25-35 vuotta (4); 35-45 vuotta (3); 55-65 vuotta (2)

Asiantuntijahaastattelut (sähköpostitse, ellei muuta mainita)

Asiantuntijahaastattelu I, 2012: Sahin, Taina. Maa- ja metsätalousministeriö. 16.10.2012.

Asiantuntijahaastattelu II, 2012: Korttemaa, Hanna. EVIRA. 1.10.2012

Asiantuntijahaastattelu III, 2012: Lassila, Jukka. Luomu-liitto. 4.10.2012

Asiantuntijahaastattelu IV, 2012: Lavonen, Antti. MTK. Puhelinhaastattelu 10/2012. Litteroinut keskustelun pohjalta Otto Bruun.

Asiantuntijahaastattelu V, 2012: Virtanen, Atro. EVIRA. 2.10.2012.

TAISTELU TULKINNASTA: PERUSTULO SUOMEN JULKISESSA KESKUSTELUSSA 2006-2012

Johanna Perkiö

Idea kaikille maksettavasta vastikkeettomasta perustulosta elää ennennäkemätöntä nousukautta Suomessa ja muualla maailmassa. Samalla se törmää pitkälle institutionalisoituun hyvinvointivaltioon ja siihen kietoutuneisiin poliittisiin voimasuhteisiin ja ajatusmalleihin.

Perustulosta¹ on Suomessa keskusteltu vaihtelevalla intensiteetillä jo 1970-luvulta alkaen. Keskustelu oli melko runsasta eri vaiheissa 1980- ja 1990-lukuja ja uudelleen etenkin ajanjaksoilla 2006-2007 ja 2011-2012. Perustulomalleja ovat julkaisseet vuosikymmenten aikana niin puolueet, tutkijat kuin yksittäiset poliitikotkin.

1 Basic Income Earth Network (BIEN) määrittelee perustulon säännölliseksi tuloksi, joka maksetaan ilman ehtoja ja vastikkeetta kaikille poliittisen yhteisön jäsenille. Perustulo on henkilökohtainen sekä riippumaton henkilön muista tuloista, työmarkkina-asemasta ja halukkuudesta työn vastaanottamiseen. (<http://www.basicincome.org/bien/aboutbasicincome.html>, tarkastettu 8.10.2012)

Toistaiseksi yksikään aloite ei ole kuitenkaan johtanut toimenpiteisiin perustulojärjestelmän käyttöönottamiseksi.

Vaikka perustulo periaatteessa sopisi hyvin pohjoismaisen hyvinvointivaltion universalismin perintöön, sen on nähty olevan törmäyskurssilla sosiaaliturva- ja työmarkkinainstituutioihin sisäänrakennettujen normatiivisten oletusten ja ideologioiden kanssa. Universalismi on koskenut ensisijaisesti julkisia palveluita ja ikänsä puolesta työvoiman ulkopuolella olevalle väestölle kohdennettuja tulonsiirtoja. Työikäiselle väestölle suunnatuihin tulonsiirtoihin sen sijaan on sisällynyt vahva normatiivinen oletus ansiotyöstä ensisijaisena toimeentulon lähteenä. (Julkunen 2009.) Myös perustulon poliittinen kannatus on ollut hajanaista: vaikka puoltavia puheenvuoroja ovat esittäneet hyvin monenlaiset tahot, siltä on toistaiseksi puuttunut suurten puolueiden ja muiden vahvojen intressiryhmien tuki (Andersson & Kangas 2002; Perkiö 2012). Perustuloaloitteiden heikosta menestyksestä huolimatta niiden voidaan nähdä vaikuttaneen tapaan, jolla perusturvan uudistuksista keskustellaan ja siihen, mihin suuntaan järjestelmää kehitetään.

Jurgen De Wispelaeren (2012) mukaan merkittävimmät esteet perustulon toteuttamiselle ovat *halpa poliittinen tuki ja kannattajien pysyvät poliittiset jakolinjat*. Perustulo on usein ollut esillä kansalaisliikkeiden ja pienempien puolueiden agendalla. Vaikka poliittisesti vaikutusvaltaisetkin tahot saattavat ilmaista kiinnostusta ideaan, ne ovat harvemmin valmiita sitoutumaan asian edistämiseen. Suomessa perustulomyönteisen kannan ovat puolueina ottaneet vihreät ja vasemmistoliitto, mutta myös keskustalla ja useilla yksittäisillä kokoomuspoliitikoilla on ollut kiinnostusta asiaan. Oikeiston ja vasemmiston tulkinnat perustulosta ja siihen liitetyistä yhteiskuntapoliittisista tavoitteista

ovat kuitenkin hyvin erilaiset, joten 'perustulokoalition' syntyminen näiden osapuolten kesken näyttää melko epätodennäköiseltä. Kuitenkin perustulon toteutumisen kannalta olisi olennaista, että eri puolueet ja intressiryhmät löytäisivät siitä omiin arvoihinsa ja taustaideologioihinsa sopivat ominaisuudet (Opielka 2012).

Keskeisin julkisessa keskustelussa esillä ollut argumentti perustulon käyttöönotolle liittyy työmarkkinoiden muutokseen. Ensinnäkin globaalin kilpailun, teknologisen kehityksen ja tuottavuuden kasvun seurauksena osa ihmisistä on pudonnut pysyvästi työmarkkinoiden ulkopuolelle. Toiseksi pirstoutuneet työsuhteet ja erilaiset itsensätyöllistämisen muodot ovat ajaneet merkittävän osan työmarkkinoilla olevaa väestöä pysyvään toimeentulon epävarmuuden ja heikkojen työehtojen tilaan. Näiden kehityskulkujen pohjalta on esitetty, että ansiotyön ensisijaiseksi toimeentulon lähteeksi mieltävä perinteinen hyvinvointivaltiomalli olisi korvattava uudella, toimeentulon työstä irrrottavalla mallilla. Ajatus perustulon vastikkeettomuudesta on kuitenkin kohdannut runsaasti periaatteellista vastarintaa.

Yhteiskuntafilosofit ovat kehittäneet runsaslukuisen määrän argumentteja vastikkeettoman perustulon puolustukseksi. Vastikkeettomien tulonsiirtojen oikeutus on rakennettu sille ajatukselle, että jokaisella ihmisellä pitäisi olla tasa-arvoinen oikeus luonnonvaroista ja menneiden sukupolvien perinnöstä saataviin hyötyihin, sekä välineet yksilönvapautensa toteuttamiseen (Van Parijs 1995; Birnbaum 2011). Prekariaattiliikettä lähellä olevat ajattelijat puolestaan ovat esittäneet perustulon korvauksena siitä taloudellisesti tuottavasta toiminnasta, joka tapahtuu työmarkkinoiden ulkopuolella (Morini & Fumagalli 2010; Vähämäki 2009). Osa universaalin perustoimeentulon kannattajista taas on tullut palkkatyöyhteiskuntaa puoliväliin

vastaan, tarjoten vastikkeettomuuden tilalle yhteiskuntapalvelusta sisältävää osallistumistuloa, joko pysyvästi tai ensiaskeleena kohti vastikkeetonta tuloa (Atkinson 1996; De Wispelaere & Stirton 2004; Andersson 2012).

Hyvinvointijärjestelmien muutoksen edellytyksiä voi käsitteellistää monesta erinäkökulmasta. Perinteisesti on korostettu muun muassa taloudessa ja tuotantorakenteessa tapahtuneiden muutosten, poliittisten ryhmien välisten voimasuhteiden ja olemassa olevien instituutioiden merkitystä uudistuksia suuntaavina tekijöinä (Saari & Kananen 2009, 13; Kangas 2006, 199-201). Etenkin uudemmassa institutionalistisessa tutkimuksessa huomiota on kiinnitetty *ideoihin* ja niiden rooliin institutionaalisen muutoksen selittäjinä. Ideoiden tarkastelu täydentää perinteisiä selitysmalleja ja tarjoaa hyvät välineet vielä kehitysvaiheessa olevien ilmiöiden, kuten perustulon, tarkasteluun.

Tässä artikkelissa tarkastelen Suomessa käytyä perustulokeskustelua idea-analyysin keinoin. Tarkemmin sanottuna olen kiinnostunut siitä, miten perustulon idea *kehystetään*, eli kuvataan ja argumentoidaan Suomen julkisessa keskustelussa. Empiirisenä aineistonani on suomalaisessa printtamediassa vuosina 2006-2012 käytyä perustulokeskustelua. Millaisten tulkintakehysten kautta perustulokeskustelua käydään? Millaisin argumentein perustuloa puolustetaan ja vastustetaan? Mikä on eri kehysten suhde toisiinsa?

Ideat ja kehystys

Vivien Schmidt (2011) jaottelee uusinstitutionalistiset² teorit rationaalisen valinnan institutionalismiin, historialliseen institutionalismiin ja sosiologiseen institutionalismiin. Näitä

varhaisempia uuden institutionalismin muotoja täydentämään on viime vuosikymmeninä syntynyt ideoiden ja puhetapojen merkitystä korostava tutkimussuuntaus, jonka Schmidt nimeää diskursiiviseksi institutionalismiksi. Siinä missä osa tutkijoista näkee ideoiden roolia painottavan institutionalismin muiden uusinstitutionalististen teorioiden jatkeena, osa (esim. Hay 2011) astuu askeleen pidemmälle sosiaalisen konstruktionismin suuntaan ja näkee diskursiivisen tutkimussuuntauksen ontologisesti yhteensopimattomaksi muiden institutionalismin muotojen kanssa. Tässä artikkelissa ideoiden tarkastelu pyritään sovittamaan muuhun uusinstitutionalistiseen tutkimusperinteeseen.

Etenkin instituutioiden muutosvastarintaa korostavalla historiallisella institutionalismilla on viime vuosikymmeninä ollut merkittävä asema sosiaalipoliittisten järjestelmien tutkimuksessa (Béland 2005, 1-3; ks. esim. Pierson 2000; Mahoney 2000). Useat tutkijat ovat kuitenkin todenneet, että pelkästään rakenteisiin ja valtasuhteisiin keskittyvän tarkastelun tarjoamat välineet muutoksen dynamiikan ymmärtämiseen ovat vajavaiset ja osoittaneet, että ideoilla on huomattava merkitys politiikkaprosessien muovaajana (esim. Hall 1993; Schmidt 2002; Kangas 2006; Kananen & Kantola 2009). Viime aikoina kysymykset ovat tarkentuneet koskemaan sitä, *milloin* ja *millä tavalla* ideat vaikuttavat politiikkaprosesseissa (ja milloin muilla tekijöillä on suurempi merkitys) (ks. Mehta 2011; Schmidt 2011).

2 Uusinstitutionalistiset teoriat tarkastelevat instituutioiden syntyyn, jatkuvuuteen ja muutokseen vaikuttavia tekijöitä, instituutioiden puitteissa tapahtuvaa toimintaa sekä instituutioiden suhdetta toisiinsa ja laajempaan yhteiskuntaan.

Idea-käsitteen määrittelystä ei vallitse tutkijoiden keskuudessa täyttä yksimielisyyttä. Béland & Cox (2011,³) määrittelevät ideat *kausaaliseksi uskomuksiksi* ja Saari & Kananen (2009, 14) *mentaaliseksi malleiksi*. Jal Mehta (2011) tarkastelee ideoita kolmella yleisyytasolla; politiikkaratkaisuuina (tässä tutkimuksessa esim. perustulo), ongelmanmäärittelyinä (esim. kannustinloukut tai prekarisoituneet työmarkkinat) sekä julkisina filosofioina tai ajan henkenä (esim. keynesiläisyys tai uusliberalismi). Mehtan jaotteluun voisi vielä lisätä ideat abstrakteina periaatteina, joihin politiikkaratkaisuuissa ja ongelmanmäärittelyissä vedotaan (esim. tasa-arvo tai yksilönvapaus). Eri toimijat eivät välttämättä jaa yhteistä näkemystä ideoiden sisällöistä. Esimerkiksi perustulosta tai yksilönvapaudesta voidaan esittää hyvin erilaisia tulkintoja.

Ideoita korostava tutkimussuuntaus näkee ideoilla merkittävän roolin intressien, instituutioiden ja poliittisen toiminnan muokkaajana. Koska toimimme epätäydellisen tiedon maailmassa, intressit eivät koskaan perustu puhtaasti objektiivisiin faktoihin, vaan pikemminkin historiallisesti muotoutuneisiin sosiaalisiin konstruktioihin (Hay 2011, 72-80). Instituutiot voidaan nähdä ideoiden kasaamina: ne ovat rakentuneet tiettyjen ideoiden pohjalta ja ideat muovaavat niiden toimintaa. Ideoihin sisältyy sekä kognitiivisia että normatiivisia ulottuvuuksia: ne pyrkivät tarjoamaan selityksiä sekä sille, miten maailma toimii, että sille, miten sen pitäisi toimia (Schmidt 2008, 306).

Ideoilla on keskeinen rooli poliittisen muutoksen motivoinnissa. Institutionaalista muutosta edeltää yleensä 'taistelu tulkinnasta', jossa poliittiset toimijat kamppailevat siitä, kenen määritelmä ongelmista ja niiden ratkaisuista saavuttaa hallitsevan aseman. Hallitsevan tulkinnan muotoutuminen vaikuttaa suoraan siihen,

3 Vuoden 2012 osalta aineiston tarkastelujakso päättyy syyskuun loppuun.

millaisiin politiikkaratkaisuihin päädytään. (Hall 1993; Hiilamo & Kangas 2009, 65-68.) Esimerkiksi Päivi Uljaksen (2012) tutkimus hyvinvointivaltioidean läpimurrosta 1950-luvun lopun Suomessa valottaa hyvin prosessia, joka johti hegemoniseen murrokseen poliittisessa ajattelussa ja 'yövärtijavaltion' idean korvautumiseen hyvinvointivaltiolle myönteisillä ideoilla.

Ideatutkimuksen yksi osa-alue on politiikkaideoiden *kehystämisen* tutkimus. Erving Goffmanin teoriasta alkunsa saaneella kehysanalyysillä on journalismin tutkimuksessa pitkät perinteet, mutta politiikan tutkimuksessa se on uudempi tulokas. Kehyksellä tarkoitetaan asian *kielellistä paketointia* ja esittämistä: miten politiikkaehdotus perustellaan, millaisena se kuvataan ja mitä sen puolia korostetaan. Kehyksillä piirretään poliittisesti mahdollisen rajoja ja oikeutetaan tiettyjä toimenpiteitä. Ne tahot, jotka onnistuvat asettamaan kehykset joissa asiasta keskustellaan, käyttävät merkittävää määrittelyvaltaa. (Béland 2005, 9-12; Kangas 2006, 204; Kangas et al. 2011, 144-145; Aaltio 2009.)

Esimerkiksi Pekka Kuusen *60-luvun sosiaalipolitiikka* kehysti suomalaisen sosiaalipolitiikan kasvuhakuiseksi, ihmiskeskeiseksi ja kokonaisvaltaiseksi tavalla, johon tutkijat ja poliitikot uskoivat vuosikymmeniä eteenpäin (Saari & Bergholm 2009, 57). Toinen Pohjoismaissa tunnettu esimerkki on kotihoidontuen kehystämisen vaikutus tehtyyn politiikkaan Suomessa ja Ruotsissa. Suomessa kotihoidontuki kehystettiin perheiden valinnanvapautta lisäävänä uudistuksena, kun taas Ruotsissa vallan sai negatiivinen naisansa-metafora. Kehystyksellä oli merkittävä vaikutus järjestelmän suosioon ja poliittiseen menestykseen molemmissa maissa. (Hiilamo & Kangas 2009.)

Kyselytutkimuksissa on havaittu asioiden esittämistavalla olevan systemaattista vaikutusta siihen, miten ihmiset niihin suhtautuvat. Pienetkin muutokset asian esittämistavassa saattavat joskus saada aikaan suuria muutoksia mielipiteissä. (Chong & Druckman 2007; Saari & Kananen 2009, 23.) Kehysten vaikutusta mielipiteenmuodostukseen ovat tutkineet Suomessa Kangas et al. (2011). Kyselytutkimuksessa testattiin neljää erilaista kehystä, joista kaksi esitti toimeentulotuen Kela-siirron myönteisessä ja kaksi kielteisessä valossa. Kehystyksellä oli selkeä vaikutus vastaajien mielipiteeseen. Myös Anderssonin ja Kankaan (2002) perustulon kannatusta koskevassa kyselytutkimuksessa kehystyksellä havaittiin olevan vaikutusta. Kyselyssä testattiin perustulon ja sitä lähellä olevien ideoiden kannatusta sekä suhtautumista työttömien kannustamiseen. Kyselyssä 79% kannatti osallistumistuloa, 76% negatiivista tuloveroa ja 63% perustuloa. Perustuloa koskeva kysymys toistettiin pienemmälle vertailuaineistolle lisäämällä määreeksi 'kansalaispalkka', jolloin kannatus laski 59 prosenttiin.

Aineisto

Aineistoni koostuu perustuloa käsittelevästä julkisesta keskustelusta vuosina 2006-2012 Helsingin Sanomissa, Suomen Kuvalehdessä, Kansan Uutisissa, Vihreässä Langassa, Uutispäivä Demarissa, Suomenmaassa ja Nykypäivässä/Verkkouutisissa⁴. Olen jättänyt perussuomalaisten, kristillisdemokraattien ja RKP:n puoluelehdet tarkastelun ulkopuolelle, koska niissä perustuloa ei ole juurikaan käsitelty. Varsinaisen aineistoni lisäksi olen seurannut perustulokeskustelua muissa sanomalehdissä, ylioppilaskuntien lehdissä, sähköisessä mediassa sekä sosiaalisessa mediassa⁵ ja uskoisin, ettei lisäaineisto toisi merkittävää muutosta tulkintoihini⁶.

Toimituksellisen materiaalin lisäksi aineisto sisältää runsaasti kolumneja ja mielipidekirjoituksia. Tämän vuoksi kiinnostuksen kohteenani ei ole perustulon journalistinen kehystys, vaan se, miten näissä medioissa keskusteluun osallistuneet (olivat he toimittajia, poliitikkoja, virkamiehiä, tutkijoita tai tavallisia ihmisiä) perustuloidean kehystävät. Osassa teksteistä perustulo ei ole

Taulukko 1. aineisto

Sanoma- ja aikakauslehdet		
Lehti	Kuvaus	Tekstien lukumäärä
Helsingin Sanomat (HS)	Suomen suurin sanomalehti	250
Suomen Kuvalehti (SK)	Viikottainen aikakauslehti	15
Puoluelehdet		
Lehti	Kuvaus	Tekstien lukumäärä
Kansan Uutiset (KU)	Vasemmistoliiton äänenkannattaja	118
Vihreä Lanka (VL)	Vihreiden äänenkannattaja	75
Uutispäivä Demari (UD)	SDP:n äänenkannattaja	25
Suomenmaa (SM)	Keskustan äänenkannattaja	14
Nykypäivä/Verkkouutiset (N/V)	Kokoomuksen äänenkannattaja	15 (2011-2012)

4 Puoluelehtien valintaa perustelee se, että puolueet ovat merkittäviä toimijoita perustulokysymyksessä ja osa puoluelehdistössä käydystä keskustelusta ei välity laajemmalle yleisölle suunnattuihin medioihin.

5 Etenkin sosiaalisessa mediassa perustulosta on keskusteltu runsaasti. Esimerkiksi Uuden Suomen blogeista löytyy hakusanalla “Perustulo” yhteensä 812 osumaa aikavälillä 2008-2012.

6 Sosiaalisessa mediassa tosin keskustelijakunta on printtimediaa monipuolisempi: esimerkiksi Uuden Suomen blogeissa keskustelua käyvät myös eduskunnan ulkopuolisten pienpuolueiden kuten piraattipuolueen, talousdemokraattisen puolueen, muutos 2011 puolueen, itsenäisyyspuolueen ja liberaalipuolueen edustajia. Näiden puolueiden edustajilla on perustuloon pääsääntöisesti myönteinen kanta, mutta argumentit eivät eroa merkittävästi muiden keskustelijoiden argumenteista. Myös muutamat perussuomalaiset ovat blogeissaan ottaneet esille perustulon sekä positiivisessa että negatiivisessa mielessä.

pääasiallinen puheenaihe, vaan se mainitaan yhteydessä johonkin muuhun aiheeseen. Aineiston lukumäärän perusteella voidaan todeta, että perustulo on esillä Suomen julkisessa keskustelussa, mutta edelleen melko harvoin ja sattumanvaraisesti.

Kaiken kaikkiaan perustuloon neutraalisti tai myönteisesti suhtautuvia tekstejä oli enemmän kuin siihen kielteisesti suhtautuvia. Kaikissa lehdissä oli sekä perustuloa puolustavia että vastustavia kirjoituksia. Uutispäivä Demarissa suurin osa teksteistä oli negatiivisia, Suomenmaassa ja Nykypäivässä/Verkkouutisissa ei ollut selkeää painotusta kumpaankaan suuntaan ja muissa lehdissä painotus oli pääasiallisesti positiivinen. Perustulolle löytyi sekä kannattajia että vastustajia puoluekentän kaikilta laidoilta⁷. Kaikki keskusteluun osallistuneet ay-liikkeen edustajat suhtautuivat perustuloon kielteisesti.

Koska kaikki aineisto on julkista, esittelen kolumnien ja mielipidekirjoitusten kohdalla kirjoittajan nimen jos se on tiedossa. Aineisto-otteissa viitataan lehden nimeen taulukosta löytyvillä kirjanlyhenteillä. Aineiston analyysi on toteutettu laadullisena sisällönanalyysinä (ks. Tuomi & Sarajärvi 2002).

Keskustelijat ja teemat

Perustulokeskustelussa erottuu kaksi selkeää teemaa, joista ensimmäinen liittyy *työntekoon ja aktiivisuuteen* ja toinen *köyhyyteen ja sosiaaliseen syrjäytymiseen*. Näiden lisäksi keskustelussa on läsnä menneen, nykyisen ja tulevan suhteeseen

7 Ainoastaan vihreissä perustulon kannatus on melko yksimielistä.

viittaava ajallinen dimensio. Näille keskustelussa toistuvilla teemoilla eri toimijat pyrkivät antamaan omia tarkoituksensa tukevan tulkinnan, jossa määritellään sekä nykyisen sosiaaliturvajärjestelmän ongelmat että niiden ratkaisuihin liittyvät tavoitteet.

Erottelen näihin teemoihin liittyen kaksi perustuloa puolustavaa kehityksen tapaa ja yhden sitä vastustavan. Olen nimennyt perustuloa puoltavat kehykset: *Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko* sekä *Autonomian lisääjä ja tulonjakomekanismi* ja vastustavan kehityksen *Työyhteiskunnan uhka ja eriarvoisuuden lisääjä* (esittelen kehykset tarkemmin kappaleessa 6.). Näiden kehystystapojen sisältä löytyy luonnollisesti erilaisia sävyeroja ja painotuksia.

Perustuloa koskevia puheenvuoroja on esitetty erilaisista yhteiskunnallisista positioista käsin. Poliittisesti vaikutusvaltaisten tai muuten tunnettujen henkilöiden puheenvuoroista seurasi yleensä enemmän jatkokeskustelua kuin tavallisista yleisön osastokirjoituksista. Etenkin *Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko* ja *Työyhteiskunnan uhka ja eriarvoisuuden lisääjä* -kehyksissä perustulokeskusteluun osallistui myös melko vaikutusvaltaisessa asemassa olevia henkilöitä. *Autonomian lisääjä ja tulonjakomekanismi* -kehyksessä keskustelijoina oli julkisuudessa jonkin verran tunnettuja aktivisteja ja akateemisen maailman toimijoita, joilla ei kuitenkaan yleensä ollut paljon muodollista vaikutusvaltaa. Keskustelussa ei ole tapahtunut merkittävää sisällöllistä muutosta seitsemän vuoden aikana, vaan argumentointilinjat ovat pysyneet melko samankaltaisina. Tarkastelujakson loppupäässä poliittisen kentän oikealta laidalta esitettyjen perustuloa puoltavien puheenvuorojen määrä on lisääntynyt.

Ongelmanmääritys ja tulevaisuusaspekti

Perustulon kannattajat olivat melko yksimielisiä niistä ongelmista, joihin perustuloa esitettiin ratkaisuksi, joskin painotukset vaihtelivat. Myös perustulon vastustajat useimmiten myönsivät ongelmat, mutta katsoivat että perustulon käyttöönotto ei ratkaisisi ongelmia, vaan päinvastoin pahentaisi niitä.

Keskeisenä ongelmana nähtiin nykyisen sosiaaliturvajärjestelmän byrokraattisuus, monimutkaisuus ja heikko kyky vastata työmarkkinoiden muutokseen. Sosiaaliturvajärjestelmää kuvattiin sellaisilla metaforilla kuin tilkkutäkki, tukiviidakko, ryteikkö, katiska ja luukkuralli. Tätä taustaa vasten perustulo piirtyi selkeänä, byrokratiaa karsivana ja helposti ymmärrettävänä järjestelmänä. Nykyjärjestelmän nähtiin toimivan huonosti tilanteessa, jossa osa- ja määräaikaisten työsuhteet sekä erilaiset itsensä työllistämisen muodot ovat yleistyneet. Sen esitettiin ajavan ihmisiä 'köyhyysloukkuun', koska satunnaiset ansiotulot leikkaavat tukia ja pakottavat käyttämään runsaasti aikaa erilaisen lomakkeiden täyttämiseen. Perustulon argumentoitiiin tekevän työnteosta aina kannattavaa ja tulevaisuuden suunnittelusta helpompaa.

Perustulokeskusteluun sisältyi myös jonkin verran menneen, nykyisen ja tulevan suhteisiin liittyviä ajallisia viittauksia. Ajallisen kehystyksen tapoja oli kahdenlaisia; ensinnäkin keskusteltiin perustuloratkaisun *toivottavuudesta* suhteessa viime vuosikymmeninä tapahtuneisiin yhteiskunnallisiin muutoksiin, toisaalta arvioitiin perustulon toteutumisen *mahdollisuuksia*. Perustulon kannattajat, poliittisesta suuntautumisesta riippumatta, kehystivät perustulon tulevaisuuden ratkaisuksi, joka on sosiaaliturvajärjestelmän *välttämätön* sopeutustoimi tuotannossa ja

työmarkkinoilla tapahtuneisiin muutoksiin (esim. Jukka Relander, VLkolumni 13.1.2011). Nykyinensosiaaliturvajärjestelmäkuvattiin vuosikymmeniä sitten vallinneen teollisen tuotantojärjestelmän tarpeisiin rakennettuna muinaisjäänteinä, joka on liian jäykkä vastaamaan nykyajan vaatimuksiin (esim. Ville Niinistö, HS vieraskynä 4.8.2009). Perustulon ennustettiin lisäävän ihmisten joustavaa liikkumista työsuhteista ja elämäntilanteista toiseen ja päästävän heidän luovuusvoimavaransa valloilleen (esim. Outi Alanko-Kahiluoto & Dan Koivulaakso, HS sunnutaidebatti 21.11.2010, Tere Vaden & Juha Suoranta, HS mielipide 1.3.2007).

Mielenkiintoisia olivat myös puheenvuorot, joissa arvioitiin perustulon toteutumismahdollisuuksia. Näissä voidaan nähdä pienehköä muutosta tarkasteltavalla ajanjaksolla. Perustulo palasi muutaman vuoden tauon jälkeen julkiseen keskusteluun vappuna 2006 järjestetyn prekariaatin EuroMayDay -mielenosoituksen ja sitä seuranneiden tapahtumien myötä⁸. Myöhemmin 2006-2007 keskustelu kiertyi vihreiden julkistaman uuden perustulomallin ympärille. Prekariaatin perustulovaatimus sai vastaansa yhteiskunnallisen eliitin moraalisen närkästyksen, mutta vihreiden mallin astuttua areenalle yleinen äänensävy muuttui.

Vaikka vihreiden malli sai ay-liikkeen ja konservatiivien suunnalta yrmeän vastaanoton, monet kiittelivät sitä tuoreeksi ja tervetulleeksi avaukseksi. Positiivisia tulkintoja perustulosta esittivät myös muutamat demaritaustaiset vaikuttajat, kuten 70- ja 80-luvuilla kauppa- ja teollisuusministerinä toiminut Seppo Lindblom (HS vieraskynä 5.8.2006) sekä tuolloin kansanedustajana

8 Toimeentulon epävarmuutta ja heikkoja työehtoja kritisoineen prekariaattiliikkeen vappuna 2006 järjestämä mielenosoitus nousi uutisotsikoihin mielenosoittajien ja virkavallan välille syntyneen konfliktin seurauksena. Mielenosoituksen tapahtumia seurasi VR:n makasiinien palo. Mielenosoittajien keskeisin vaatimus oli perustulo.

toiminut Arja Alho (UD mielipide 27.2.2007). Sekä vihreät itse että ulkopuoliset kommentaattorit arvelivat perustulon toteutumismahdollisuudet lähitulevaisuudessa heikoiksi, mutta ennustettiin, että perustulon aate jää elämään ja toteutuu ehkä joskus tulevaisuudessa. Esimerkiksi Suomen Kuvalehti kirjoitti pääkirjoituksessaan 9.3.2007: “Puolueet eivät ole tarttuneet täkyyn ennen vaaleja, mutta suunnitelma on merkittävä avaus, johon on palattava.” Vuonna 2012 sen sijaan jo esitettiin arveluja, että perustulo olisi vähitellen nousemassa aidoksi poliittiseksi kiistakysymykseksi (esim. HS pääkirjoitus 20.8.2012).

Perustulon vastustajat puolestaan argumentoivat perustulon olevan *epärealistinen ja mahdoton toteuttaa*. Vaikka osa heistä myönsi, että aloitteen taustalla saattaa olla hyviäkin tavoitteita, he näkivät perustulon pikemminkin estävän kuin edistävän näiden tavoitteiden saavuttamista. Näissä puheenvuoroissa perustulosta piirtyi mahdoton paradoksi: se olisi yksinkertaisesti joko liian korkea, ja siten tuhoisa taloudelle ja työllisyydelle, tai liian matala, jolloin lupaus byrokratian vähentymisestä jäisi toteutumatta koska harkinnanvaraisia tukia tarvittaisiin edelleen. Esimerkiksi Demari uutisoi 31.5.2012 SAK:n ekonomisti Ilkka Kaukorannan blogikirjoituksesta: “Kaukoranta jakaa perustulomallit tuhottaman kalliisiin, turhiin ja köyhiä kepittäviin blogissa SAK:n verkkosivuilla. Kaukorannan mukaan eri perustulomalleilla on omat puolensa, mutta yhteistä niille on kuitenkin se, että jokainen on huono.” Jotkut ay-taustaiset vaikuttajat (esim. Esa Suominen, VL kolumni 22.10.2011) vetosivat myös siihen, ettei työelämän silppuuntuminen ole luonnonvoima, vaan kehityskulku, johon voidaan poliittisilla päätöksillä vaikuttaa. Lisäksi vedottiin sosiaaliturvan legitimitettiin: katsottiin, että perustulon myötä veronmaksajien halut rahoittaa järjestelmä murenisivat. Keskustelijoissa oli myös niitä, jotka vieroksuivat

universaalin perustulon ideaa, mutta asettuivat kannattamaan yhtenäistettyä perusturvaa, kunhan syyperustaisuus säilyisi (esim. Matti Vanhanen, SM uutiset 28.2.2007, vasemmistoliiton perusturvatyöryhmä/Kati Peltola, KU uutiset 30.1.2007).

Kehykset

Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko

Selvä enemmistö perustuloa puoltavista puheenvuoroista kehysti perustulon ensisijaisesti *työmarkkina-aktiivisuuden* lisääjäksi. Tämä kehystys perusteltiin sillä, että perustulo mahdollistaisi pienten ansiotulojen ja sosiaaliturvan yhteensovittelun ilman pelkoa sosiaaliturvan leikkautumisesta. Näin se poistaisi nykyjärjestelmän työttömyys- köyhyys- ja kannustinloukut jotka vangitsevat ihmiset passiivisuuteen. Perustulon ennustettiin nostavan työllisyysastetta, koska kaiken työn tekeminen ja tarjoaminen tulisi nykyistä kannattavammaksi. Sen arveltiin 'vapauttavan' yhteiskunnassa 'piileviä' työhaluja, jotka eivät kykene realisoitumaan nykyisessä sosiaaliturvajärjestelmässä (esim. Tere Vaden & Juha Suoranta, HS mielipide 1.3.2007). Työllisyysasteen nousun oletettiin tapahtuvan automaattisesti, kun oikeanlainen perustulojärjestelmä olisi käytössä. Joissain puheenvuoroissa perustulon ennustettiin johtavan jopa täystyöllisyyteen (esim. Outi Alanko-Kahiluoto & Ville Niinistö, HS vieraskynä 28.3.2012).

Etenkin kokoomus- ja keskustataustaiset keskustelijat, mutta myös monet vihreät, sanoutuivat jyrkästi irti perustulon (ansio)työstä vapauttavia ominaisuuksia korostavista näkemyksistä. He painottivat sitä, että ollakseen kannustava ja kansantaloudellisesti järkevä perustulo ei saisi olla liian korkea (esim. Ville Niinistö

& Osmo Soininvaara, HS vieraskynä 29.7.2006). Joissain puheenvuoroissa nostettiin esiin työn kysynnän lisääminen matalan tuottavuuden aloilla vähimmäispalkoista ja yleisistä työehtosopimuksista joustamalla.

“Paras tapa poistaa työllisyyden esteitä olisi siirtyä nykyisestä byrokraattisesta ja syrjäyttävästä sosiaaliturvayhteiköstä perustuloon. Pällekkäisiä tukia tarvitsevat työttömät putoavat byrokraatialoukkuun, joka toimii kuin katiska: siitä on miltei mahdoton päästä omin voimin ulos. Suomalaiset kuitenkin haluavat tehdä työtä.” (Outi Alanko-Kahiluoto & Ville Niinistö, HS vieraskynä 28.3.2012)

“Ongelma on sekä yksittäisissä kannustinloukuissa että koko perusturvan rakenteessa. Työttömän ei kannata pyrkiä palaamaan asteittain työelämään, sillä palkkatulot leikkaavat sosiaaliturvaa. Alle 1200 euron kuukausitulojen vaikutus nettoansioihin on melko olematon. Paluu työttömyydestä täysipäiväiseen työhön tapahtuu kuitenkin usein juuri asteittain osa-aikaisen tai lyhytaikaisen työnteon kautta. Sosiaaliturvan rakenne siis vähentää työhalua.” (Lasse Männistö & Petteri Orpo, SK 4.5.2012)

Työmarkkinoille kannustavuuden lisäksi perustulo kehystettiin *turvaverkkona*, joka turvaa toimeentulon katkoksissa välttämättömimmät perustarpeet ja estää putoamisen pohjalle. Tässä kehyksessä perustuloa itsessään ei nähty pysyvänä toimeentulon lähteenä, vaan vaatimattomana pohjatulona jonka turvin aktiivinen ihminen voi itse ponnistaa pois köyhyydestä hankkimalla ansiotuloja työmarkkinoilla. Koska työn puuttuminen on keskeinen ihmisiä marginalisoiva tekijä, perustulon nähtiin estävän myös sosiaalista syrjäytymistä vähentämällä työttömien leimaamista ja tuomalla heitä ainakin osittain työmarkkinoille.

Lisäksi nähtiin, että byrokratian väheneminen mahdollistaisi sosiaalityöntekijöille ja työvoimavirkailijoille keskittymisen varsinaiseen asiakastyöhön.

“Perustulo parantaisi mahdollisuutta ottaa lyhytaikaistakin työtä vastaan. Siten se loisi pitkäaikaistyöttömille ja tuloloukkujen takia työelämästä syrjäytyneille reittejä ulos työttömyydestä ja köyhyydestä.” (Outi Alanko-Kahiluoto & Ville Niinistö, HS vieraskynä 28.3.2012)

“Pienituloisilla olisi takuu taloudellisesta pohjasta, jolle rakentaa elämänsä, sosiaalitoimi voisi keskittyä toimeentuloturvan sijaan sosiaaliseen muutostyöhön ja työvoimaviranomaiset työttömyysturva-asioiden sijasta varsinaiseen työnvälitykseen.” (HS mielipide 5.5.2006)

Autonomian lisääjä ja tulonjakomekanismi

Tämä kehys suhtautui kriittisesti *Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko* -kehukseen ja korosti sitä, että perustulon tarkoitus ei ole kannustaa ottamaan vastaan mitä tahansa töitä millä tahansa ehdoilla. Päinvastoin, perustulon tulisi olla riittävän suuri mahdollistaakseen *työstä kieltäytymisen* ja parempien työehtojen neuvottelemisen. Perustulokehystettiin työntekijöiden *autonomian* lisääjäksi ja markkinoiden ulkopuolella tapahtuvan työn tukijaksi. Työstä kieltäytymisvaatimuksen yhteydessä alleviivattiin sitä, että se suuntautuu vain huonoin ehdoin teetettyä ansiotyötä, ei työtä sinänsä vastaan. Tarkoitus ei siis olisi käyttää aikaa laiskotteluun vaan aktiiviseen toimintaan.

“Keskeistä kysymyksessä prekaarisuudesta onkin se, että työ on levinnyt palkkatyösuhteiden ulkopuolelle koko yhteiskuntaan ja

ihmisten koko elämään. Työsuhteiden ulkopuolella innovoidaan, verkostoidutaan, ollaan elinikäisiä oppijoita ja brändätään omia persooniamme entistä tuottavammiksi. Nykytyön olosuhteissa palkkatyösuhde on keino maksaa ihmiselle korvaus vain osasta hänen tekemäänsä työtä.” (HS mielipide 22.5.2009)

“Tarkoittaako työstä kieltäytyminen siis laiskottelua? Nähdäkseni ei, sillä se päinvastoin avaa aikaa sellaisille työnteon tavoille, joita voidaan kutsua autonomisiksi tai joista joskus puhutaan kansalaisyhteiskuntana tai yhteisötaloutena.” (Jukka Peltokoski, KU mielipide 20.1.2011)

Myös tässä kehyksessä perustulo yhdistettiin köyhyyden ja ihmisten marginalisoitumisen vähentämiseen. Tulkinta oli kuitenkin hyvin toisenlainen kuin *Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko* -kehyksessä: vaatimattoman pohjatulon sijaan perustulo itsessään miellettiin *tuloerojen tasausmekanismiksi*. Vaatimukseksi asetettiin perustulo, joka takaisi itsessään riittävän toimeentulon ilman pakkoa lisätulojen hankintaan. Tämän myötä työttömien nöyryytys ja kyykyttäminen poistuisi ja he voisivat toimia yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä myös muuten kuin työmarkkinoilla.

“Virinnyt perustulokeskustelu uhkaa jäädä väittelyksi sosiaaliturvauudistuksesta ja työttömien aktivoinnista. Kyse on kuitenkin myös tulonjaosta. Hyvin järjestetty perustulo tasoittaisi Suomessakin mittaviksi kasvaneita tuloeroja.” (Jukka Peltokoski & Tero Toivanen, HS mielipide 12.4.2012)

“Vasemmistolaisen perustulon tarkoitus on nimenomaan olla itsemääräämisoikeutta lisäävä, kyykytystä vähentävä ja paskaduuneista kieltäytymisen mahdollistava vastikkeeton perustulo.” (Dan Koivulaakso, KU kolumni 5.12.2010)

Työyhteiskunnan uhka ja eriarvoisuuden lisääjä

Vastustavissa argumenteissa oli hieman erilaisia painotuksia riippuen siitä, esitettiinkö ne poliittisen kentän oikealta vai vasemmalta laidalta ja suunnattiinko ne *Työmarkkinoillekannustaja ja turvaverkko* vai *Autonomian lisääjä ja tulonjakomekanismi* -kehystä vastaan. Yleisesti ottaen perustuloa vastustavissa puheenvuoroissa vedottiin perustulon kalleuteen ja sen edellyttämään korkeaan veroasteeseen. Lisäksi kyseenalaistettiin perustulon kannustavuus ja mahdollisuudet nostaa sen avulla työllisyysastetta.

Vastustajien kannanottoihin oli usein sisäänrakennettu oletus, että perustulo ja työ ovat toisilleen vastakkaisia. Ennustettiin, että perustulon myötä iso osa ihmisistä jättäytyisi työmarkkinoiden ulkopuolelle. Perustulo kehystettiin *työyhteiskunnan uhkana*, jonka nähtiin vaarantavan koko hyvinvointivaltion perustan. Etenkin prekariaatin perustulo vaatimustakohtaan hyökättiin moralisoivalla närkästyksellä, syyttämällä nuorisoa työnvieroksunnasta ja asettamalla vastakkain *kunnon veronmaksajat ja sosiaaliturvalla billettelevät nuoret* (esim. Matti Vanhasen ja Raimo Sailaksen kannanotot, HS 11.7.2006 & HS 17.5.2008).

“SAK ei ole kansalaispalkan kannattaja useasta eri syystä. Ajatuksemme lähtee siitä, että työn tekeminen on kaiken lähtökohta. Työllä luodaan Suomeen vaurautta ja hyvinvointia, työ antaa ihmiselle sisältöä elämään ja työllä myös rahoitetaan sosiaaliturvaa - sekä ansioon perustuva turva että perusturva. Eli mitä useampi on työssä, sitä parempi hyvinvointiyhteiskunta meillä on.” (Lauri Lyly, SM kolumni 4.6.2012)

“Ammattiyhdistysliikkeen näkökulmasta keskeisin työttömyyden aiheuttaja on työpaikkojen puute sekä laajalle levinnyt työkyvyttömyys. Työpaikkojen syntymisen kannalta

oleellista on luoda otollisia edellytyksiä elinkeinotoiminnalle, sosiaaliturvamuutokset kun tuskin ovat tehokkaita uusien työpaikkojen luoja. Pitkäaikaistyöttömien ja työkyvyttömien ongelmat taas pohjautuvat usein vanhentuneeseen osaamiseen tai puutteelliseen elämänhallintaan. Joillakin on taustallaan myös päihdeongelmia. Näitä ongelmia voidaan ratkoa kehittämällä palveluita, ei jakamalla vastikkeetonta rahaa.” (Esa Suominen, VL kolumni 2.10.2011)

Perustulo kehystettiin myös *eriarvoisuutta lisääväksi* järjestelmäksi. Tämän tulkinnan mukaan se olisi tehoton keino puuttua köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen ongelmiin, koska se ei huomioisi ihmisten yksilöllisiä elämäntilanteita vaan suuntaisi resurseja myös niille, jotka eivät niitä tarvitse. Perustulo jättäisi ihmiset yksin ongelmineen ja syventäisi siten huono-osaisuutta. Perustulon sijasta kannatettiin kohdennettuja tukia ja henkilökohtaista apua sen tarpeessa oleville. Ay-liike pelkäsi perustulon myös institutionalisoivan pätkätyöt, edistävän paikallista työehtosopimista ja vaikuttavan pitkällä aikavälillä palkkoja alentavasti.

“Yhteiskunnan apu on annettava niille, jotka todella tarvitsevat taloudellista tukea esimerkiksi työttömyyden tai sairauden vuoksi. Näin yhteiset rahat riittävät perustuloa parempiin etuuksiin. Samansuuruinen perustulo ei huomioi yksilöllisiä tarpeita. Siksi perusturvaetuudet tulee mitoittaa etuuden saajan elämäntilanteen ja tarpeen mukaan, Risikko sanoi.” (Verkkouutiset, kotimaa 11.5.2012)

“Olisi silti tärkeää miettiä myös sitä, miten tämänkaltainen tulonsiirtojärjestelmä vaikuttaisi vaikkapa opiskelumotivaationsa hukanneen, päihdeongelmista kärsineen kaksikymppisen elämässä? Raha tippuisi pankkitilille ilman minkäänlaista omaa aktiivisuutta. Nykyisin monet tuet kuten työmarkkinatuki tai kuntoutustuki edellyttävät edes jonkinlaista elämän rakennustyötä tuen saannin vastapainoksi. Perustulo jättäisi monet oman onnensa nojaan.” (Ville Kopra, HS mielipide 2.4.2007)

Perustulokeskustelua poteroista

Erottelin edellä kolme erilaista tapaa kehystää perustulo, jotka nimesin *Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko*, *Autonomian lisääjä ja tulonjakomekanismi* sekä *Työyhteiskunnan uhka ja eriarvoisuuden lisääjä*. Nämä kolme kehystyksen tapaa piirtävät hyvin erilaisen kuvan perustulosta, sen haluttavuudesta ja vaikutuksista. Ne eroavat myös siinä, miten suurta muutosta suhteessa vallitsevaan järjestelmään tavoitellaan. Peter Hall (1993) erottelee klassikkoartikkelissaan kolme institutionaalisen muutoksen tasoa. Ensimmäisen asteen muutos kuvaa rutiininomaista poliittista päätöksentekoa, kun taas toisen asteen muutoksissa politiikan *keinot* muuttuvat *tavoitteiden* pysyessä ennallaan. Kolmannen asteen muutoksissa sen sijaan on kyse *politiikkaparadigman* muutoksesta, jossa sekä tavoitteenasettelu että keinot muuttuvat.

Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko -kehyksessä perustulon puolesta argumentoidaan vallitsevien politiikkaparadigmojen puitteissa. Perustulon esitetään edistävän sellaisten tavoitteiden saavuttamista, jotka valtapuolueet pääsääntöisesti jakavat ja jotka löytyvät kirjattuina hallitusohjelmiin ja

ministeriöiden raportteihin. Perustulo nähdään *keinona* jo hyväksytyjen tavoitteiden saavuttamiseen, ilman että tavoitteenasettelu merkittävästi muuttuisi. *Autonomian lisääjä ja tulonjakomekanismi* -kehyksessä puolestaan kyseenalaistetaan vallitseva sosiaalinen järjestys, tulonjako ja yhteiskunnalliset voimasuhteet. Tilalle tarjotaan kokonaisvaltaisempaa uudistusta, jossa myös yhteiskuntapoliittinen *tavoitteenasettelu*, eli politiikan paradigma muuttuisi. *Työyhteiskunnan uhka ja eriarvoisuuden lisääjä* -kehyksessä ratkaisuja perusturvan ongelmiin haetaan perinteisen tavoite- ja keinovalikoiman puitteissa. Perustulo esitetään harhaoppisena ideana, jonka kannattajilla saattaa olla kauniita ajatuksia, mutta joka todellisuudessa romuttaisi koko hyvinvointijärjestelmän. Nämä rintamalinjat, kuten myös perustulokeskustelussa esillä olevat teemat, näyttävät melko vakiintuneilta. Puolustajien ja vastustajien välisten erimielisyyksien lisäksi myös kahden puolustavan kehyksen välillä vallitsee voimakas jännite siinä, millaisena uudistuksena perustulo mielletään.

Mitä perustulokeskustelusta sitten puuttuu? Verrattuna 1980- ja 1990-luvuilla käytyyn keskusteluun voidaan nähdä tapahtuneen jonkin verran sisällöllistä muutosta. 1980- ja 1990-luvuilla kaikki perustuloehdotukset olivat melko maltillisia. Niihin kytkettiin usein ehdotuksia työn jakamisesta yleistä työaikaa lyhentämällä tai sapattivapaaajärjestelmillä sekä erilaisia duaalitalousmalleja joissa osa väestöstä tekisi perustulon (tai kansalaispalkan) turvin kansalaistyötä työmarkkinoiden ulkopuolella. Nykyisessä keskustelussa nämä teemat eivät ole olleet läsnä kuin korkeintaan marginaalissa.

Myös ympäristöargumenttien käyttö on suomalaisessa perustulokeskustelussa melko vähäistä. Tämä on mielenkiintoinen

ero esimerkiksi Saksaan, jossa perustulo on voimakkaasti kytketty ekologisen kestävyuden vaatimukseen (Blaschke 2012). Sukupuolinäkökulmaankaan ei juuri törmää, vaikka kansainvälisessä akateemisessa keskustelussa sitä on käsitelty melko paljon (ks. esim. Pateman 2004; McKay 2007). Kaikissa kehyksissä korostuu *aktiivisuuden hyve*; siinä missä vastustajat käyttävät 'työnvieroksuntaa' lyömäaseena perustuloa vastaan, kannattajat keskittyvät todistelemaan että perustulo päinvastoin *lisäisi* työntekoa ja aktiivisuutta.

Jokaisellakehyksellä on myös omat sokeat pisteensä. *Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko* -kehys keskittyy argumentoimaan perustulon taloudellisen kannattavuuden puolesta. Perustulon uskotaan automaattisesti nostavan merkittävästi työllisyysastetta vaikuttamalla suotuisasti työvoiman kysyntään ja tarjontaan sekä yritystoiminnan houkuttelevuuteen. Kehys jättää vaille huomiota niiden yksilöiden taloudellisen pärjäämisen, jotka eivät perustulon kannustavista ominaisuuksista huolimatta onnistu aktivoimaan itseään työmarkkinoille. Se ei myöskään esitä ratkaisuja siihen, miten perustulojärjestelmässä turvataan viranomaisen tiedonsaanti ammattiavun ja -ohjauksen tarpeessa olevista henkilöistä. *Autonomian lisääjä ja tulonjakomekanismi* -kehyksessä puolestaan ei olla lainkaan kiinnostuneita perustulon taloudellisesta kestävydestä. Siinä korostetaan riittävän toimeentulon oikeutta suomatta ajatustakaan velvollisuuksille. Kun riittävä toimeentulo on turvattu, ihmisten uskotaan toimivan automaattisesti sosiaalisella ja yhteisöä hyödyttävällä tavalla. Valinnanvapauden lisääntymisen mahdollisesti kestäättömiä seurauksia (ns. vapaamatkustajaongelma) ei oteta huomioon. *Työyhteiskunnan uhka ja eriarvoisuuden lisääjä* -kehys taas ei lainkaan vastaa siihen, miten työmarkkinoiden trendit aiotaan kääntää täystyöllisyystavoitetta tukeviksi tai millä perustulolle

vaihtoehtoisilla ratkaisuilla yhteiskunnallisen eriarvoisuuden kasvuun ja sosiaaliturvan ongelmiin voidaan tehokkaasti puuttua.

Suomalainen perustulokeskustelu pyörii melko paljon sosiaalipoliittisiin järjestelmiin liittyvien käytännön ongelmien ympärillä. Akateemisella kentällä perustulo taas on puhuttanut filosofeja ehkä enemmän kuin mitään muuta tutkijakuntaa. Filosofisen argumentaation keskeisimmät teemat liittyvät vapauden ja oikeudenmukaisuuden käsitteisiin (ks. Van Parijs 1995; Birnbaum 2011). Myös perustuloa koskevassa poliittisessä keskustelussa voidaan nähdä sisäänrakennettuina tiettyjä olettamuksia vapaudesta ja oikeudenmukaisuudesta.

Työmarkkinoille kannustaja ja turvaverkko -kehyksessä perustulo vapauttaisi ihmiset byrokraattisen sosiaaliturvajärjestelmän ikeestä valitsemaan nykyistä vapaammin palkkatyön, opiskelun ja yrittäjyyden välillä ja liikkumaan joustavasti kategoriasta toiseen. Ihmisiä ei kontrolloida ulkoapäin, vaan oletetaan heidän tekevän perustulon myötä vastuullisia valintoja. Työttömien nöyryytys ja työnteosta rankaiseminen (sosiaaliturvalla olon kannattavuus suhteessa satunnaiseen työnteokoon) näyttäytyvät epäoikeudenmukaisuutena. *Autonomian lisääjä ja tulonjakomekanismi* -kehyksessä vapauskäsitys on edellistä radikaalimpi. Myös siinä oletetaan perustulon vapauttavan ihmiset aktiivisuuteen, mutta aktiivisuuden laji on vapaammin valittavissa. Valinnanvapauden piiriin nostettavia asioita ovat esimerkiksi kotityö, vapaaehtoistyö tai omaehtoiset kulttuuriprojektit. Sen sijaan perustulon saajille ei vaadita vapautta lähteä surffaamaan Balille. Tässä kehyksessä epäoikeudenmukaisuuden lähde nähdään syvällä yhteiskunnallisissa valtasuhteissa ja tulonjaossa. *Työyhteiskunnan uhka ja eriarvoisuuden lisääjä* -kehyksessä

puolestaan on paternalistinen ja holhoava, ihmisiä ylhäältä päin ohjaava asenne. Ihmiset pyritään saattamaan yhteiskunnan tuella ja ohjauksella pysyviin työsuhteisiin. Epäoikeudenmukaisena näyttäytyy yhtäältä veronmaksajien rahoilla laiskottelu, toisaalta työmarkkinoiden pirstaloituminen.

Lopuksi

Tässä artikkelissa perustulokysymystä on lähestytty kielellisenä kamppailuna, kiinnittämällä huomiota siihen, millaisena uudistuksena perustulo kuvataan, mihin ongelmiin sen nähdään vastaavan ja millaisia vaikutuksia sillä esitetään olevan. Tarkastelun ulkopuolelle on jätetty se, mitkä tiettyjen perustulomallien *tosiasialliset* vaikutukset olisivat.

Viime aikoina poliittinen ilmapiiri ei ole ollut suopea tulonjakoa tasoittaville tai ihmisten markkinariippuvuutta vähentäville uudistuksille. Toisaalta joskus monien sattumanvaraisten tekijöiden nivoutuminen yhteen oikealla hetkellä saattaa avata *mahdollisuuksien ikkunan*, jossa suurtenkin poliittisten uudistusten läpivieminen tulee yllättäen mahdolliseksi (Kingdon 1995). Muutoksen tarpeen ja halutun tavoitetilän riittävän voimakas argumentointi on yksi ainesosa muutoksen mahdollistavassa *alkukeitossa*. Esimerkiksi 50-luvulla kukaan ei voinut ennustaa, että seuraavalla vuosikymmenellä otettaisiin merkittäviä askeleita nyt hyvinvointivaltiona tuntemamme järjestelmän rakentamisessa. Järjestelmät lähtivät syntymään yksi kerrallaan monien tekijöiden yhteisvaikutuksesta, joihin kuuluivat ainakin laajoja ihmismassoja mobilisoinut kansanliike (ks. Uljas 2012), päättäjiin retorisesti vetoava asiantuntijanäkemyks (Pekka Kuusen 60-luvun sosiaalipoliittinen), poliittisissa valtasuhteissa

tapahtuneet muutokset (vasemmistopuolueiden vaalivoitot) sekä muista maista lainatut ideat. Päättäjät kuitenkin tekivät päätöksiään ilman tarkkaa tietoa siitä, mitä niistä seuraisi (Kangas 2006, 190). Vaikka sosiaalipolitiikan yleinen kehityssuunta on viime vuosikymmeninä ollut perustulon idealle vastakkainen, aivan viime vuosina on otettu muutamia perustulon suuntaisia pieniä askeleita muun muassa takuueläkkeen ja työmarkkinatuen tarveharkinnan poiston muodossa. Lähitulevaisuudessa uudistuksia on odotettavissa myös pienten ansiotulojen ja sosiaaliturvan yhteensovitteluun.

Perustulokeskusteluun osallistuva joukko on vielä toistaiseksi melko pieni ja esimerkiksi monet sosiaalipolitiikan asiantuntijat ja sosiaalialan järjestöt ovat olleet varovaisia kannanotoissaan. Perustulon todellinen nousu politiikan asialistalle edellyttäisi sekä keskustelun volyymin ja käytössä olevien argumenttien että osallistujien määrän huomattavaa lisääntymistä.

Lähteet

Aaltio, Elina (2009) *Vapaaksi marginaalista - marginaalista vapautta. Naisliikkeen ja prostituoitujen etuliikkeen kamppailu seksin oston kriminalisoinnista 2002-2006*. Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta.

Andersson, Jan Otto (2012) "Perustulo ja kohtuutalous - radikaali yhdistelmä", Perkiö, Johanna & Suopanki, Kaisu (toim.) *Perustulon aika*. Helsinki: Into.

Andersson, Jan Otto & Kangas, Olli (2002) "Perustulon kannatus Suomessa", *Yhteiskuntapolitiikka* 67/4
Atkinson, Anthony (1996) "The Case for a Participation Income",

The Political Quarterly, vol 67, no. 1, pp.67-70.

Béland, Daniel (2005) “Ideas and Social Policy: An Institutional Perspective”, *Social Policy & Administration*. Vol. 39, No. 1, pp. 1-18.

Béland, Daniel & Cox, Robert Henry (2011) “Introduction. Ideas and Politics”, Béland, Daniel & Cox, Robert Henry (eds.) *Ideas and Politics in Social Science Research*. Oxford: Oxford University Press, pp. 3-22.

Birnbaum, Simon (2012) *Basic Income Reconsidered. Social Justice, Liberalism, and the Demands of Equality*. New York: Palgrave MacMillan.

Blaschke, Ronald (2012) *From the Idea of a Basic Income to the Political Movement in Europe. Development and questions*. Berliini: Rosa Luxemburg Stiftung.

Chong, Dennis & Druckman, James N. (2007) “Framing Theory” *Annu. Rev. Polit. Sci.* 2007. 10:103–26

De Wispelaere, Jurgen (2012) *The Struggle for Strategy: On the Politics of the Basic Income Proposal*, *tulossa*

De Wispelaere, Jurgen & Stirton, Lindsay (2004) “The Many Faces of Universal Basic Income” *The Political Quarterly* 75.3: 266-274.

Hall, Peter A. (1993) “Policy Paradigms, Social Learning, and the State: The Case of Economic Policymaking in Britain” *Comparative Politics*, Vol. 25, No. 3, pp. 275-296

Hay, Colin (2011) “Ideas and the Construction of Interests” Béland, Daniel & Cox, Robert Henry (eds.) *Ideas and Politics in Social Science Research*. Oxford: Oxford University Press, pp. 65-82

Hiilamo, Heikki ja Kangas, Olli (2009) Lasten kotihoidon tuki – Miksi idea menestyi Suomessa mutta ei Ruotsissa? Kananen, Johannes & Saari, Juho (toim.) *Ajatuksen voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Helsinki: Minerva.

Julkunen, Raija (2009) “Perustulo – kuinka sama idea toistuvasti kohtaa sosiaalidemokraattisen hyvinvointivaltion”, Kananen, Johannes & Saari, Juho (toim.) *Ajatuksen voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Helsinki: Minerva

Kananen, Johannes & Kantola, Anu (2009) “Kilpailukyky ja tuottavuus – Kuinka uudet käsitteet saavuttivat hallitsevan aseman hyvinvointivaltion muutoksessa?”, Kananen, Johannes & Saari, Juho (toim.) *Ajatuksen voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Helsinki: Minerva.

Kangas, Olli (2006) Poliitikka ja sosiaaliturva Suomessa. In Paavonen, Tapani & Kangas, Olli: *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana*. Helsinki: Edita

Kangas, Olli, Niemelä, Mikko & Varjonen, Sampo (2011) “Toimeentulotuen Kela-siirron kehykset politiikan asialistoilla ja kansalaismielipide”, Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) *Politiikan polut ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Kela.

Kingdon, John W. (1995) *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. New York: HarperCollins.

Mahoney, James (2000) “Path Dependence in Historical Sociology” *Theory and Society* 29 (4): 507-548.

McKay, Ailsa (2007) “Why a citizen’s basic income? A question of gender equality or gender bias” *Work, Employment & Society* 21:337.

Mehta, Jal (2011) The Varied Roles of Ideas in Politics: From “Whether” to “How”, Béland, Daniel & Cox, Robert Henry (eds.) *Ideas and Politics in Social Science Research*. Oxford: Oxford University Press, pp. 23-46

Morini, Cristina & Fumagalli, Antonio (2010) “Life put to work: Towards a life theory of value” *Ephemera: Theory & Politics in Organization*, vol. 10, n. 3 (<http://www.ephemeraweb.org/journal/10-3/10-3morinifumagalli.pdf>)

Opielka, Michael (2012) esitelmä työryhmässä “The Welfare State, Right to Income and Basic Income” 14. BIEN-kongressissa Münchenissä 15.9.2012 (<http://www.bien2012.de/en>)

Pateman, Carole (2004) ”Democratizing Citizenship: Some Advantages of a Basic Income,” *Politics & Society* 2004 32: 89

Perkiö, Johanna (2012) “Perustulokamppailun poliittiset strategiat” Perkiö, Johanna & Suopanki, Kaisu (toim.) *Perustulon aika*. Helsinki: Into.

Pierson, Paul (2000) “Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics” *American Political Science Review* 94 (2): 251-267.

Saari, Juho & Kananen, Johannes (2009) “Sosiaalipolitiikan ideat” Teoksessa Kananen, Johannes & Saari, Juho (toim.) *Ajatuksen voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Helsinki: Minerva

Saari, Juho & Bergholm, Tapio (2009) “Paradigmat, agendat ja kehukset - miten Pekka Kuusen 60-luvun sosiaalipolitiikka on vaikuttanut suomalaisen hyvinvointivaltion kehitykseen?” in Kananen, Johannes & Saari, Juho (toim.) *Ajatuksen voima. Ideat hyvinvointivaltion uudistamisessa*. Helsinki: Minerva

Schmidt, Vivien A. (2002) "Does Discourse Matter in the Politics of Welfare State Adjustment?" *Comparative Political Studies* 35: 168

Schmidt, Vivien A. (2008) "Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse." *Annu. Rev. Polit. Sci.* 2008. 11:303–26

Schmidt, Vivien A. (2011) "Reconciling Ideas and Institutions through Discursive Institutionalism" in Béland, Daniel & Cox, Robert Henry (eds.) *Ideas and Politics in Social Science Research*. Oxford: Oxford University Press, pp. 47-64.

Tirronen, Jarkko (2011) "Politiikkaprosessin sisällä. Polkuriippuvuus, agendan asettaminen ja innovaatioiden leviäminen" in Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.) *Politiikan polut ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Kela.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2002) *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.

Uljas, Päivi (2012) *Hyvinvointivaltion läpimurto*. Helsinki: Into.
Van Parijs, Philippe (1995) *Real Freedom for All. What (if anything) can justify capitalism?* Oxford: Clarendon Press.

Vähämäki, Jussi (2009) *Itsen alistus: Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa*. Helsinki: Like & Tutkijaliitto.

OMAIUUUREFORMI – UUI SUUNTA HYVINVOINTIVALTIOLE

Reima Launonen

Pohjoismainen hyvinvointivaltio on 1900-luvun merkittävimpää poliittisia projekteja. Se ilmentää kyseisellä vuosisadalla maailmassa tapahtunutta yleistä yhteiskunnallista kehitystä. 1900-luvun sodista huolimatta vuosisataa leimaa vaurastuminen, ihmisten oikeuksien paraneminen sekä tasa-arvon kehittyminen. Voidaan sanoa, että etenkin teollistuneissa länsimaissa 1900-luvun kehitys on ensimmäistä kertaa nostonut enemmistön ihmisistä sille hyvinvoinnin tasolle, minkä modernin demokraattisen yhteiskunnan tulisikin pystyä tarjoamaan.

Hyvinvointivaltioprojektin merkitystä on vaikeaa ylikorostaa. Vaikka hyvinvointivaltiomallia on kritisoitu paljon, on se edelleen laajasti jaettu tavoite suomalaisessa yhteiskunnassa. Tästä tavoitteesta huolimatta viime vuosikymmenien aikana poliittinen hegemonia on siirtynyt kohti markkinavetoisempaa ajattelua. Tasa-arvon ja yhtäläisten mahdollisuuksien vaatimukset eivät enää saa yhtä ehdotonta vastakaikua kuin aiemmin, minkä vuoksi hyvinvointivaltioprojektin legitimaatio on heikentynyt.

Esittelen artikkelin ensimmäisessä osiossa ongelmia, joita hyvinvointivaltioprojekti on kohdannut viime vuosikymmenien aikana, ja joiden ratkaiseminen edellyttää uuden suunnan löytämistä hyvinvointivaltiolle. Toisessa osiossa korostan yksilöllisen omistusoikeuden merkitystä. Tavoitteenani on yhdistää vahvat yksilölliset omistusoikeudet mahdollisimman tasa-arvoiseen omaisuuden jakautumiseen koko yhteiskunnan tasolla. Kolmannessa osiossa esittelen John Rawlsin (1921—2002) näkemyksen omaisuuteen perustuvasta demokratiasta, jonka näen uutena mahdollisena suuntana hyvinvointiyhteiskunnan muutokselle.

Omaisuuteen perustuva demokratia on Rawlsin ideaaliratkaisu taloudellisten hyvien jaolle yhteiskunnassa. Omaisuuteen perustuvassa demokratiassa pyritään välttämään taloudellisen ja poliittisen vallan keskittyminen jakamalla ihmisten omaisuuksia ja tuloja laajemmin kuin kapitalismiin nojautuvissa hyvinvointivaltiomalleissa on yleensä toteutettu. Tavoitteena on taata kaikille kansalaisille yhteneväiset taloudelliset mahdollisuudet toimia yhteiskunnassa. Keinoina tähän olisivat uudenlaiset omaisuusjärjestelyt sekä vahvempi omaisuus- ja perintöverotus, jonka avulla voitaisiin estää myös epätasa-arvoinen varallisuuden siirtyminen sukupolvelta toiselle. Kukaan ei saisi joutua taloudellisesti niin epäedullisen asemaan yhteiskunnassa, että hänen mahdollisuutensa päättää omasta elämästään vaarantuisi.

Omaisuuteen perustuvassa demokratiassa ei olla ainoastaan kiinnostuneita korjaamaan markkinoiden aikaansaaman jaon vääristymiä, vaan tavoitteena on muuttaa omaisuuksien alkuperäistä jakoa, jolloin pelkästä tulojen uudelleenjaosta siirrytään omaisuuksien ja resurssien uudelleenjakamiseen. Tämän vuoksi siinä mahdollistuvat suuremmat muutokset

ihmisten välisissä omistussuhteissa kuin hyvinvointivaltiomaailmoissa. Näin omistamisen laajapohjaistuminen, eli tasa-arvoisempi omaisuuden jakautuminen, mahdollistuu. Omaisuuteen perustuvan demokratian avulla pyritään luomaan edellytykset yksilöiden hyvinvoinnille ja vapaudelle mahdollisimman tasa-arvoisessa yhteiskunnassa. Uskon, että Rawlsin omaisuuteen perustuvalla demokratialla voisi kehittää niitä pohjoismaisen hyvinvointivaltion osa-alueita, jotka eivät tällä hetkellä toimi yhteiskunnallista tasa-arvoa edistäen.

Omaisuuteen perustuva demokratia liittyy kysymykseen yhteiskunnan eri alueiden välisestä oikeudenmukaisuudesta. Näistä kysymyksistä merkittävin nykymaailmassa on se, millä tavoin demokraattisella päätöksenteolla on oikeutta rajata markkinoiden toimintaa. Tässä tarkastelussa oikeudenmukaisuuteen liittyvien näkökulmien tulisi korostua. Michael Walzer (1935-) on päätyössään *Spheres of Justice* (1983) tutkinut oikeudenmukaisuuden vaatimuksia yhteiskunnan eri alueilla. Walzer pyrki teoriassaan rajaamaan eri alueille kuulumatonta valtaa niin, että jokaisella yhteiskunnan osa-alueella olisi omat jaon periaatteensa. Walzerin teorian kantava idea on, että tasa-arvo ei merkitse tasapäistämistä tai erilaisuuden poistamista. Päinvastoin se merkitsee vapautumista ylivallasta, millä Walzer viittaa näkemykseen siitä, että yhteiskunnassa on erilaisia alueita (spheres), joissa ihmisten on mahdollista saavuttaa erilaisia asioita. Kuitenkaan menestyminen yhdellä alueella, kuten markkinoilla, ei saisi vaikuttaa asemaan toisella alueella, joka toimii eri sääntöjen mukaan. (Walzer 1983, 3-20.) Puhuttaessa markkinoiden rajoista Walzer muistuttaa, että rajaamattoman markkinatalouden seuraus olisi, että jokainen yhteiskunnallinen tuki ja etu muuttuisivat taloudelliseksi hyödykkeeksi. (ibid, 120.)

Rawlsilainen käsitys yhteiskunnan eri alueiden välisistä voimasuhteista on samankaltainen¹. Omaisuuteen perustuvassa demokratiassa tavoitteena on määrittellä markkinoille selkeät rajat yhteiskunnassa. Pyrkimyksenä on korostaa kaikkien kansalaisien yhtäläisiä perusoikeuksia ja vapauksia, sekä painottaa heikoimmassa asemassa olevien hyvinvoinnin parantamisen ensisijaisuutta.

Taloudellisen vaurauden tulisi pystyä tuottamaan aitoa arvoa ihmisille. Omistuspohjan laajentuminen saisi aikaan uusia mahdollisuuksia yhteiskunnassa. Nykyisessä maailmassa omistus on liian keskittynyttä, minkä vuoksi omaisuus tuottaa huonosti arvoa suurimmalle osalle ihmisistä: se ei edistä aitoa tasa-arvoa eikä kaikkien ihmisten todellisia mahdollisuuksia vaikuttaa omaan elämäänsä. Tästä kumpuaa tarve omaisuusreformille.

1 Perinteisessä jaottelussa Michael Walzeria pidetään kommunitaristisena ajattelijana, kun taas Rawls lasketaan liberaalien leiriin kuuluvaksi. Tosin Rawlsilaista liberalismia usein kuvataan termeillä tasa-arvoliberalismi (liberal equality, liberal egalitarianism) tai deontologinen liberalismi. Rawls itse käyttää omasta teoriastaan nimitystä poliittinen liberalismi. Kommunitaristien keskeinen väite on, että meidän tulisi huomioida myös yhteisön vaikutus yhteiskunnan arvojen muodostumiseen vapauden ja tasa-arvon ideaalien rinnalla. Kommunitaristien mukaan yhteisöjen arvoa ei ole riittävässä määrin tunnustettu liberaaleissa oikeudenmukaisuusteorioissa eikä liberaalien yhteiskuntien julkisessa kulttuurissa. (Kymlicka 2002, 208-209.) Tästä kommunitarismin yleisestä liberalismin kritiikistä huolimatta Walzer itse näkee, että Rawlsin teoria ilmentää liberalismiin parhaita puolia, koska se korostaa yhteisöllisyyttä ja pluralismia. Walzerin mukaan liberalismi aiheuttaa epävarmuutta ja eriytymistä yhteisössä, ja siksi se tarvitsee säännöllisiä kommunitaristisia korjaksia. Walzerin näkemys korostaa kin kommunitarismin merkitystä liberalismia korjaavana oppina. Hän ei usko, että kommunitarismi kykenisi ainakaan nykyisessä yhteiskunnassa korvamaan liberalismia vallitsevana hegemonisena oppina. (Walzer 1990, 16-22.)

Hyvinvointivaltiomallin ongelmat

Jouko Kajanoja nostaa esiin Peruste-aikakausikirjan artikkelissaan *Hyvinvointivaltio tarvitsee uuden suunnan* kaksi hyvinvointivaltion päätavoitetta: 1) kurjuuden poisto, jolla tarkoitetaan sitä, että kaikille kansalaisille mahdollistetaan säädylisen elämän edellytykset, sekä 2) mahdollisuuksien tasa-arvon kehittäminen parantamalla koulutusta, terveydenhuoltoa, sosiaalipalveluita ja aktiivista työvoimapolitiikkaa. Kajanojan mukaan erityisesti jälkimmäinen tavoite on korostunut pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa. (Kajanoja 2010, 69). Nämä tavoitteet kuvaavat hyvin pohjoismaisen hyvinvointivaltion agenda.

Hyvinvointivaltion käsitettä ei kuitenkaan voida typistää pelkkään pohjoismaiseen malliin. Itse asiassa kansainvälisiä muunnelmia katsomalla voidaan löytää hyvinkin erilaisia hyvinvointivaltion järjestelyjä. Gosta Esping-Andersen on kehittänyt kolme eri klusteria hyvinvointivaltiomalleille, joista muodostuu *hyvinvointikapitalismin kolme maailmaa*: konservatiivinen, liberaali ja sosiaalidemokraattinen. Käsitteet kuvastavat varsin hyvin erilaisten hyvinvointimallien sisältöä, mutta on syytä ottaa huomioon, ettei mistään mallista ole olemassa puhtaita tapauksia. Jokaisessa hyvinvointivaltiossa on mukana piirteitä kaikista kolmesta mallista. (Esping-Andersen 1990, 26-29.)

Hyvinvointivaltion kriisiytyminen alkoi 1970-luvun alussa taloudellisen kasvun hidastuessa. Sotien jälkeen vallinneet hyvinvointikapitalistiset ratkaisut joutuivat paineen alle. Sosiaalisesti ankkuroitunut liberalismi, johon erityisesti angloamerikkalaiset hyvinvointivaltiot nojautuivat, alkoi 1960-luvun lopulle tultaessa rapautua. Merkit pääoman kasautumisen vakavasta kriisistä olivat ilmeisiä. Sekä työttömyys että inflaatio lisääntyivät kaikkialla ja

johtivat lähes koko 1970-luvun kestäneeseen maailmanlaajuiseen *stagflaatioon* eli yhtäaikaisen korkean työttömyyden ja inflaation kauteen. Tällöin useiden valtioiden samanaikaiset rahoituskriisit johtivat verojen nousuun ja sosiaalikulujen kasvuun. (Harvey 2005, 19.)

Taluskriisi antoi lisätukea hyvinvointivaltion vastustajien argumenteille. Esiin nousivat aiemmin marginaalissa olleet näkemykset hyvinvointivaltion tehottomuudesta yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisussa. Erityisen vahvana tämä näkyi Yhdysvalloissa ja Iso-Britanniassa, jossa 1970-luvun loppupuolella nousi valtaan poliitikkoja, jotka suoraan kiistivät hyvinvointivaltion toimimattomana. Päästyään valtaan he pyrkivät palauttamaan yhteiskunnallisen järjestyksen ja taloudellisen kasvun lopettamalla täystyöllisyyden tavoittelun, keskittyen rahapolitiikassa hintavakauden ylläpitoon. Tavoitteeksi tuli inflaation hillitseminen työllisyysvaikutuksista riippumatta. Kyseisien politikkojen ohjelmiin liittyi myös yrityksiä leikata julkista kulutusta ja erityisesti sosiaalikuluja². Vaikka uusliberalismin nousuun liitetyt uudistukset ovatkin yleensä riippuneet eri maiden erilaisista lähtökohdista ja olosuhteista, voidaan nähdä, että

2 Yksi kuuluisimmista hyvinvointivaltion vastaisen talouspolitiikan edustajista Milton Friedman vaati, että yhteiskuntien oli sopeuduttava uuteen todellisuuteen luopumalla jäykästä hyvinvointivaltiomallista siirtyen markkinavetoisempaan malliin. Friedman väitti, että korkea inflaatio oli seurausta poliittisista ratkaisuista, joista erityisen ongelmallisia olivat pyrkimys täystyöllisyyteen sekä muut hyvinvointivaltioon liittyvät prosessit, jotka nostivat hallinnon kuluja. Nämä pyrkimykset heikensivät Friedmanin mukaan taloudellista tehokkuutta ja pahensivat hidastuvan kasvun ongelmia. Näin ollen Friedmanin mukaan pelkkä hyvinvointivaltiorakenne itsessään tuotti taloudellisia ongelmia. (Friedman 1977, 464—467.)

Yhdysvallat ja Iso-Britannia toimivat etenkin länsimaissa mallina sille, kuinka sotien jälkeistä hyvinvointikapitalismia voitiin muuttaa poliittisten prosessien kautta markkinavetoisemmaksi. (Goodin 2003, 205-206; White 2003, 3; Harvey 2005, 6-16, 33.)

Viime vuosikymmeninä yleinen väite hyvinvointivaltion kritiikissä on ollut, että hyvinvointivaltion kustannukset karkaavat käsistä huoltosuhteen vinoutuessa. Toisaalta on sanottu, että hyvinvointivaltion luoma julkinen sektori on tehoton ja heikosti tuottava, minkä vuoksi se pitäisi korvata markkinavetoisemmalla mallilla. Yksilöllisellä tasolla hyvinvointivaltion mallin on katsottu aiheuttavan kansalaisten henkilökohtaisen vastuunoton vähenemistä omasta elämästään, joka aiheuttaa moraalinen heikkenemistä sekä riippuvuuden kulttuuria alempien sosiaaliluokkien keskuuteen. Tämän vuoksi monet näkevät, että hyvinvointivaltiohanke tulee vääjäämättä epäonnistumaan tulevien vuosikymmenien aikana. (Goodin 2003, 206-210.)

Kaikkia näitä väitteitä vastaan on esitetty vastakritiikkiä, ja esimerkiksi näytöt markkinavetoisemman sosiaalisektorin ylivoimaisuudesta ovat hyvin vähäisiä. On myös selvää, että nämä väitteet sisältävät ideologisia piirteitä. Etenkin väite hyvinvointivaltion vastuunottoa vähentävästä vaikutuksesta on ideologisesti painottunutta.³ Lisäksi hyvinvointivaltion

3 Väitteen totuus tarkoittaisi sitä, että Pohjoismaissa, joissa on vahvimmat universaalit sosiaalioikeudet, pitäisi myös olla vähemmän työhalukkuutta ja yhteiskunnallista aktiivisuutta kansalaisten keskuudessa kuin muissa yhteiskunnissa. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa. Tarkasteleessa kilpailukykykymittareita voidaan todeta että Pohjoismaiden kilpailukyky on erinomainen verrattuna yleiseen maailmantasoon. Global Competitiveness Report (GCR) nostaa Pohjoismaat hyvin korkealle vertailussaan. Esimerkiksi Suomen sijoitus kyseisellä listauksella on ollut vuosien 2008—2012 välisenä aikana sijojen 3—7 välillä. (<http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>). Tämä seikka puoltaa näkemystä siitä, että hyvinvointivaltio ei ole ristiriidassa toimivan talouden kanssa.

puolustukseksi voidaan sanoa, että vaikka hyvinvointivaltiota on kallista ylläpitää, sen kustannukset ovat pienet verrattuna hintaan, mikä seuraisi sen alas ajamisesta.

Richard Wilkinson ja Kate Pickett ovat tutkineet paljon huomiota saaneessa teoksessaan *The Spirit level – Why Equality is Better for Everyone* epätasa-arvon suhdetta ihmisten hyvinvointiin ja terveyteen. Wilkinson ja Pickett korostavat, että on olemassa monia rikkaita yhteiskuntia, jotka ovat epäonnistuneet sosiaalisektorilla. Näin ollen emme voi arvioida yhteiskunnan hyvinvoinnin tasoa pelkän taloudellisen tilanteen perusteella. Kansalaisten mahdollisuudet vaikuttaa omaan elämäänsä heikkenevät suhteellisen taloudellisen epätasa-arvon kasvaessa. Wilkinsonin ja Pickettin mukaan epätasainen tulonjako vahvistaa yhteiskunnan kaikissa sosiaaliluokissa niitä ongelmia⁴, jotka ovat yleisimpiä alimmissa sosiaaliluokissa. (Wilkinson & Pickett 2010, 4–19.)

Vaikka korrelaatio ei suoraan tarkoita kausaliteettia, minkä Wilkinson ja Pickett itsekin tunnustavat, voimme olettaa, että jokin on pielessä epätasaisen tulonjaon yhteiskunnissa. Erityisen suuria näiden maiden erot hyvinvoinnissa ovat, jos niitä vertaa tulonjaoltaan huomattavasti tasa-arvoisempiin Pohjoismaihin. Wilkinsonin ja Pickettin mukaan nämä seikat vahvistavat näkemystä siitä, että epätasa-arvo on vahingollinen voima yhteiskunnissamme. Epätasa-arvo ei iske pelkästään köyhiin, vaan suuri enemmistö koko väestöstä kärsii epätasa-arvon aiheuttamista ongelmista.

4 Ongelmiin lukeutuvat huono terveydentila, väkivalta, suuri luottamuspula kansalaisten välillä, mielenterveysongelmat (mukaan lukien huume- ja alkoholi riippuvuudet), lyhyempi elin-iän odote ja suurempi lapsikuolleisuus, ylipainoisuus, huonompi lasten koulusuoritus taso, suurempi teinisynnyttäji en määrä, henkirikoksien kasvu, suurempi vankien määrä sekä pienempi sosiaalinen liikkuvuus luokasta toiseen.

Vaikka pyrkimys tasa-arvoon hyödyttää eniten köyhiä, se myös parantaa keskiluokkaisten ja hyväosaisten elämänlaatua. (Wilkinson & Pickett 2010, 175-196.)

Wilkinsonin ja Pickettin esittämän näkemyksen saanut osakseen paljon kritiikkiä. Sitä on syytetty asioiden liiallisesta yksinkertaistamisesta kysymyksessä, joka on hyvin monimutkainen. Myös tutkimuksessa käytettyjä aineistoja ja menetelmiä on syytetty epäluotettaviksi. Toisaalta Wilkinsonin ja Pickettin tutkimusta on myös keuhuttu ja sen on sanottu paljastaneen monia uusia seikkoja epätasa-arvoisen tulonjaon vaikutuksista⁵. (Hiilamo & Kangas 2012, 121-122.)

5 Hiilamo ja Kangas testasivat sekä Wilkinsonin ja Pickettin että heidän kriitikoidensa tuloksia keräämänsä tutkimusaineiston avulla. He muodostivat tutkimusaineistonsa pääasiassa YK:n kehitysohjelman (UNDP 2011) tilastokantojen avulla. Hiilamo ja Kangas löysivät tiedot 127 maalle, joka on paljon laajempi otos kuin Wilkinsonilla ja Picketillä ja heitä kritisoineilla tahoilla oli tutkimuksissaan. Koska kummatkin esittivät tuloksensa yleisinä lainalaisuuksina, näiden lainalaisuuksien pitäisi päteä myös 127 maan otoksessa. Suppean aineiston ongelmana on, että poikkeavat havainnot voivat vaikuttaa hyvinkin voimakkaasti tuloksiin. Hiilamo ja Kangas pyrkivät ottamaan paremmin huomioon myös väliin tulevien muuttujien, kuten maan kulttuurin, maantieteen, historian, tulotason sekä tutkittujen hyvinvointiuhkien keskinäiset vaikutukset. Kyseisen aineiston perusteella tutkittiin kahdeksaa eri hyvinvointimuuttujaa, joita molemmat tahot olivat käyttäneet tutkimuksissaan. Hiilamon ja Kankaan saamat tulokset viittaavat siihen, että Wilkinsonin ja Pickettin tulokset ovat vankemmalla pohjalla kuin heidän kriitikoidensa. Epätasa-arvoinen tulonjako näyttää olevan yhteydessä hiv-tartuntojen määrään, pienempään elinajanodotteeseen, suurempaan lapsikuolleisuuteen sekä henkirikoksien määrään. Tulonjaon yhteys itsemurhiin, avioeroihin ja alkoholin kulutukseen ei ole niin selkeä kuin Wilkinson ja Pickett antavat ymmärtää. Hiilamo ja Kangas muistuttavat, että heidän tuloksensa kertovat myös siitä, ettei tuloerojen yhteys kiistanalaisiin hyvinvointiuhkiin ole täysin selkeä. Tuloksiin on suhtauduttava varauksellisesti jo sen mahdollisuuden vuoksi, että pienten tuloerojen ja hyvinvoinnin yhteyttä selittää jokin vielä tuntematon tekijä. Kyseessä on tutkimuskenttä, joka koostuu monimutkaisten syy- ja seuraussuhteiden tutkimuksesta. Näin ollen Hiilamon ja Kankaan vastaus on ainoastaan varovaisen myönteinen alhaisten tuloerojen ja yhteiskunnallisen hyvinvoinnin yhteyden suhteen. (Hiilamo & Kangas 2012, 123—130.)

Jos voidaan todeta yhteiskunnallinen tasa-arvon edistävän yleistä hyvinvointia, voidaan myös nähdä, että hyvinvointivaltioon investoidut rahat maksavat itsensä takaisin turvallisen ja hyvinvoivan yhteiskunnan muodossa. Kyse ei olekaan tehokkuudesta, vaan valinnasta siitä, mihin yhteiskunnan varoja tulisi suunnata. Kajanoja ja Robert Hagfors puhuvat *hyvän kehästä*, jonka hyvinvointivaltio mahdollistaa. Tämän teorian ytimessä ovat luottamus ja osallistuminen eli sosiaalinen pääoma. Teorian mukaan antelias sosiaalipolitiikka vähentää eriarvoisuutta, mikä vahvistaa sosiaalista pääomaa, mikä puolestaan lisää väestön hyvinvointia. Tämä lisääntynyt hyvinvointi tuottaa tukea laajalle sosiaalipolitiikalle, mikä mahdollistaa hyvän kehän muodostumisen. Kajanoja ja Hagfors kyseenalaistavat valtavrannan talousteorian näkemyksen siitä, että laaja sosiaalipolitiikka luo haittavaikutuksia talouden toiminnalle heikentäen yleistä hyvinvointia. (Kajanoja & Hagfors 2012, 198-199.)

Kajanoja ja Hagfors painottavat, että laajan sosiaalipolitiikan myönteiset vaikutukset ovat mahdollisia kielteisiä vaikutuksia vahvemmat, jolloin järjestelmän positiiviset vaikutukset nousevat esille hyvinvointia tarkasteltaessa. Aleneva eriarvoisuus pienentää terveysmenoja ja voimistunut sosiaalinen pääoma vahvistaa inhimillistä pääomaa, joka lisää tuottavuutta. Hyvänä esimerkkinä tästä voidaan pitää pohjoismaisia hyvinvointivaltioita, joissa sosiaalipolitiikan hyödyt korostuvat. (Kajanoja & Hagfors 2012, 221-223.)

Hyvinvointivaltio näyttää kykenevän toteuttamaan tehokkaasti sille asetettua tehtävää, mutta jos tehtävä kyseenalaistetaan, kyseenalaistuu myös itse hyvinvointivaltiomalli. Erilaisia hyvinvointivaltion aikaansaannoksia voidaan osoittaa, mutta se ei vielä tarkoita, että kaikki olisivat vakuuttuneita mallin

tulevaisuudesta, vaikka kokisivatkin projektin tavoitteet mielekkäiksi. Esimerkiksi Robert E. Goodin uskoo, että juuri aiemmin mainituista hyvinvointivaltiolla esitetyistä haasteista johtuen nykyinen *kehdosta hautaan* -malli on mitä luultavimmin lähitulevaisuuden näkökulmasta katsoen poliittisesti kuollut. (Goodin 2003, 212.)

Perinteinen hyvinvointivaltion kritiikki ei paljasta kaikkia sen nykyiseen tilaan liittyviä seikkoja. Hyvinvointivaltioprojekti on myös oman onnistumisensa uhri. Kajanoja on kommentoinut nykyisen sosiaalivaltiomallin ongelmia. Hänen pääteesinsä on juuri se, että nykyinen hyvinvointivaltio on saavuttanut tavoitteensa: länsimaisissa yhteiskunnissa vielä vuosisadan alkupuolella vallinnut laajamittainen kurjuus on poissa. Ihmisten peruselinedot ovat turvatut. Tässä tilanteessa tarvitaan perustavanlaatuinen muutos hyvinvointivaltion ymmärtämisessä sekä sen tavoitteenasettelussa. (Kajanoja 2010, 66-67.)

Kajanojajakorostaa, että eriarvoisuuden vähentäminen ei ole koskaan ollutkaan hyvinvointivaltion keskeisin tavoite. Pohjoismaisessakin hyvinvointivaltiomallissa tavoiteltiin mahdollisuuksien, ei lopputuloksen, tasa-arvoa. Myös hyvinvointivaltion keskeiset teoreetikot, kuten William Beveridge ja Pekka Kuusi, uskoivat että hyvinvointivaltion kehittämisen rajat tulevat nopeasti vastaan⁶. (Kajanoja 2010, 72.)

6 Goodin jakaa Kajanojan käsityksen hyvinvointivaltiomallien kehittäjien motiiveista. Bismarckin Saksassa, jossa ensimmäisenä alettiin kehittää sosiaalivaltion instituutioita, tavoitteena oli konservatis-korporaattinen järjestelmä, joka takaisi yhteiskunnallisen rauhan nousevaa sosialismin uhkaa vastaan. Alva ja Gunnar Myrdalin sosiaalidemokraattisen mallin perustassa oli ajatus tuottaa Ruotsiin lisää lapsia kattamaan tulevaa työvoiman tarvetta. Yhdysvaltalainen klassinen Demokraattien hyvinvointivaltiomalli perustui elitistiseen *noblesse oblige* ("aateluus velvoittaa") ajatukseen. (Goodin 2003, 202.)

Vasta 1900-luvun jälkimmäisinä vuosikymmeninä hyvinvointivaltiot alkoivat korostaa taloudellisen hyvinvoinnin ja sosiaalisen nousun mahdollisuutta, eli yhteiskunnallista tasa-arvoa. Tavoitteena ei ollut enää pelkkä kurjuuden poistaminen, vaan paljon kokonaisvaltaisempi muutos yhteiskunnan sosiaalisissa rakenteissa. Tämä korostus on kuitenkin usein jäänyt toissijaiseen asemaan hyvinvointivaltion perusideologiassa. Näyttääkin siltä, että hyvinvointivaltion tulevaisuudelle on kolme vaihtoehtoista suuntaa: 1) nykyisen mallin säilyttäminen, huolimatta siitä, että maailma sen ympärillä on jatkuvassa muutoksessa, 2) hyvinvointivaltion maltillinen alasajo tai 3) uudenlaisen hyvinvointivaltiomallin muodostaminen.

Viime aikoina on usein nostettu esiin väite, jonka mukaan talouskasvu ei enää tuota hyvinvointia, sillä perustarpeiden tyydyttämisen jälkeen bruttokansantuotteen kasvu ei enää lisää hyvinvointia entiseen tapaan. (Kajanoja 2005, 3-8; 2010, 74). Sama väite on myös yksi Wilkinsonin ja Pickettin pääteeseistä. Markkinoiden kasvun varaan kytketyn hyvinvointivaltion aika on ohi, minkä lisäksi malli on osoittautumassa myös ekologisesti kestäättömäksi. Kakun kasvattaminen ei enää ole mahdollista ilman vakavien ympäristöongelmien aiheuttamista. Hyvinvointivaltion on päästävä irti luontoa rasittavan jatkuvan materiaalisen kasvun vaatimuksista ja keskityttävä jo olemassa olevien vaurauksien jakamiseen.

Näin ollen ei ole välttämätöntä kutistaa hyvinvointivaltion toimintakenttää, vaan pikemminkin laajentaa sitä uusille alueille. Vaikka useat hyvinvointivaltiot ovat hyvinkin ansiokkaasti jakaneet tuloja lisäten yhteiskunnallista tasa-arvoa, on perinteisissä hyvinvointivaltiomalleissa unohdettu usein *omaisuuksien ja varallisuuksien* kertymät. Jos ajattelemme länsimaisia teollistuneita

yhteiskuntia, ongelmana ei ole niinkään varallisuuden määrä, vaan halu jakaa tuota varallisuutta⁷. Hyvinvointipolitiikan alasarjassa on ollut kyse priorisoinnista.

Arvonäkökulmasta katsottuna talouden kasvu näyttyy kummallisena: on totta, että se on tuottanut isolle osalle ihmisistä hyvinvointia ja arvokkaita asioita, mutta monelle maailman ihmisistä kasvaneesta vauraudesta on ollut vain vähän hyötyä. Hyvinvointiedellyttää tiettyä määrää vaurautta, mutta talouskasvua ei voi pitää itseisarvona, jos sen hedelmiä ei osata jakaa oikein, ja ellei se ole ekologisesti kestäväällä pohjalla. Jopa rikkaimmissa länsimaissa, joiden varallisuus perustuu vahvasti köyhimpien maiden hyväksikäyttöön, on mittava määrä köyhyyttä.

Miksi yksilöllinen omistusoikeus on tärkeää?

On tärkeää muistaa, että omistamisesta puhuttaessa painotuksen pitäisi olla yksilöllisissä omistusoikeuksissa. Pyrkimyksenäni on kehittää mallia, joka edistää kaikkien yhteiskunnan jäsenten henkilökohtaista omistamista kattavammin ja tasa-arvoisemmin. Yksilöllisen omistamisen painotus liittyy yleiseen pyrkimykseen edistää yhteiskunnallista tasa-arvoa. Tavoitteena ei saisi olla yksityisomistuksen itsetarkoituksellinen korostaminen tapauksissa, joissa se vaikuttaa haitallisesti ihmisten väliseen tasa-arvoon.

⁷ Amartya Sen on osuvasti kuvannut tätä jakamisen ongelmaa kansainvälisellä tasolla todetessaan, että suurin ongelma nälänhädissä ei ole ruoan määrä maailmassa, vaan sen epätasainen jakautuminen. Senin mukaan voisimme helposti luoda tapoja tehokkaalle maailmanlaajuiselle redistribuutiolle, joka estäisi nälänhätien muodostumisen. (Sen 2010, 47–48.) Kyse on enemmän halusta kuin kyvystä auttaa.

Philippe Van Parijs on painottanut yksilöllisiä omistusoikeuksia aitojen mahdollisuuksien edistäjänä yhteiskunnassa. Yksityisomaisuus mahdollistaa asioita, jotka eivät ole mahdollisia kollektiivisen omistuksen olosuhteissa. Van Parijs kuitenkin kritisoi parhaan omistussmallin yhdistämistä vahvasti kapitalistiseen jakomalliin⁸. Omistusoikeuksia ei voi erottaa kapitalismin näkemysten mukaisesti muista yhteiskunnallisista järjestelyistä erilliseksi saarekkeeksi, johon yhteisöllä ei ole oikeuksia kajota. (Van Parijs 1995, 10-15.)

Tavoitteena ei tulisikaan olla pelkkä yksityisomistuksen edistäminen, vaan kaikkien yksilöiden mahdollisimman tasa-arvoisen omistamisen kehittäminen. Tämä linjaus menee lähelle vasemmistolibertaristisia näkemyksiä omistuksesta. Peter Vallentyne on määritellyt vasemmistolibertarismin perusajatuksen seuraavalla tavalla: ihmisillä on täysi omistusoikeus omaan persoonansa ja ajatuksiinsa, mutta luonnolliset ja taloudelliset resurssit tulisi omistaa tasa-arvoisesti. Kuten oikeistolibertaristit, myös vasemmistolibertaristit näkevät, että yksilöiden perusoikeudet ovat omistusoikeuksia. Nämä oikeudet mahdollistavat kaikille yksilöille mahdollisuuden pyrkiä kohti omaa näkemystään hyvästä elämästä. Vallentyneen mukaan vasemmistolibertarismi on lupaava teoria, koska se johdonmukaisesti korostaa sekä materiaalsen tasa-arvon vaatimuksia että asettaa myös rajoituksia niille keinoille, joita voidaan sallia tasa-arvoon pyrittäessä. (Vallentyne 2000, 1.) On tärkeää, että tasa-arvon vaatimukset eivät johda tilanteeseen, jossa yksilöille aidosti kuuluvia vapauksia ja oikeuksia uhrattaisiin.

8 Kapitalismin kyky tarjota vapautta ja mahdollisuuksia yksilöille on hyvin kaksijakoinen. Kapitalistinen yksityisomaisuus lisää varallisuutta omistavien ihmisten vapautta ja mahdollisuuksia, mutta sen hintana on samojen vapauksien ja mahdollisuuksien pieneneminen vähän omistavien ihmisten keskuudessa. (Cohen 1981, 8–10.)

Myös Rawls on korostanut yksityisomistuksen ensisijaista merkitystä kansalaisten perusoikeuksien ja vapauksien takaajana. Rawls laskee perusvapauksiin yksilön oikeuden omistaa ja käyttää yksityistä omaisuuttaan. Tämän vapauden tehtävänä on mahdollistaa ihmisille riittävä materiaallinen perusta, jotta he voisivat saavuttaa henkilökohtaisen riippumattomuuden ja itsekunnioituksen⁹.

On hyvä muistaa, että Rawlsin omaisuuden oikeutukseen liittyvässä näkemyksessä ei ole kyse pyrkimyksestä täydelliseen tasajakoon. Kyse on pikemmin pyrkimyksestä tilanteeseen, jossa kaikilla olisi sellainen perusomaisuuden määrä, joka mahdollistaisi täysimääräisen mahdollisuuden toimia yhteiskunnassa. Tärkeää on myös pitää huolta, ettei minkään ryhmän omaisuus kertyisi niin suureksi, että se alkaisi vaikuttaa muiden yksilöiden mahdollisuuksiin toimia yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä. Tavoitteena ei ole yksityisomaisuuden poistaminen, vaan jokaisen yksilön yhteiskunnallisten valinnan mahdollisuuksien edistäminen.

Omaisuus on keskeinen tekijä myös ihmisten todellisten oikeuksien varmistamisessa. Stephen Holmes ja Cass Sunstein muistuttavat vanhasta periaatteesta: se, että pitäisi, edellyttää sitä, että kykenee (ought implies can). Yhteiskunnallisten oikeuksien toteuttaminen edellyttää resursseja, ja resurssien puute tarkoittaa sitä, ettei ihmisille voi taata heille kuuluvia oikeuksia. Tämän vuoksi Holmes ja Sunstein vaativat, että moraaliteoreetikkojen

9 Rawlsin teorian perusoikeuksiin ei kuitenkaan kuulu oikeus omistaa tuotantovälineitä ja luonnonresursseja, eikä oikeus vaatia koskemattomuutta saamalleen perinnölle, etenkin jos se on huomattavan suuri. Kyseiset omistamiseen liittyvät seikat eivät ole välttämättömiä ihmisten moraalisten kykyjen käytölle ja kehitykselle, joten niitä ei voida laskea mukaan ihmisen perusvapauksiin. (Rawls 1993, 298.)

tulisi huomioida verotus ja julkistalous paremmin. On mahdotonta tutkia oikeuksien mahdollisia ulottuvuuksia, jos distributiivisen oikeudenmukaisuuden kysymykset sivuutetaan. (Holmes & Sunstein 1999, 18—19.)

Holmes ja Sunstein painottavat, että kun puhumme oikeuksista valtiollisessa kehyksessä, kaikki oikeudet tulisi ymmärtää positiivisina, jolloin niiden toimeenpanemiseen tarvitaan resursseja. Ihmisten oikeuksien varmistamiselle ja vääryyksien korjaamisella on aina oma hintansa. Jos hintaa ei olla valmiita maksamaan, oikeudet ovat tyhjiä, koska ne eivät voi aidosti toteutua. Holmes ja Sunstein muistuttavat, että kaikki oikeudet ovat kalliita jo sen vuoksi, että ne edellyttävät toimivan verorahoitteen järjestelmän valvomaan ja varmistamaan niiden täytäntöönpanoa. Jo pelkkä oikeusjärjestelmän ylläpito edellyttää suuria resursseja.

Yksilöllinen omistaminen turvaa yksilön oikeuksia yhteiskunnassa. Näiden oikeuksien mahdollistaminen kuitenkin edellyttää, että yksilöiden varoja siirretään myös yhteisölle, joka toimeenpanee nämä oikeudet takaavan järjestelmän. Perusoikeuksien rahoittaminen verovarojen kautta osoittaa, että oikeudet ovat julkisia hyviä. Holmes ja Sunstein kuvaavat niitä osuvasti valtionjohtoisina sosiaalipalveluina, joiden tarkoitus on edistää yleistä ja yksilöllistä hyvinvointia yhteiskunnassa. (Holmes & Sunstein 1999, 43-48.)

Millä tavalla suomalaisessa yhteiskunnassa on sitten pyritty kehittämään tasa-arvoisempaa omistamista? Pohjoismaista sosiaalidemokratiaa voidaan pitää vahvemmin tulonjaon tasa-arvoon pyrkivänä mallina kuin anglo-amerikkalaista sosiaalisesti kiinnittynyttä liberalismia. Mutta onko pohjoismainen malli, etenkin Suomessa, onnistunut uudelleenjakamaan omaisuutta ja

varallisuutta? Huomion kiinnittäminen pelkästään palkkatulojen uudelleenjakoon verotuksen avulla saattaa jättää omistuksen hyvinkin epätasa-arvoiseksi.

Heikki Hiilamo ja Juho Saari tuovat esille artikkelissaan *Omistamisen oikeudenmukaisuus*, että suomalaisessa sosiaalipoliittisessa keskustelussa ei ole puhuttu varallisuuden ja omistamisen vaikutuksesta yhteiskunnassa. Hiilamo ja Saari korostavat, että omistuksen laajapohjaisuudella on merkittäviä vaikutuksia siihen, kuinka markkinoiden aikaansaamat hyödyt leviävät. Suomessa omaisuuserot ovat kasvaneet viime vuosikymmeninä voimakkaasti, ja tämä kehitys on lisännyt epätasa-arvoa. Hiilamon ja Saaren mukaan uudet omistamisen mallit voisivat toimia avauksena sosiaalipolitiikan uudistamisessa ja samalla reittinä kohti oikeudenmukaisempaa yhteiskuntaa. (Hiilamo & Saari 2007, 257-258.)

Suomessa on jo aiemmin toteutettu omistusta koskevia reformeja¹⁰, ja olisikin jälleen aika tarkastella, kuinka olisi mahdollista kehittää omistamista tasa-arvoisempaan suuntaan. Kysymys on tärkeä, etenkin sen vuoksi, että omaisuusreformien onnistuminen

10 Omistaminen ja sen laajapohjaistuminen ovat olleet tärkeä osa yhteiskuntamme rakennemuutosta. Hiilamo ja Saari puhuvat omistamisen laajapohjaistumisen kolmesta aallosta, joiden kohteet olivat maa, asunto ja sijoitukset. Ensimmäisessä aallosta jaettiin uudelleen maata: 1918 torpparivapautuslaki, 1922 Asutuslaki sekä 1945 maanhankintalaki. Toisessa aallosta jaon kohteena olivat asunnot ja kolmannessa 1990-luvun alkupuolella toteutetussa talouden vapauttamisessa ja pääomatulojen verotuksen eriyttämisessä oli tavoitteena uudelleenjakaa sijoituksia. Näiden reformien onnistuminen on heikentynyt aalto aallolta: maareformit laajensivat omistuspohjaa merkittävästi, kun taas sijoitusten todellinen omistaminen koski vain vähäistä osaa kansalaisista. (Hiilamo & Saari 2007, 263—265.)

on heikentynyt, mitä lähemmäksi uutta vuosituhatta on tultu: uusimmat reformit eivät ole mahdollistaneet omistuksen laajentumista toivotulla tavalla. Tarvitaan aidosti toimiva tapa vaikuttaa kansalaisten väliseen varallisuuteen. John Rawlsin kannattama omaisuuteen perustuva demokratiamalli voisi olla toimiva uudistus suomalaisessa omistamisessa, etenkin koska sen arvopohjassa on paljon piirteitä, jotka sopivat yhteen pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin kanssa.

Uusi tapa järjestää omistamista yhteiskunnassa

John Rawlsin ehdotus oikeudenmukaisen jaon malliksi on omaisuuteen perustuva demokratia (property-owning democracy)¹¹. Rawlsin mukaan kyseisessä mallissa pystytään toteuttamaan kaikki ne poliittiset tavoitteet, jotka liittyvät hänen kahteen oikeudenmukaisuuden peruseriaatteeseensa¹². Näillä tavoitteilla ei ole mahdollisuutta toteutua riittävässä määrin kapitalismiin nojautuvassa hyvinvointivaltiossa. (Rawls 2003, 135-136.)

11 Omaisuuteen perustuvan demokratian käsitteen Rawls on omaksunut englantilaiselta Nobelin palkinnon saaneelta taloustieteilijältä James Meadelta (1907—1995).

12 Rawlsin kaksi oikeudenmukaisuuden peruseriaatetta, joista jälkimmäinen jakautuu kahteen osaan, kuuluvat seuraavasti: 1) Jokaisella henkilöllä tulee olla yhtäläinen ja peruuttamaton oikeus täysin kattavaan tasa-arvoisten perusvapauksien järjestelmään, joka on yhteensopiva muiden henkilöiden vastaavan vapausjärjestelmän kanssa. 2) Yhteiskunnallisten ja taloudellisten epätasa-arvojen tulee täyttää kaksi ehtoa: 1) niiden on liityttävä aseisiin ja virkoihin, jotka ovat avoimia kaikille reilun mahdollisuuksien tasa-arvon ehtojen mukaisesti; ja 2) ne hyödyttävät eniten yhteiskunnan heikoimmassa asemassa olevia jäseniä (Rawlsin kuuluisa eroperiaate). (Rawls 2003, 42—43.) Nämä periaatteet koskevat ensisijaisesti yhteiskunnan perusrakennetta, eli ne valvovat oikeuksien ja velvollisuuksien toimeenpanoa sekä säätelevät sosiaalisten ja taloudellisten etujen jakautumista. (Rawls 1999, 53.)

Omaisuuteen perustuvalla demokratiamallilla pystytään välttämään taloudellisen ja poliittisen vallan keskittyminen varmistamalla laajapohjainen tuotantovarojen ja inhimillisen pääoman¹³ omistuksen uudelleenjako. Omaisuuteen perustuvassa demokratiassa tavoitteena on aikaansaada raamit demokraattiselle politiikalle, taata kansalaisten perusoikeudet ja poliittiset vapaudet sekä yhtäläiset mahdollisuudet. Siinä säädeltäisiin taloudellisia ja yhteiskunnallisia epätasa-arvoja vastavuoroisuuteen perustuen. Rawls painottaa, että yhteiskunnalliset instituutiot tulisi saattaa kansalaisten käsiin. Toisin sanoen kansalaisilla tulisi olla riittävät mahdollisuudet päästä käsiksi tuotannollisiin tekijöihin, jotta he voisivat olla täysin toimintakykyisiä yhteiskunnan jäseniä. Rawlsin mukaan tämä on ainoa keino varmistaa, että yhteiskunnan perusrakenne noudattaa täyttä lähtökohtien oikeudenmukaisuutta sukupolvesta toiseen. (Rawls 2003, 138-140.)

Martin O'Neill on määritellyt Rawlsin omistukseen perustuvan demokratian tavoitteet seuraavasti: 1) *Laaja pääoman hajauttaminen yhteiskunnissa.* Omistukseen perustuvassa demokratiassa tavoitteena on hajauttaa tuotantovälineiden omistusta niin, että jokainen kansalainen kontrolloisi huomattavaa ja suurin piirtein samansuuruista määrää tuotannollisesta pääomasta. 2) *Estää sukupolvienvälinen etujen siirtäminen.* Omistukseen perustuvaan demokratiaan liittyisi huomattavien kiinteistö-, perintö- ja lahjaverojen toimeenpaneminen, joiden tavoitteena olisi estää suurimpien varallisuusepäntasa-arvojen siirtyminen sukupolvelta toiselle. 3) *Suojella demokraattista päätöksentekosysteemiä poliittiselta korruptiolta.* Omaisuuteen

13 Inhimillisellä pääomalla Rawls viittaa erityisesti koulutuksen mahdollistamiin kapasiteetteihin, joihin oikeudenmukaisen yhteiskunnan tulisi mahdollistaa kaikille kansalaisille aidosti yhtäläinen mahdollisuus päästä osalliseksi.

perustuvassa demokratiassa pyritään rajoittamaan yksityis- ja yritysvarallisuuden mahdollisuuksia vaikuttaa poliittisiin prosesseihin, kuten vaaleihin ja puolueiden rahoitukseen. (O'Neill 2012, 80-81.)

Rawlsin mukaan hyvinvointivaltiokapitalismi estää poliittisten vapauksien todellisen arvon toteutumisen, mitä hänen käsityksensä oikeudenmukaisuudesta reiluna pelinä vaatii. Rawlsin oikeudenmukaisuus reiluna pelinä perustuu käsitykseen oikeudenmukaisuudesta, jolle kaikki kansalaiset voivat antaa hyväksyntänsä poliittisella tasolla, sillä sen periaatteet mahdollistavat kattavan yhteisymmärryksen erilaisten uskonnollisten, filosofisten ja poliittisten näkemysten välillä. Rawlsin mukaan tätä käsitystä on sovellettava yhteiskunnan perusrakenteeseen eli modernin perustuslaillisen demokratian instituutioihin. (Rawls 1993, 9-11.) Rawlsin teoriassa etsitään mielekkään yhteiskunnallisen yhteistyön ehtoja ja periaatteita, joihin eri lähtökohdista tulevat ihmiset voisivat kohtuullisesti sitoutua. Teoria pyrkii artikuloimaan tilanteen, jossa kaikilla ihmisillä olisi tasa-arvoiset perusvapaudet ja -oikeudet sekä aidot mahdollisuudet päättää omasta elämästään, myös taloudellisella tasolla. Vapaus yhdistyykin Rawlsin teoriassa tasa-arvoon ja reiluihin mahdollisuuksiin.

Vaikka hyvinvointivaltiopuheessa saatetaankin jossain määrin korostaa mahdollisuuksien tasa-arvoa, todellisuudessa hyvinvointivaltioissa ei tueta suurinta osaa mahdollisuuksien tasa-arvon edellytyksistä. Rawlsin mukaan hyvinvointivaltio sallii huomattavia omistuksen epätasa-arvoisuuksia, mikä mahdollistaa taloudellisen ja poliittisen elämän kontrollin pysymisen muutamien yksilöiden käsissä. Rawlsin mukaan hyvinvointivaltiokapitalismi ei tunnusta vastavuoroisuuden periaatetta, jonka tulisi säädellä taloudellisia ja yhteiskunnallisia epäkohtia. (Rawls 2003, 137–138.)

Rawlsin tulkinnat hyvinvointivaltiokapitalismista eivät ole ongelmattomia, sillä Rawls ei noteeraa hyvinvointimallien eroja riittävässä määrin. Vahvasta kapitalistiseen talousmalliin sitoutumisesta huolimatta hyvinvointivaltiokapitalismin kolme perusmallia eroavat huomattavasti toisistaan siinä, kuinka vahvana tämä sitoumus näkyy. Heikoin yhteys kapitalismin ja hyvinvointivaltion välillä on sosiaalidemokraattisessa mallissa, jossa on vahvimmat universaalien sosiaalioikeuksien vaatimukset. Sosiaalidemokraattisessa mallissa hyvinvointivaltion instituutiot saavat laajan roolin yhteiskunnassa ja niiden pyrkimyksenä on edistää yhteiskunnallista tasa-arvoa hyvin kokonaisvaltaisesti. Sen sijaan liberaali hyvinvointivaltiomalli on vahvimmin kiinnittynyt kapitalismiin. Siihen liittyy vaatimattomat universaalit tuet ja usein valtio subventoi yksityisiä hyvinvointijärjestelmiä. (Esping-Andersen 1990, 26—28.)

Se hyvinvointivaltiomalli, jota Rawls kritisoi, on juuri liberaali hyvinvointivaltiomalli. O’Neillin mielestä Rawls esittää hyvinvointikapitalismista olkiukko-mallin, joka sivuuttaa hyvinvointikapitalismin positiiviset saavutukset. Rawlsin näkemys hyvinvointikapitalismista on varsin minimalistinen ja hampaaton, erityisesti, jos sitä vertaa olemassa oleviin hyvinvointivaltioihin, kuten ruotsalaiseen sosiaalidemokratiaan. (O’Neill 2012, 91.)

Rawlsin omistukseen perustuva demokratia ei merkitse ainoastaan markkinajaon epäkohtien hoitamista, vaan pyrkimystä kohti suurempia muutoksia taloudellisissa rakenteissa ja omaisuuden jakautumisessa. Rawlsin tavoitteena on systeemi, jossa ei ole tarvetta tulojen laajamittaiselle uudelleenjakamiselle (Chambers 2012, 23). Tämä tarkoittaa sitä, että on jaettava mieluummin vaurautta kuin pelkkiä tuloja. Jos ainoastaan markkinoiden tulonjaon karkeimmat virheet korjataan redistributiivisesti,

yhteiskunta on sidottu minimimalleihin sen sijaan, että voisi pyrkiä kohti laajempia oikeudenmukaisen jaon malleja. Vaikka Rawls saattoikin antaa turhan negatiivisen kuvan hyvinvointivaltiokapitalismista, se ei kuitenkaan muuta sitä, että jopa sosiaalidemokraattisen hyvinvointivaltiomallin monet tehtävät ovat riippuvaisia redistribuutiosta. Hyvinvointivaltiomallin rahoitus perustuu talouden kasvuun, jolloin verotuksen kohteena ovat ensisijaisesti tulot ja kulutus. Rawlsin näkemyksen edellyttämä suurempi muutos vaatisi vahvempaa puuttumista alkuperäisiin jakoihin, joihin lukeutuvat kertyneet omaisuudet ja varallisuudet.

Rawlsin pääkritiikki voidaan määritellä seuraavasti: hyvinvointivaltiokapitalismi epäonnistuu takamaan kansalaisille yleiset ja yhtäläiset poliittiset vapaudet. Se pyrkii ainoastaan täyttämään minimitason vaatimukset sosiaalisissa kysymyksissä. (O’Neill 2012, 78—80.) Huolimatta siitä, että sekä omaisuuteen perustuvassa demokratiassa että hyvinvointivaltiokapitalismissa sallitaan tuotantovarallisuuden yksityisomistus, ne eivät kuitenkaan ole täysin samanlaisia malleja. Pääero niiden välillä on se, miten yhteiskuntaa tukevien instituutioiden rooli nähdään. Omaisuuteen perustuvassa demokratiassa kyseiset instituutiot yrittävät hajottaa vaurautta ja pääoman omistusta, estäen pientä osaa yhteiskunnasta kontrolloimasta taloutta ja poliittista elämää. Rawlsin mukaan hyvinvointivaltiokapitalismissa taas sallitaan, että pienellä luokalla kansalaisista on mahdollista pitää liki monopolia kaikista tuotantovälineistä. (Rawls 2003, 139.)

Omaisuuteen perustuvassa demokratiassa avautuu mahdollisuus kehittää uusia keinoja jakaa yhteiskunnallisia hyviä, koska se ei perustu markkinoiden voiton tuotantoon, vaan jakopohjana on kaikki olemassa oleva omaisuus ja varallisuus. Jos hyvinvointival-

tiokapitalismi perustuu taloudelliselle kasvulle ja siitä tihkuvalla ylijäämälle, niin omaisuuden perustuvassa demokratiassa jaon kohteeksi otetaan kaikki olemassa olevat taloudellisesti resurssit. Näin on mahdollista saada aikaan paljon perustavanlaatuisempi uudelleenjako kuin mihin hyvinvointivaltiomalli kykenee.

Rawls itse myöntää, että useat omaisuuden perustuvaan demokratiaan liittyvät tekijät ovat hyvin kaukana mistään konkreettisesta muutosesityksestä. Siinä vaadittavista omistusoikeuksien ja verotuksen luonteesta ei ole tarkkoja malleja. Tämän vuoksi Rawlsin huomiot ovat vain havainnollistavia ja alustavia¹⁴. (Rawls 2003, 136.) Tarvitaan konkreettisia ja poliittisesti relevantteja ehdotuksia tukemaan omistukseen perustuvan demokratian aikaansaamiseksi tarvittavia vaatimuksia.

Suurin ongelma omaisuuden perustuvan demokratian toteuttamiselle on kuitenkin poliittisen tahdon puute. Erityisesti Yhdysvalloissa poliittinen kulttuuri ei korosta egalitarismia, etenkin taloudellisten hyvien jaosta puhuttaessa. Amerikkalaisen ja eurooppalaisen poliittisen kulttuurin näkemykset tasa-arvosta ovat hyvin erilaisia. Rawlsin eroperiaatteella ja omaisuuden perustuvalla demokratialla on enemmän painoarvoa eurooppalaisessa liberaalin demokratian perinteessä kuin Yhdysvalloissa¹⁵. (Chambers 2012, 24.) Eurooppalainen poliittinen kulttuuri pystyy antamaan hedelmällisemmän

14 Tulee tosin muistaa, että John Rawls kuoli vuonna 2002. Tämän jälkeen yhteiskunnallisessa kehityksessä on tapahtunut muutoksia, jotka ovat mahdollistaneet sen, että omaisuuden perustuvalla demokratialla löytyy tällä hetkellä enemmän kasvupotentiaalia kuin kymmenen vuotta sitten. Finanssikriisin aikaansaama pettymys markkinoiden toimintaan oikeudenmukaisen tulonjaon mahdollistajana saattaa avata ovia uudistuksille, jotka kykenisivät muuttamaan nykyisiä omistamisen paradigmoja.

kasvualustan omaisuuteen perustuvalla demokratialle. Olisi kuitenkin lyhytnäköistä ja harkitsematonta olla yhdistämättä sitä jo olemassa oleviin sosiaalidemokraattisen hyvinvointivaltion rakenteisiin. Omaisuuteen perustuvalla demokratialla tulisi yrittää vaikuttaa niihin alueisiin hyvinvointivaltiossa, jotka eivät tällä hetkellä edistä tasa-arvoisemman yhteiskunnan tavoitteita. Tällainen seikka on erityisesti vaurauden jakautuminen.

Hiilamo ja Saari eivät usko, että omaisuuteen perustuva demokratia olisi viisastenkivi, joka ratkaisisi kaikki sosiaalipolitiikan ongelmat, mutta he uskovat, että se voisi toimia hyvinvointia ja yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta vahvistavana välineenä. Omaisuuden jakauma on hyvin keskittynyttä myös Suomessa, ja tämän vuoksi omistamisen laajapohjaistaminen olisi suotavaa. Hiilamo ja Saari soveltavat Rawlsin näkemystä, jonka mukaan erityistä painoarvoa tulisi antaa heikoimmassa asemassa olevien ensisijaisille hyvillä¹⁶. Tämän voisi toteuttaa tehokkaasti lisäämällä kyseisen ryhmän varallisuutta. Hiilamo ja Saari eivät kuitenkaan usko, että omaisuuteen perustuvalla demokratialla voitaisiin täysin korvata instituutionaalista sosiaalipolitiikkaa (Hiilamo & Saari 2007, 268—272.)

15 Michael Sandel on todennut, että Rawlsin egalitarismi saa paremmin vastakaikua eurooppalaisilta hyvinvointivaltioilta kuin amerikkalaiselta markkinavetoisemmalta yhteiskunnalta. Sandelin mukaan Rawlsin filosofia haastaa meritokraattisen oletuksen, joka on syvällä amerikkalaisessa ideologiassa. Tämän oletuksen mukaan menestys ja hyveellisyys kulkevat käsi kädessä ja Yhdysvallat on rikas koska se on hyvä. Sandel sanoo, että jos Rawls on oikeassa, siinä seikkassa, että kukaan ei todellisuudessa omista omia kykyjään, koska ne johtuvat ”luonnonlotosta”, niin meritokraattisen oletuksen tulisi antaa tilaa enemmän myötämieliselle näkemykselle niitä kohtaan, joilla ei ole ollut yhtä hyvä onni tai lähtökohta kuin menestyneillä. (Sandel 2005, 249—251.)

On tärkeää ymmärtää, ettei omaisuuteen perustuvan demokratian tavoite ole tuhota valtiollista sosiaalijärjestelmää. Pyrkimyksenä ei ole myöskään itsetarkoituksellisesti pienentää valtion roolia, vaikka päämääränä on mahdollistaa jokaiselle yksilölle aito mahdollisuus kontrolloida omaa elämäänsä. Omaisuuteen perustuvan demokratian lähtökohdat eivät ole markkinoiden tehostamisessa, vaan yksilöiden hyvinvoinnin kautta kumpuavassa yleisessä hyvinvoinnissa.

Omaisuuteen perustuva demokratia on emansipatorinen hanke, jonka tavoitteena on luoda vahvasta arvopohjasta kumpuava ja realistisesti saavutettavissa oleva yhteiskunnan perusrakenne. Näin ollen omaisuuteen perustuva demokratia on keino lähestyä todellista utopiaa (realistic utopia), jota Rawls korostaa. Termillään *todellinen utopia* Rawls tarkoittaa poliittista filosofiaa, joka pystyy ylittämään tavanomaisten poliittisten mahdollisuuksien asettamat rajat, joiden katsomme normaalisti olevan voimassa yhteiskunnassa (Rawls 1999b, 11).

Yksilölliset taloudelliset mahdollisuudet varmistavat kansalaisille todelliset mahdollisuudet päättää omasta elämästään. Useat omaisuuteen perustuvaan demokratiaan liittyvistä ilmiöistä tarvitsevat perusteellista tutkimusta. Erityistä tarkastelua kaipaisi omaisuuteen perustuvan demokratian edellyttämien instituutioiden kartoittaminen. On oleellista, että näihin kysymyksiin pyritään vastaamaan monitieteellisten tutkimusten avulla. Vain näin voidaan tehdä suunnitelma, jota seuraamalla omaisuuteen perustuvan demokratian ihanteet voidaan toteuttaa.

16 Ensimmäiset hyvät viittaavat Rawlsin teoriassa niihin asioihin, joita jokaisen järkevän yksilön voidaan nähdä haluavan itselleen. Yhteiskunnalliset ensimmäiset hyvät koostuvat yksilöiden perusoikeuksista ja vapauksista, mahdollisuuksista, tuloista ja vaurauksista. (Rawls 1999a, 54.)

Yhteenveto

Omaisuuteen perustuva demokratia on tavoitteena hyvä, koska se koskee yhteiskunnan institutionaalisia rakenteita. Siihen voidaan liittää erilaisia omistamisen malleja ja uudistuksia. Se myös antaa tilaa yksilöllisille elämänvalinnoille. Koko Rawlsin poliittinen filosofia korostaa yhteiskunnan perusrakennetta, johon kuuluvat kaikki merkittävät sosiaaliset instituutiot. On hyvä muistaa, että konkreettiset yhteiskunnalliset tavoitteet ovat ensisijaisessa asemassa Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriassa (Rawls 1980, 519.) Näin oikeudenmukaisuus reiluna pelinä ja omaisuuteen perustuva demokratiamalli pyrkivät ylittämään kuilun, joka vallitsee poliittisen teorian ja poliittisen käytännön välillä.

Omistukseen perustuvan demokratian ihanne pystyisi edistämään yhteiskunnalliseen yrittämiseen ja osuuskuntatoimintaan perustuvia uudenlaisia tuotantotapoja. Sesopisyhteen uudenlaisen ”kansankapitalismin” kanssa, jossa tuotantovälineiden omistus ja yritykset olisivat ennemminkin kansalaisten kuin pääoman hallussa. Nykyinen yritysten tehtävä, voiton tuottaminen omistajille ilman erityisempiä moraalisia velvoitteita ympäröivää yhteiskuntaa kohtaan, ei tule soveltumaan väistämättä edessä oleviin muutoksiin. Tarvitaan myös kollektiivisen omistamisen malleja, jotka eivät johda vallan ja omaisuuden keskittymiseen, ja joita voidaan ylläpitää ilman valtion tai muun keskusjohtoisen tahon jatkuvaa puuttumista. Tärkeää on myös luopua yhä suurempien voittojen tavoittelusta ja sen sijaan painottaa hyvien jakaantumista niiden kasaantumisen sijaan.

Kaikkeen edellä esitettyyn liittyy vaatimus markkinoiden voimakkaammasta rajaamisesta ja regulaation lisäämisestä. Tämä vaatimus koskee erityisesti finanssitaloutta. Vaatimus

edellyttää kansainvälisen päätöksenteon ja lainsäädännön kehittämistä sekä valtioiden välistä vahvempaa yhteistyötä. Hyvinvointivaltion ja kapitalismin tiukka suhde on purettava, muuten finanssikapitalismin kriisi vie hyvinvointivaltion mennessään. Markkinoille on oma alueensa yhteiskunnassa, mutta kokonaisvaltainen markkinadominanssi ei ole toivottavaa. Tietyt asiat on hyvä pitää valtion kontrollissa, jotta kaikkien kansalaisien yhtäläiset oikeudet säilyvät.

Pääväitteeni on, että laajamittainen omaisuuden uudelleenjakaminen olisi tehokas keino toteuttaa uudenlainen hyvinvointivaltio. Tulisi puuttua ongelmien juureen, eli painotettava alkuperäisen distribuution oikeudenmukaisuutta pelkän varovaisen redistribuution sijaan. Näin voidaan vahvistaa ihmisten todellisia mahdollisuuksia vaikuttaa omaan elämäänsä, jolloin myös yhteiskunnallinen tasa-arvo vahvistuu ja samalla demokratian kehittyminen uudelle tasolle tulee mahdolliseksi.

Lähteet

Chambers, Simone (2012): "Justice or Legitimacy, Barricades or Public Reason? – The Politics of Property-Owning Democracy". Teoksessa *Property-Owning Democracy – Rawls and Beyond*. (toim.) O'Neill, Martin & Williamson, Thad. Wiley-Blackwell, West-Sussex.

Cohen, G.A (1981): "Freedom, Justice and Capitalism". *New Left Review* 1/126, March-April, 3-16.

Esping, Andersen (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity Press, Cambridge.

Friedman, Milton (1977): Nobel Lecture: Inflation and Unemployment. *Journal of Political Economy*, Vol 85, No 30, 451-472.

Goodin, Robert (2003): ”The End of the Welfare State?”. Teoksessa *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought* (toim.) Ball, Terence & Bellamy, Richard. Cambridge University Press, Cambridge.

Harvey, David (2008): *Uusliberalismin lyhyt historia*. Vastapaino, Tampere.

Hiilamo, Heikki & Saari, Juho (2007): ”Omistaminen hyvinvointivaltiossa”. Teoksessa *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa* (2007).

Hiilamo, Heikki & Kangas, Olli (2012): ”Väärin profettojen jäljillä? – Kahdeksan erää tuloerojen vaarallisuudesta”. *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (2012).

Holmes, Stephen & Sunstein, Cass (1999): *The Cost of Rights – Why Liberty Depends on Taxes*. Norton, New York.

Kajanoja, Jouko (2005): ”Mitä on Hyvinvointi?” *Kuntapuntari* 2005:3, 3-8.

Kajanoja, Jouko (2010): ”Hyvinvointivaltion on löydettävä uusi suunta” *Peruste*, Arvo-teemanumero. Vasemmistofoorumi, Helsinki.

Kajanoja, Jouko & Hagfors, Robert (2012): ”Hyvän kehä sosiaalipolitiikan ytimenä”. Teoksessa *Sosiaalisen toiminnan teoria*, (toim.) Kotiranta, Tuija, Niemi, Petteri ja Haaki, Raili. Gaudeamus, Helsinki.

Kymlicka, Will (2002): *Contemporary Political Philosophy*. Oxford University Press, Oxford.

O'Neill, Martin (2012): "Free (and Fair) Markets without Capitalism" In book *Property-Owning Democracy – Rawls and Beyond*. (edit.) O'Neill, Martin & Williamson, Thad. Wiley-Blackwell, West-Sussex.

Rawls, John (1980): "Kantian Constructivism in a Moral Theory". *The Journal of Philosophy*, Vol 77, No 9, 515-572.

Rawls, John (1993): *Political Liberalism*. Harvard University Press, Cambridge.

Rawls, John (1999a): *A Theory of Justice*. Harvard University Press, Cambridge. Alkuperäinen teos vuodelta 1971.

Rawls, John (1999b): *The Law of Peoples*. Harvard University Press, Cambridge.

Rawls, John (2003): *Justice as Fairness – a Restatement*. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge.

Sandel, Michael (2005): *Public Philosophy*. Harvard University Press, Cambridge.

Sen, Amartya (2010): *The Idea of Justice*. Penguin Books, Lontoo.

Vallentyne, Peter (2000): "Introduction: Left-Libertarianism – A Primer". Teoksessa

Vallentyne, Peter & Steiner, Hillel (toim.) (2000): *Left-Libertarianism and Its Critics, The Contemporary Debate*. Palgrave, Chippenham. 1-20.

Van Parijs, Philippe (1995): *Real Freedom for All – What (if anything) can justify capitalism?* Oxford University Press, Oxford.

Walzer, Michael (1983): *Spheres of Justice*. Basil Blackwell, Oxford.

Walzer, Michael (1990): “The Communitarian Critique of Liberalism”. *Political Theory*, Vol 18, No. 1. 6-23.

White, Stuart (2003): *The Civic Minimum*. Oxford University Press, Oxford.

Wilkinson, Richard & Pickett, Kate (2010): *The Spirit Level – Why Equality is Better for Everyone*. Penguin Books, Lontoo.

The World Economic Forum. Global Competitiveness Report
<http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>

Kirjoittajat

Tuomo Alhojärvi on maaton maatyöläinen ja Lundin yliopistosta valmistunut maantieteilijä. Kiinnostuksensa kohteita ovat muun muassa ei-kapitalistinen taloudellinen moninaisuus, vapautuksen ekologia sekä radikaali arki.

Otto Bruun on Helsingin yliopiston sosiaali- ja taloushistorian maisteriopiskelija, vapaa taloustoimittaja ja kansalaistoimija. Bruunin kiinnostuksen kohteisiin kuuluvat poliittinen ekologia, poliittinen taloustiede sekä maankäytön konfliktit niin Suomessa kuin globaalissa Etelässäkin.

Teppo Eskelinen toimii yliopistonlehtorina itä-Suomen yliopistossa. Eskelinen on koulutukseltaan filosofi, ammatiltaan yhteiskuntatieteilijä, ja tutkii erityisesti poliittista taloustiedettä. Eskelinen on tutkinut talouden suhdetta esimerkiksi köyhyyteen, kehitykseen ja demokratiaan.

Suvi Heikkilä kirjoittaa väitöskirjaa Turun yliopistossa kulttuuriperinnön tutkimuksen oppiaineeseen apurahoja jakavien säätiöiden kulttuurisesta vaikuttavuudesta. Hän on aikaisemmin tehnyt muun muassa säätiölaitostajalahjoittamisen kulttuuriperintöä koskevaa tutkimusta.

Matti Kohonen on Tax Justice Networkin tutkija, jossa hänen työkuvaansa kuuluu veroparatiisien ja kansainvälisen verojärjestelmän tutkiminen, ja siihen liittyvä vaikuttamistyö. Hän on London School of Economicsissä väitellyt taloussosiologi, ja hänen tutkimuksensa käsitteli yhteiskunnallisten yritysten sosiaalisia arvoja Ghanassa.

Arto Laitinen on nimitetty yhteiskuntafilosofian professoriksi Tampereen yliopistoon. Laitinen toimii tutkimusvapaalla olevana filosofian yliopistonlehtorina Jyväskylän yliopistossa 31.7.2013 saakka.

Reima Launonen on valtiotieteiden maisteri, joka tekee väitöskirjatutkimustaan Helsingin yliopiston politiikan ja talouden tutkimuksen laitoksella. Tämän lisäksi hän on projektitutkijana ajatushautomo Vasemmistofoorumin oikeudenmukaisen verotuksen projektissa.

Johanna Perkiö on tohtorikoulutettava Tampereen yliopistossa ja BIEN Finland - Suomen perustuloverkosto ry:n puheenjohtaja.

Ville-Pekka Sorsa on väitellyt talousmaantieteen alalta Oxfordin yliopistosta ja toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa. Hänen tämänhetkinen tutkimuksensa tarkastelee muun muassa taloustieteellisten ideoiden vaikutusta politiikantekoon. Hän on tutkinut myös talouden finanssoitumista, eläkejärjestelmien organisointia, julkisyksityisiä kumppanuuksia sekä yritysten yhteiskuntavastuuta.

Juhana Venäläinen on Joensuussa toimiva kulttuurintutkija, jonka kiinnostukset liikkuvat taiteen, talouden ja politiikan rajamaastoissa. Venäläinen valmistee Itä-Suomen yliopiston humanistisella osastolla väitöskirjaa kulttuuritalouden ontologiasta ja erityisesti ”yhteisten” (commons) merkityksestä nykykapitalismin arvonmuodostuksessa.

Mikä on arvokasta ja voidaanko sitä mitata rahassa? Voidaanko taloudellisia ja talouden ulkopuolisia arvoja sovittaa yhteen?

Talous ja arvo -artikkelikokoelmassa tartutaan näihin vanhoihin filosofisiin kysymyksiin monitieteisen poliittisen talouden tutkimuksen hengessä. Kirjan artikkeleissa puhutaan taloudesta valtana, arvojen vertailtavuudesta, taloustieteen metodologiasta ja arvonmuodostuksesta nykykapitalismissa. Niissä haetaan näkökulmia aihepiiriin tutkimalla apurahoja jakavia säätiöitä, perunanviljelyä pohjois-Karjalassa ja ghanalaista internetkahvilaa, sekä esitellään uusia poliittisia avauksia perustulosta ja omaisuuden perustuvasta demokratiasta.

Kirjan kirjoittajat ovat monipuolinen joukko suomalaisia tutkijoita, jotka edustavat tieteenalojensa puolesta filosofiaa, kulttuurintutkimusta, maantiedettä, valtio-oppia ja sosiologiaa.